

TEMA BROJA

@RTVE I PRAVNI SISTEM

Novine u korist o{te}enog u zakonodavstvu Republike Makedonije
Dr Gordana La`eti}-Bu`aravska 3

Me|unarodni standardi i nasilje u porodici
Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}, Mr Mirjana Dokmanovi} 11

Krivi-nopravna za{tita dece - `rtava zlostavljanja i zanemarivanja u Srbiji
Mr Ivana Stevanovi} 21

OSTALE TEME

Ju`na Afrika: Kreiranje agende tranzicione pravde usmerene ka budu}nosti
Hugo Van Der Merwe 33

NAU^NI SKUPOVI I STRU^NI SASTANCI

Ljudska prava pred sudovima u Srbiji
Konferencija o postupanju sudova prilikom su|enja za krivi-na dela u Srbiji u 2004. godini, posmatrano sa aspekta po{tovanja ljudskih prava
Mr Biljana Simeunovi}-Pati} 37

Me|unarodni seminar:
"Tranziciona pravda u biv{oj Jugoslaviji"
Dalibor Savi-i} 39

PRIKAZI KNJIGA

Ian Ward
Introduction to Critical Legal Theory
Mr Sla|ana Jovanovi} 45

Barbara Hudson
Justice in the Risk Society:
Challenging and Re-affirming Justice in Late Modernity
Danica Vasiljevi} 47

Chris Greer
Sex Crime and the Media:
sex offending and the press in a divided society
Biljana Mihi} 49

DR GORDANA LA`ETI] -BU`AROVSKA *

Novine u korist o{te}enog u zakonodavstvu Republike Makedonije

U ovom su radu predstavljene novoprihva}ene odredbe makedonskog kaznenog zakonodavstva koje se odnose na polo`aj i status o{te}enog, s posebnim akcentom na uvedene alternativne mere i mogu}nosti za kvalitetno, blagovremeno i uspe{no ostvarivanje imovinsko-pravnog zahteva. Zakonodavac je, pro{iruju}i osnove za ostvarivanje obe{te}enja, uveo re{enja koja efektuiraju i olak{avaju realizaciju imovinsko-pravnog zahteva, -ime se u zna-ajnoj meri pobolj{ava polo`aj o{te}enog u toku postupka, pa i nakon njegovog zavr{etka.

Nasuprot poja-anoj ulozi javnog tu`ioca u krivi-nom postupku, pro{irene su i mogu}nosti delovanja o{te}enog kao u-esnika u postupku, naro-ito kad se on javlja u ulozi ovla{enog tu`ioca.

Polaze}i od iskustva evropskih zemalja, sa odredbama u vezi za{tite svedoka, saradnika pravde i `rtve, Republika Makedonija je stvorila legislativni okvir za uspe{nu borbu protiv te`ih oblika organizovanog kriminaliteta. Ipak, o`ivotvorenje i uspe{na prakti-na primena zavise od organizacijske postavljenosti i funkcionisanja organa nadle`nih za sprovo|enje Programa za{tite svedoka, od obezbe|ivanja finansijskih sredstava i ostvarenja intenzivne i neposredne me|udr`avne saradnje. Iz toga proizilazi da su legislativna re{enja samo prvi korak u nizu aktivnosti za uspe{nu za{titu svedoka.

Klju-ne re-i: o{te}eni, alternativne mere, imovinsko-pravni zahtev, za{tita svedoka, saradnik pravde, `rtva u svojstvu svedoka, Makedonija.

Uvodne napomene

Proces reforme kaznenog zakonodavstva Republike Makedonije, koji je u poodmakloj fazi, pokazuje da se sve ve}a pa`nja posve}uje polo`aju o{te}enog u okviru kaznene pravde i da se u tom smislu pro{iruju mogu}nosti njegove aktivnije participacije u postupku, -iji je cilj brzo i efikasno zadovoljavanje li-nih interesa i imovinsko-pravnog zahteva.

U tom su smislu prihva}ene nove odredbe i re{enja u duhu me|unarodnih instrumenata -iji je akcenat na pobolj{anju uloge o{te}enog u kaznenoj oblasti.¹ Pro{irene su mogu}nosti delovanja o{te}enog u krivi-nom postupku, a njegova je saglasnost zakonski preduslov za primenu odre|enih odredbi i zakonskih re{enja. Mora se priznati da su se mesto, uloga i zna-aj o{te}enog u komparativnim kaznenim zakonodavstvima u velikoj meri poja-ali tendencijom prihvatanja obe{te}enja i restitucije u sistemu kaznenih sankcija - u obliku samostalne sankcije ili kao dopunskog uslova primarno izre-ene sankcije.²

1 Preporuke Saveta Evrope - "Recommendation No. R (85) 11 on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure, Strasbourg, 1995, "Recommendation No. R (87) 21 on Assistance to Victims and the Prevention of Victimization, Committee of Ministers, 17 September 1987, "Research on Victimization", European Committee on Crime Problems, Strasbourg, 1985; dokumenti done}eni od strane Ujedinjenih naroda - Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power, General assembly Resolution 40/34; "Commission on Crime Prevention and Criminal Justice", Report on the Sixth Session (28 April - 9 May 1997), Economic and Social Council, Supplement No.10, United Nations, New York, 1997.

2 Obe{te}enje kao samostalna sankcija postoji u SAD, Velikoj Britaniji, a kao dopunski uslov poznata je u zakonodavstvu Nema-ke, Nizozemske, Austrije. Detaljnije vidi: La`eti]-Bu`arovska, G. (2004) *Alternativi za zatvorot*, Skoplje: Studentski zbor; Isto: Roberts, J. V. (2002) "Public opinion and nature of community penalties: interational findings", u: Roberts, J. V., Mike, H. eds. (2002) *Changing Attitudes to Punishment*, Willan Publishing; Mayhew, P., John van, K. (2002) "Cross-national attitudes to punishment", u: Roberts, J. V., Mike, H. (eds) *Changing Attitudes to Punishment*, Willan Publishing.

* Dr Gordana La`eti]-Bu`arovska je docent kaznenog - procesnog prava na Pravnom fakultetu "Justinijan Prvi" u Skoplju: gordana@pf.ukim.edu.mk

Promocija obe{te}enja kao sankcije mora se shvatiti u okviru nastojanja da se implementiraju na-ela restorativne pravde³ koja se mogu definisati kao proces koji, polaze}i od posledice dela, nastoji prona}i re{enje povoljno za `rtvu krivi-nog dela, uklju-ivanjem strane pogo|ene krivi-nim delom i sudskih organa⁴. Ovakva tendencija omogu}ava prevazi-la`enje nedostataka klasi-nog kaznenog prava, koje je svu pa`nju posve}ivalo statusu i pravu optu`enog, a posve zanemarivalo polo`aj o{te}enog. Predmet na{e elaboracije bi}e fokusiran na novoprihva}ene odredbe Krivi-nog Zakonika,⁵ Zakona o krivi-nom postupku⁶ i re{enja u Zakonu o za{titi svedoka.

Alternativne mere

Alternativne mere⁷ su novina u sistemu krivi-nih sankcija i sadr`e re{enja kojima se poja-ava uloga o{te}enog u procesu ka`njavanja. Kao alternativnu meru, Krivi-ni zakonik predvi|a uslovno prekidanje krivi-nog postupka⁸ koje je po svojoj prirodi ustvari

alternativa krivi-nom postupku i izraz nastojanja da se ne pokrene celokupni pravosudni mehanizam ukoliko se inkriminirani slu-aj mo`e razre{iti na drugi na-in. Preduslov primene ove alternativne mere jeste zakonski predvi|ena obaveza da sudija najpre saslu{a o{te}enog i da od njega dobije saglasnost pre nego {to odlu-i da li }e prekinuti postupak i nametnuti posebne uslove prema u-iniocu ili ne.

Prilikom odlu-ivanja sud je du`an da naro-ito uzme u obzir izra`eno kajanje i izvinjenje u-inioca, odstranjivanje posledice dela i naknadu {tete prouzrokovane krivi-nim delom. Zna-i, od posebne va`nosti je odnos u-inioca prema posledicama dela, prema polo`aju u kome se nalazi o{te}eni i njegova spremnost da se s njim suo-i i da ga obe{teti.

S obzirom na mogu}nost povoljnog ishoda za u-inioca kome uslovni prekid donosi zaustavljanje krivi-nog postupka, {to se uop{te ne bele`i u kriminalni dosije i mo`e se oceniti kao sudsko pomilovanje.⁹ proizilazi zaklju-ak o velikom zna-aju saglasnosti o{te}enog. U svim slu-ajevima kad zakon propisuje potrebu postojanja saglasnosti o{te}enog, mora se voditi ra-una da u-inilac ne uti-e na o{te}enog ucenama i pretnjama {to bi moglo dovesti do saglasnosti o{te}enog i onda kad se on intimno s tim ne sla`e. Sud vodi ra-una da li je {teta nadokna|ena i jesu li odstranjene ostale {tetne posledice krivi-nog dela prilikom izricanja alternativne mere op{tekoristan rad.¹⁰

U kontekstu alternativnih mera, ZKP omogu}ava da o{te}eni u slu-aju kad se javlja u ulozi ovla}enog tu`ioca, podnese predlog za izricanje spomenutih alternativnih mera. One se izri-u prema odredbama postupka za dono{enje presude bez odr`avanja glavnog pretresa. Ovaj je postupak, u komparativnim zakonodavstvima evropskih zemalja poznat kao kazneni nalog¹¹, {iroko prihva}en budu}i da je brz i oslobo|en formalnosti koje prate redovni krivi-ni postupak. Postupak dono{enja presude bez odr`avanje glavnog pretresa mo`e se sprovesti za krivi-na dela u nadle`nosti

3 O karakteristikama obe{te}enja i restorativne pravde vidi: Wright, M. (1995) "Victims, Mediation and Criminal Justice", *Criminal Law Review*, str. 187-199. Bishop, N. (1988) "Non - Custodial Alternatives in Europe", Helsinki Institute for Crime Prevention and Control, Publication Series No.14, Helsinki, 1988, str. 87. Mrvi}, N. (1991) "Naknada {tete kao alternativna krivi-na sankcija", *JRKK*, br. 3, str. 83-91. Mrvi}, N., \or|evi}, \. (1998) "Primena parapenalnih sankcija umesto kazne", *Utv|ivanje -injani-nog stanja, izricanje i izvr{enje krivi-nih sankcija*, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja, str. 199-209; Weitekamp, E. (1995) "From 'Instant' Justice Till Restorative Justice: In Search of New Avenues in Judicial Dealing with Crime", *Changes in Society, Crime and Criminal Justice in Europe*, Vol. 1, Crime and insecurity in the city, Kluwer law international, The Hague, str. 285-309; "European Rules on Community Sanctions and Measures", Recommendation No. R (92)16, Legal Issues, Council of Europe Press, Strasbourg, 1994. Postoje autore koji smatraju da je restorativna pravda produkt pokreta koji favorizuje restituciju (*restitution movement*), Bonafé-Schmitt, J. P. (1998) "La Médiation Pénale en France et aux États-Unis", Maison des Sciences de l'Homme, Réseau Européen Droit et Société, str. 105.

4 Marshall, T. F. (1999) *Restorative justice: an overview*, A report by the Home office, Research development and statistics directorate.

5 Zakon o izmenama i dopunama objavljen u *Slu`ben Vesnik* na RM, br. 19, 30.03.2004.

6 Zakon o izmenama i dopunama objavljen u *Slu`ben Vesnik* na RM, br. 74, 22.10.2004.

7 Njihov je cilj da se prema krivi-no odgovornom u-iniocu ne primeni kazna za lak{a krivi-na dela kad to nije nu`no sa stanovi{ta krivi-no-pravne za{tite i kad se mo`e o-ekivati da se cilj ka`njavanja mo`e ostvariti merama pomo}i i nadzora pona{anja u-inioca na slobodi. Krivi-ni zakonik kao alternativne mere predvi|a: uslovnu osudu, uslovnu osudu sa za{titnim nadzorom, uslovno prekidanje krivi-nog postupka, op{tekorisni rad, sudsku opomenu i ku}ni zatvor.

8 ^lan 58-a., za period od najdu`e jedne godine, ukoliko se postupak vodi za krivi-no delo za koje je propisana nov-ana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, a nakon {to je prethodno ispitan u-inilac.

9 Vidi: Kambovski, V. (2004), *Kazneno pravo - op{t del*, Skoplje: Kultura, str. 954.

10 Mo`e se izre}i za krivi-na dela za koja je propisana nov-ana kazna ili kazna zatvora do tri godine, ako postoje olak{avalju}e okolnosti, a u-inilac ranije nije bio osu|ivan. Krivi-ni zakonik kao zakonski preduslov propisuje izri-ito datu saglasnost u-inioca pre nego {to sudija pristupi izricanju op{tekorisnog rada.

11 O karakteristikama ovog postupka vidi: La`eti} Bu`arowska, G. (2003), Refleksiite na na-eloto za zabrzuvawe na krivi-nata postapka vrz primenata na postapkata za kazne-na naredba, *Makedonska revija za kazneno pravo i krimi-nologija*, br. 1-2, str. 55.

sudije pojedinca kada se raspola`e sa dovoljno dokaza i kad dokazi to dozvoljavaju. Ovla{`eni tu`ilac prilikom podno{`enja optu`nog predloga predla`e sudu dono{`enje presude bez odr`avanja glavnog pretresa i ujedno mu predla`e izricanje jedne ili vi{e zakonski nabrojanih sankcija ili ostalih mera.¹²

Ako je sudija saglasan s podnetim predlogom, pristupa se dono{`enju presude i pri tom se izri-u predlo`ene sankcije ili mere. U obrazlo`enju presude nave{`e se samo dokazi koji opravdavaju njeno dono{`enje. Presuda sadr`i pouku da optu`eni ima pravo prigovora u roku od 8 dana nakon {to je dobio presudu. Nakon isteka ovog roka, ako prigovor nije bio podnet, presuda postaje pravnosna`na.

Ukoliko je optu`eni podneo prigovor, koji se ne mo`e odbaciti zbog formalnih nedostataka, sudija `e zakazati glavni pretres i voditi postupak prema odredbama skra`enog postupka. Samim zakazivanjem glavnog pretresa smatra se da presuda doneta bez odr`avanja glavnog pretresa uop{te nije bila doneta.

Oslobo|enje od kazne radi odstranjanja {tetnih posledica krivi-noga dela

Zakon o izmenama i dopunama Krivi-nog zakonika pro{`irio je mogu}nosti da se u-inilac za kojeg je utvr|eno da je kriv oslobodi kazne ukoliko je po-inio lak{e krivi-no delo,¹³ a sud oceni da je delo u-injeno usled nara-ito olak{avaju}ih okolnosti, a sam je u-inilac pre zavr{etka krivi-nog postupka vratio oduzetu korist, nadoknadio pri-injenu {tetu ili je na drugi na-in nadoknadio ili popravio {tetne posledice krivi-nog dela.

Ovo je re{enje novelom ZKP uklju-eno kao nova, -etvrta obaveza koju, ako ima saglasnost o{te}enog, javni tu`ilac mo`e nametnuti u-iniocu krivi-noga dela - za koje je propisana nov-ana kazna ili kazna zatvora do tri godine, a ukoliko u-inilac izrazi spremnost da se pridr`ava uputstava javnog tu`ioca - da ispuni odre|ene obaveze kojima se umanjuju ili otklanjaju {tetne posledice krivi-nog dela. Kao rezultat toga, javni tu`ilac `e odlo`iti krivi-no gonjenje. Ukoliko se nametnuta obaveza ispuni u odre|enom roku, koji ne mo`e biti

du`i od 6 meseci, javni tu`ilac `e odbaciti krivi-nu prijavu. Ovo re{enje pro{`iruje primenu na-ela oportuniteta koje javni tu`ilac mo`e primeniti u krivi-nom postupku.

Imovinsko – pravni zahtev

Novine u krivi-nom materijalnom i procesnom zakonodavstvu na vi{e na-ina tangiraju status imovinsko – pravnog zahteva.¹⁴ Stvoreni su uslovi za njegovo potpuno ili delimi-no presu|ivanje u krivi-nom postupku, pro{`irene su mogu}nosti za njegovo kori{`enje, a olak{ava se i ostvarivanje dosu|enog obe{te}enja.

Posebnu pa`nju zaslu`uje odredba Zakona o izmenama i dopunama ZKP¹⁵ koja propisuje da je prilikom dono{`enja osu|uju}e presude, sud du`an da odlu-i u potpunosti ili delimi-no o imovinsko – pravnom zahtevu. Na ovaj se na-in prevazilazi dosada{nje stanje, nepovoljno za o{te}enog, koji je, bez obzira da li su dokazi s kojima sud raspola`e dovoljni da sudija presudi u odnosu na pitanje krivice i kazne, u svakom slu-aju bio upu}ivan na parnicu.

Ostaje da se efekti novog re{enja provere u sudskoj praksi, s obzirom na -injenicu da novo re{enje tra`i ve}i anga`man sudije – krivi-ara i u odnosu na dokaze vezane za visinu imovinskog zahteva. Ipak, mo`e se verovati da `e ovo re{enje rasteretiti gra|anske sudove budu}i da mogu}nost upu}ivanja na parnicu ostaje samo za slu-aj kad se donese oslobo|aju}a ili odbacuju}a presuda, kad se re{enjem obustavlja krivi-ni postupak ili kad se odbaci optu`nica.

Ukoliko sakupljeni dokazi u toku krivi-nog postupka ne omogu}avaju presu|ivanje o imovinskom zahtevu, sud `e doneti dopunsku presudu i njome odlu-iti o imovinskom zahtevu.

Prilikom dono{`enja osu|uju}e presude, sudija mo`e odlu-iti samo u odnosu na osnov na kome je baziran imovinsko-pravni zahtev ili mo`e da navede osnov i delimi-ni iznos {tete, pa nakon njenog dono{`enja da pristupi izvo|enju novih, dopunskih dokaza¹⁶ koji `e pomo}i utvr|ivanju visine imovinskog zahteva i nakon toga doneti dopunsku presudu. Ako se iznos imovinskog zahteva ne mo`e utvrditi drugim dokazima ili ako njihovo

12 Koje ZKP izri-ito propisuje: nov-ana kazna u visini 10 – 100 dnevnih globa; uslovna osuda sa utvr|enom kaznom zatvora do tri meseca ili nov-anom kaznom; zabrana upravljanja motornim vozilom do dve godine; konfiskacija imovine i imovinske koristi pribavljene krivi-nim delom i oduzimanje predmeta.

13 Za koje je propisana nov-ana kazna ili kazna zatvora do tri godine.

14 O komparativnim re{enjima u odnosu na imovinsko – pravni zahtev vidi: *Transition of Criminal Procedure systems* (2004), Ed. Berislav Pavi{i}, Vol. II, Rijeka.

15 ^lan 101. st.2.

16 Najverovatnije ve{ta-enja u pravcu utvr|ivanja pravog iznosa obe{te}enja, visine nematerijalne {tete za naru`eni ugled, pretrpljeni strah i sl.

izvođenje vodi odugovlačenju postupka, sudija je dužan da dopunskom presudom dosudi pravni-nu nadoknadu.

Nove odredbe proiruju i olakšavaju ostvarivanje imovinskog zahteva. Naime, rečenjem da se imovinsko – pravni zahtev u slučaju osiguranja može podneti i prema osiguravajućem društvu, popunila se zakonska praznina zbog koje je u nekim slučajevima u praksi bilo nemoguće da se oštećenje traži od drugoga, osim oštećenog. Ovo je rešenje omogućilo da se oštećeni obešteti u skladu sa ugovorom o osiguranju.

Zakonodavac¹⁷ je predvideo novu mogućnost preinačenja pravosnažne presude u delu o imovinskom zahtevu i bez ponavljanja postupka, kada se nakon donešenja osuđenju pravosnažne presude za produčeno krivično delo pojave novi oštećeni koji nisu bili poznati u toku postupka. Postupak za preinačenje sprovodi se na predlog oštećenih lica u roku od tri meseca od dana kada su saznali za donesenu presudu. Ovo je rešenje otkloniti nepravdu da se ne može obešteti lice o kojem sud nije imao saznanje u toku krivičnog postupka, a do sada nije postojala mogućnost da se podnese predlog za preinačenje presude po ovom osnovu.

Intencija da se oštećeni uspešno obešteti reflektuje se i u novoprihvaćenoj mogućnosti da sud odluči da se imovinsko-pravni zahtev naplati od garancija koje je oštećeni položio, ukoliko sud oceni da je ovo najbrži i najefikasniji način da se oštećenje realizuje. Ovo je dobra mogućnost upravo zato što u Makedoniji ne postoji zaseban državni fond od kojeg bi se obešteti oštećeni ukoliko se to ne može ostvariti od oštećenog.

Proširene mogućnosti oštećenog kao ovlastaćenog tužoca

Izmene ZKP u potpunosti revidiraju odredbe koje regulišu određivanje i trajanje pritvora, kao najtežu meru za obezbeđivanje prisustva oštećenog u toku krivičnog postupka. Prema novom rešenju (-l. 185 st.1) pritvor određuje istražni sudija, a predlog u tom pravcu može dati javni tužilac, oštećeni kao tužilac i privatni tužilac, osim kad je pritvor obavezan.

Obaveza da se oštećeni blagovremeno obavesti o odluci javnog tužoca da neće goniti uinoca, pojačana je u tom smislu da oštećeni koji nije bio obavešten da javni tužilac nije preuzeo gonjenje ili da je istražni sudija obustavio istragu nakon što je javni tužilac odustao od gonjenja, može dati svoju izjavu da preuzima i produčava postupak pred

¹⁷ Odredbom -lana 389. st. 1. ta. 4 ZKP.

nadležnim sudom u roku od tri meseca od dana kada je javni tužilac odbacio krivičnu prijavu, odnosno od dana kada je istraga bila obustavljena.

U ovom kontekstu, novela ZKP je proizvela i rok u kome oštećeni kao supsidijarni tužilac treba da podnese optužnicu. Naime, umesto dosadašnjih 8 dana, sada oštećeni ima 15-odnevni rok u kome mora podneti optužnicu. Ova mu odredba omogućava da ima dovoljno vremena za pripremu kvalitetne optužnice.

Zaštita svedoka, saradnika pravde i žrtve

Pitanje o načinima legislativnog regulisanja i praktičnog sprovođenja odredaba u vezi zaštitе svedoka naročito su aktuelni u okvirima svestranih napora za pronalaženje novih, savremenih i sofisticiranih, metoda u borbi protiv nekih oblika organizovanog kriminaliteta, pre svega terorizma, korupcije, trgovine ljudima, oružjem i narkotikim sredstvima. Novi metodi su neophodni za pribavljanje relevantnih dokaza, dokumentovanje slučajeva i njihovo uspešno sudsko procesuiranje, budući da kod pomenutih krivičnih dela postoji povećani rizik od zastrašivanja svedoka, pa je zbog toga u značajnoj meri otežano izvođenje uinilaca pred lice pravde.

Zaštita svedoka je u duhu poboljšanja položaja žrtve krivičnog dela i njene aktivnije uloge u krivičnom postupku. Modusi koji omogućavaju dobijanje statusa zaštićenog svedoka traže intenziviranje međusobne saradnje evropskih zemalja u kaznenoj materiji, što se ocenjuje kao jedan od neophodnih uslova za primenu programa za zaštitu svedoka, naročito u manjim državama.¹⁸

Promenjena priroda kriminaliteta utiče na menjanje izvesnih tradicionalnih pravila. U tom se smislu građanska obaveza za svedoženje značajno menja zbog straha svedoka za njegovu ličnu bezbednost i bezbednost njegovih najbližih, pa se obaveza svedoženja transformiše u obavezu države da obezbedi potrebne procesne i vanprocesne mere za zaštitu svedoka.¹⁹

Zbog ovih razloga je zaštita svedoka u zenitu interesovanja na nacionalnom, evropskom i međunarodnom nivou. U porastu je broj država²⁰

¹⁸ Detaljnije: Lačetić-Bučarovska, G. (2004) "Pravne aspekti na zaštitu svedocite", *Zbornik na trudovi od međunarodniot simpozium: Sovremenoto pravo, pravna nauka i Justinijanovata kodifikacija*, Skopje, tom 2., str. 369.

¹⁹ O zaštiti svedoka i žrtve u duhu jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, vidi: Kalajxiev, G. (2004) *Pravna postupka* (doktorski rad), odbranjen na Pravnom fakultetu u Skoplju.

²⁰ Više podataka na sajtu: www.coe.int/gmt; www.victimology.nl.

koje imaju razra|ene programe o za{titi svedoka u nacionalnim zakonodavstvima i koje nastoje da se oni efikasno sprovedu. Ovaj je institut predmet razrade relevantnih evropskih dokumenata Saveta Evropske Unije²¹, Saveta Evrope²² i jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava.²³ Na me|unarodnom nivou, posebne odredbe o za{titi svedoka sadr`i i Rimski statut²⁴ o osnivanju Stalnog Me|unarodnog krivi-nog suda.

Za{tita svedoka u toku krivi-nog postupka

Odredbe o za{titi svedoka, saradnika pravde i `rtve, regulisane su u posebnoj glavi XIX-a u ZKP. One pru`aju mogu}nost efikasne za{tite ukoliko se oceni da postoji realna opasnost zapla{ivanja, pretnja osvetom ili opasnost po `ivot, zdravlje ili fizi-ki integritet. Za{tita se pru`a primenom posebnog na-ina ispitivanja i u-e{ }a lica u krivi-nom postupku.

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o krivi-nom postupku u `lanu 223-a. predvi|a mogu}nost da svedok uskrati izno{enje li-nih podataka koje je ina-e du`an izneti pred sudom. Ovo je odstupanje mogu}e ako postoji verovatno}a da }e davanjem iskaza ili odgovora na odre|eno pitanje izlo`iti sebe ili svoje blisko lice ozbiljnoj opasnosti po `ivot, zdravlje ili fizi-ki integritet.

Svedok se saslu{ava samo u prisustvu javnog tu`ioca i istra`nog sudije, odnosno predsednika sudskog ve}a, zavisno od stadijuma krivi-nog postupka, na mestu koje garantuje za{titu njegovog identiteta, upotrebom adekvatnih tehni-kih sredstava komunikacije, tehnike koja omogu}ava da se lik

svedoka zamagli ili da se promeni glas prilikom saslu{anja iz daljine i sl.

Zakon o krivi-nom postupku (~lan 29-a.) predvi|a mogu}nost da se svedok saslu{a putem telefonske ili video konferencije, u slu-aju kada se on nalazi na teritoriji druge dr`ave. U ovakvom slu-aju, primenjuje se Drugi dopunski protokol Evropske konvencije o me|unarodno pravnoj pomo}i u krivi-noj oblasti.

Zapisnik sa iskazom svedoka, bez njegovog potpisa, upu}uje se optu`enom i njegovom branio-cu, da bi oni pismenim putem uputili pitanja svedoku preko suda, koji je du`an na njih dati odgovor. Imaju}i u vidu prava odbrane prema Evropskoj konvenciji za ljudska prava, anonimnost svedoka mo`e biti primenjena samo u izuzetnim situacijama. U svim se drugim slu-ajevima preporu-uje primena posebnih tehni-kih sredstava koji omogu}avaju aktivno u-e{ }e odbrane prilikom ispitivanja svedoka.

Za{tita svedoka prema odredbama Zakona o za{titi svedoka

Osim procesne za{tite svedoka u toku krivi-nog postupka, promene *ZKP-a* (~lan 270-b.) predvi|aju mogu}nost vanprocesne za{tite lica putem njegovog uklju-enja u Program za{tite, pri `emu nalaze primenu odredbe posebnog Zakona o za{titi svedoka²⁵, koji kao *lex specialis* detaljnije ure|uje postupak i uslove za za{titu i pomo} svedocima i defini}e mere za{tite.

Zakon koristi jedan generi-ki pojam *za{ti}eno lice* koji podrazumeva svedoka²⁶, saradnika pravde²⁷, `rtvu koja se javlja u svojstvu svedoka, i njihova bliska lica koji su odlukom Saveta za za{titu svedoka uklju-eni u Program za za{titu i sa kojima je Odeljenje za za{titu svedoka sklopilo Sporazum za za{titu.

Prema zakonu `rtva koja se javlja u svojstvu svedoka je lice kome je krivi-no delo prouzrokovalo

25 Objavljen u *Slu`ben Vesnik* na RM, br. 38, 26.05.2005.

26 *Svedok* je svako lice koje u skladu sa ZKP ima svojstvo svedoka i poseduje podatke o izvr{enju krivi-nog dela, njegovog u-inioca i druge va`ne okolnosti i podatke zna-ajne za krivi-ni postupak, koji su neophodni i odlu-uju}i za dokazivanje krivi-nog dela, a -ijim izno{enjem izla`e opasnosti svoj `ivot, zdravlje, slobodu, fizi-ki integritet ili imovinu u ve}em obimu.

27 *Saradnik pravde* je svako lice protiv koga je podignuta optu`nica, koje je osu|eno ili je pripadnik kriminalne grupe, bande ili udru`enja, ili je bio u-esnik u izvr{enju krivi-nog dela iz oblasti organizovanog kriminaliteta, a koje je spremno sara|ivati sa nadle`nim organima u pravcu otkrivanja, gonjenja i presu|ivanja krivi-nih dela, naro-ito daju}i iskaz u svojstvu svedoka u krivi-nom postupku u vezi kriminalne grupe, bande ili drugog udru`enja ili za koje bilo krivi-no delo povezano sa organizovanim kriminalitetom.

21 Resolution of the Council of 23 November 1995 on the protection of witnesses in the fight against international organized crime. Council Resolution of 20 December 1996 on individuals who cooperate with the judicial process in the fight against international organized crime.

22 Recommendation No. R (97) 13 of the Committee of Ministers to Member States concerning intimidation of witnesses and rights of the defence, 10 Septembre 1997 - Explanatory memorandum and Appendix. Expert appraisal by the Council of Europe of the preliminary draft law concerning the introduction of a system of "collaborateus de justice", Committee of experts on the protection of witnesses and pentiti in relaion to acts of terrorism (PC-PW), Strasbourg, 28-30 April 2003; Recommendation No. R (2005) 9 concerning protection of witnesses and colabors of justice, 20.04.2005.

23 *Unterpentinger v. Austria*, presuda od 24 noemvri 1986, Series A no. 238, 13 EHRR 175; *Isgrò v. Italy*, presuda od 19 februari 1991, Series A no. 194-a; *van Mechelen v. Netherlands*, presuda od 23 april 1997, 25 EHRR 647; *Unterpentinger case*, presuda od 27 noemvri 1986, Series A, no. 110; *Kostovski case*, presuda od 20 noemvri 1989, Series A, no. 166; *Asch case*, presuda od 26 April 1991, Series A, no. 203; *Doorson case*, presuda od 26 mart 1996, Report of Judgement and Desicions, no. 6.

24 Sadr`aj Rimskog statuta v: http://www.un.org/law/icc/statute/199_corr/6.htm.

povredu ili ugro`avanje nekog njegovog li-nog ili imovinskog prava, koje poseduje informacije zna-ajne za krivi-ni postupak, a njihovo otkrivanje sudu mo`e ugroziti njegov `ivot, zdravlje, slobodu, fizi-ki integritet ili imovinu u ve}em obimu, i koje je dalo saglasnost da iskazom u svojstvu svedoka u krivi-nom postupku sara|uje s pravosudnim organima.

Kao *blisko lice*, zakon odre|uje bra-nog i van-bra-nog druga, ro|ake po krvi u pravoj liniji, ro|ake po pobo-noj liniji do tre}eg stepena, kao i srodnike po tazbini zaklju-no sa drugim stepenom; usvojenik ili usvojitelj i drugo lice koje za{ti}eni smatra sebi bliskim i za koga tra`i da bude uklju-eno u Program. Uzimaju}i u obzir iskustva razvijenih evropskih zemalja, mogu}e je da ovako {iroko odre|eni pojam bliskih lica prouzrokuje probleme u praksi prilikom selekcije lica za koja }e se oceniti da treba da budu uklju-ena u Program. Ovo je naro-ito zna-ajno imaju}i u vidu slo`enost i skupo}u Programa za za{titu.

Po ugledu na gore navedene me|unarodne dokumente, zakon pored osnovnih pojmova, defini-e i pojam *zastra{ivanje}* kao svaki oblik direktne ili indirektno pretnje izvr{ene prema svedoku, saradniku pravde i `rtvi, koja se javlja u svojstvu svedoka, kao i njihovim bliskim licima, koja mo`e znatno uticati na volju lica da da iskaz u svojstvu svedoka u postupku.

Kao mere za{tite koje se mogu odrediti, zakon predvi|a: a) *-uvanje tajnosti identiteta* koja obuhvata izradu i upotrebu li-nih isprava²⁸ u kojima su privremeno promenjeni li-ni podaci za{ti}enog lica, kao i izrada i upotreba isprave o vlasni{tvu nad odre|enom imovinom za{ti}enog lica. Promenjeni se podaci ne unose u oficijelnu evidenciju nadle`nih organa. Promena slu`i samo za ciljeve krivi-nog postupka; b) *obezbe|ivanje li-ne za{tite}* sastoji se od operativne, fizi-ke i tehni-ke za{tite za{ti}enog lica, s ciljem da se spre-i ugro`avanje njegovog `ivota, zdravlja, slobode, fizi-kog integriteta ili imovine u ve}em obimu; c) *promena boravi{ta ili prebivali{ta}* za{ti}enog lica ostvaruje se putem privremene ili trajne promene njegovog boravi{ta ili prebivali{ta, o -eme odlu-uje Odeljenje za za{titu svedoka. Novo boravi{te ili prebivali{te se mo`e nalaziti na teritoriji Republike Makedonije ili u inostranstvu, u saglasnosti sa ratifikovanim me|unarodnim ugovorima. Ako je ova mera odre|ena saradniku pravde koji se nalazi na izdr`avanju kazne zatvora u Republici Makedoniji, on mo`e, u saglasnosti sa ratifikovanim me|unarodnim ugovorom, da

bude preme{ten na dalje izdr`avanje kazne zatvora u drugu dr`avu; d) *promena identiteta* sastoji se u delimi-noj ili potpunoj promeni li-nih podataka za{ti}enog lica, s tim da novoregistrovani li-ni podaci ne smeju da budu identi-ni sa podacima drugog lica. Novi identitet ne uti-e na statusna i druga prava i obaveze za{ti}enog lica. Nakon isteka primene ove mere, on se mo`e izjasniti da zadr`ava novi identitet. Me|utim, on ne mo`e vratiti svoj izvorni identitet ako je njegova promena znatno uticala na status tre}eg lica (brak, o-instvo, materinstvo i sl.). Izvorne li-ne podatke za{ti}eno lice mo`e koristiti kao u-esnik u slu`benom postupku gde je njihovo kori{}enje neophodno, ali samo ako postoji pismena saglasnost Odeljenja, koje -uva originalne isprave o identitetu za{ti}enog lica. Ova mera, kao jedna od najte`ih i najslob`enijih mera, mo`e se sastojati iz aktivnosti promene fizi-kih karakteristika za{ti}enog lica. Ako je za{ti}eno lice po-inilo krivi-no delo pre promene identiteta, kada to sud tra`i, Odeljenje obezbe|uje njegovo prisustvo i kori{}enje izvornog identiteta, a sud mo`e opredeliti na-in saslu{anja u saglasnosti sa Zakonom o krivi-nom postupku.

Uzimaju}i u obzir prirodu navedenih mera za{tite, sam zakon propisuje okvire njihove primene. U tom se smislu, primena odredbi ovog zakona uslovljava: a) prirodom krivi-nog dela. Naime, postupak se mora voditi za jedno od slede}ih krivi-nih dela: protiv dr`ave, protiv -ove-anstva i me|unarodnog prava, iz oblasti organizovanog kriminaliteta i za koji je Krivi-ni zakonik propisao kaznu zatvora od najmanje 4 godine; i b) zna-ajem koji ima iskaz svedoka u odnosu na dokazivanje krivi-noga dela. Va`no je oceniti da }e dokazivanje biti izlo`eno nesrazmernim te{ko}ama ili ne}e uop{te biti mogu}e da se delo doka`e, ukoliko sud ne raspola`e iskazom ovoga lica, koje, zbog mogu}e opasnosti da bude izlo`eno zastra{ivanju, pretnji osvetom ili opasnosti po `ivot, zdravlje, slobodu, fizi-ki integritet, ili imovinu u ve}em obimu, nije saglasno da da svoj iskaz u ulozi svedoka.

Ovim zakonom su ustanovljena dva posebna organa nadle`na za sprovo|enje Programa za{tite, koji se sastoji od sistema mera i aktivnosti koje imaju za cilj za{titu `ivota, zdravlja, slobode, fizi-kog integriteta ili imovine u ve}em obimu za{ti}enog lica: a) Savet za za{titu svedoka je kolegijalno telo, ima pet -lanova,²⁹ radi na

28 U saglasnosti sa -lanom 37. ovog Zakona, izrada i upotreba isprave ne predstavlja krivi-no delo niti povredu drugih propisa.

29 Predstavnik Vrhovnog suda Republike Makedonije, predstavnik Javnog tu`ila{tva Republike Makedonije, Direktor Uprave za izvr{enje sankcija, predstavnik MUP-a i rukovodilac Odeljenja za za{titu svedoka. Njihov je mandat pet godina, i imaju mogu}nost za ponovni izbor. Svaki -lan Saveta ima svog zamenika. Predsednik Saveta je predstavnik Vrhovnog suda.

zatvorenim (tajnim) sednicama i nadle`no je da donosi odluke za uklju-ivanje lica u Program za{tite, kao i odluke o prestanku Programa i o odre|ivanju najte`e mere za{tite - promene identiteta; b) Odeljenje za za{titu svedoka je organizacijska jedinica Ministarstva unutra{njih poslova i nadle`no je da donosi odluke za odre|ivanje mere za{tite, osim promene identiteta, da vodi ra-una o njihovom uspe{nom sprovo|enju, da daje pravnu pomo} za{ti}enom licu, da sklapa Sporazum o za{titi sa licem koje je uklju-eno u Program i da upravlja finansijskim sredstvima dodeljenim za njegovu realizaciju. Zaposlenima je trajno zabranjeno da, bez ovla{ }enja Odeljenja, daju bilo kakve informacije vezane za odre|eno za{ti}eno lice i za mere za{tite. Ova se zabrana odnosi na period pre uklju-ivanja u Program, u vreme sprovo|enja mere i nakon prestanka Programa.

Postupak za uklju-ivanje u Program po-inja pismenim zahtevom³⁰ koji Javnom tu`iocu Republike Makedonije mo`e podneti Ministarstvo unutra{njih poslova, nadle`ni javni tu`ilac ili sudija koji vodi postupak, kao i lice koje se ose}a ugro`eno i zbog toga ne `eli dati svoj iskaz u svojstvu svedoka.

Ukoliko Javni tu`ilac Republike Makedonije prihvati pismeni zahtev, on treba u roku od osam dana, Savetu za za{titu svedoka da podnese pismeni predlog za uklju-ivanje lica u Program. Nakon prijema njegovog predloga, predsednik Saveta odmah, a najkasnije u roku od osam dana, saziva sednicu Saveta. Neophodni preduslov za uklju-ivanje lica u Program za{tite je njegova pismena saglasnost. Pre nego {to pristupi sklapanju Sporazuma, Odeljenje }e zatra`iti od lica koje treba da bude uklju-eno u Program za{tite da popuni upitnik³¹ koji sadr`i pitanja u vezi njegovih li-nih podataka, imovinskog stanja, obaveza koje on ima prema tre}im licima i druge podatke. Sporazum sadr`i obaveze koje Odeljenje ima prema licu i obaveze koje lice ima u toku za{tite kao i vreme trajanja mere za{tite.

Zakon daje mogu}nosti primene hitnih mera u slu-ajevima kada Javni tu`ilac Republike Makedonije oceni da su `ivot, zdravlje, sloboda, fizi-ki integritet ili imovina u ve}em obimu svedoka, saradnika pravde, `rtava u svojstvu svedoka i njihovih bliskih lica, izlo`eni ozbiljnoj opasnosti koja se ne mo`e odstraniti merama za{tite koje policija

pru`a gra|anima. Javni tu`ilac }e u ovakvom slu-aju, zajedno sa predlogom o uklju-ivanju lica u Program za{tite, obavestiti Odeljenje o potrebi preuzimanja hitnih mera. Nakon toga, Odeljenje mora u roku od 24 sata doneti odluku o njihovoj primeni i preuzeti odre|enu hitnu meru.

Uzimaju}i u obzir specifi-nosti i rizi-nosti materije o za{titu svedoka, Zakon sadr`i i kaznene odredbe. Naime, zakon predvi|a novo krivi-no delo *Neovla}eno izdavanje informacija i podataka o svedocima, saradnicima pravde i `rtvama koje se javljaju u svojstvu svedoka i njima bliskim licima*. U tom se smislu, kaznom zatvora od najmanje 4 godine ka`njava onaj koji postupi suprotno zakonu i oda pravi identitet, dom, prebivali{te svedoka, saradnika pravde, `rtava koji se javljaju u svojstvu svedoka i njihovim bliskim licima, kao i druge podatke koji mogu dovesti do identifikacije navedenih lica i ugro`avanja njihovog `vota, zdravlja, slobode, fizi-kog integriteta ili imovine u ve}em obimu. Ukoliko otkrivanje ovih podataka dovede do nano{enja te{kih telesnih povreda navedenih lica, u-inilac se mo`e kazniti kaznom zatvora od najmanje 8 godina, a ako je posledica smrt ili samoubistvo, u-inilac se mo`e kazniti zatvorom od najmanje 15 godina ili do`ivotnim zatvorom.

Zaklju~ak

Iz izlo`enog se mo`e zaklju-iti da je reforma makedonskog kaznenog zakonodavstva u velikoj meri pobolj{ala polo`aj o{te}enog i mogu}nosti za ostvarivanje, pre svega, imovinsko - pravno zahteva. Stvoreni su uslovi za njegovo potpuno ili delimi-no dosu|ivanje u krivi-nom postupku, pro{irene su mogu}nosti za njegovo kori{enje, a olak{ava se i ostvarivanje dosu|enog obe{te}enja. O-ekuje se da novine omogu}e o{te}enom da kvalitetnije, blagovremeno i uspe{no ostvari svoje interese, po{to se sada ovaj zahtev mo`e podneti i prema osiguravaju}em dru{tvu, i mo`e se preina-iti pravnosna`na osu|uju}a presuda za produ`eno krivi-no delo u odnosu na imovinski zahtev i bez ponavljanja postupka.

Re{enja koja se mogu primeniti ukoliko je po-inilac pre zavr{etka krivi-nog postupka vratio oduzetu korist, nadoknadio pri-injenu {tetu ili je na drugi na-in nadoknadio ili popravio {tetne posledice krivi-nog dela, predstavljaju izraz te`nje ka uklju-ivanju elementa restorativne pravde. Alternativne mere i novine u Kaznenom zakoniku doprinose da se poja-a uloga o{te}enog u procesu ka`njavanja, prilikom izbora i odre|ivanja sadr`aja sankcije, kao i kroz ovla{ }enje da se da predlog za izricanju ovih sankcija.

30 Zakon detaljno reguli{e njegov sadr`aj: 1. podaci o licu uklju-enom u Program; 2. opis krivi-nog dela i procena postoje}ih dokaza; 3. fakti-ka situacija vezana za krivi-no delo; 4. sadr`aj mogu}eg iskaza; 5. opis i procena opasnosti koja preti licu -ija se za{tita tra`i i 6. drugi podaci.

31 Njegov sadr`aj propisuje Ministar unutra{njih poslova.

Legislativni okviri za procesnu i vanprocesnu zaštitu svedoka, saradnika pravde i žrtve treba da pomognu u otkrivanju i procesuiranju najtežih oblika krivičnih dela. Zakon o zaštiti svedoka usaglašen je sa najnovijom preporukom Saveta Evrope. Ipak, imajući u vidu specifičnost same zaštite, veoma je važno pitanje kako će se oni u praksu primenjivati. U tom smislu važno je koristiti strana iskustva u okvirima vlastite realnosti. Ostvarivanje zaštite je teže za manje države, koje su neminovno u tom pogledu upućene na saradnju sa susednim i drugim državama u regionu.

Gordana Lačetić - Bučarovska, Ph.D

New Macedonian legislation which improves the position of the injured party

This article deals with newly adopted provisions in the Macedonian criminal legislation, that are affecting the position and status of injured party in the criminal procedure, with special attention to alternative measures as new criminal sanctions

and new opportunities for realization of compensation request on time and in effective way. As author says, with extending the grounds for submitting compensation request the legislator have introduced provisions that contribute toward improving the position of the injured party during the criminal procedure and even after its termination.

Beside already strengthened position of public prosecutor, there are new provisions regarding widening of possibilities for injured party when he is in the role of subsidiary prosecutor.

Having in mind European countries' experiences regarding witness protection, Republic of Macedonia has created legislative framework for combating most difficult types of organized crime. However, practical implementation of newly adopted Law on witness protection depends a lot on successful establishment and functioning of authorities responsible for carrying out witness protection Programs, providing enough financial resources and intensive and direct interstate co-operation. Hence, it is obvious that the legislative provisions are just the first step among necessary activities for accomplish witness protection programs.

DR VESNA NIKOLI] -RISTANOVI]
MR MIRJANA DOKMANOVI] *

Me|unarodni standardi i nasilje u porodici

Ve}ina dr`ava u svetu, me|u kojima i Srbija i Crna Gora, preuzela je obaveze iz me|unarodnopravnih dokumenata u cilju prevencije, za{tite `rtava i sankcionisanja nasilja u porodici. U Srbiji i Crnoj Gori je poslednjih godina do{lo do odre|enih pozitivnih pomaka u pravcu odlu-nijeg reagovanja na nasilje u porodici, pre svega zahvaljuju}i zalaganju nevladinih organizacija. Ipak, udeo dr`ave je jo{ uvek sasvim simboli-an u odnosu na ono {to se od nje zahteva me|unarodnim dokumentima. Imaju}i to u vidu, autorke nastoje da objasne ulogu i zna-aj me|unarodnog prava za unapre|enje dru{tvenih odgovora na nasilje u porodici, kao i da daju sistematizovan pregled najva`nijih zahteva koje ono postavlja pred dr`ave. S tim u skladu, osnovni cilj rada jeste analiza uloge me|unarodnog prava u kreiranju dr`avnih strategija u oblasti nasilja u porodici, i pregled postoje}ih me|unarodnih standarda u ovoj oblasti koji bi morali biti uzeti u obzir u zakonodavnim, institucionalnim i drugim reformama koje su u toku u Srbiji. i Crnoj Gori.

Klju-ne re-i: me|unarodni standardi, nasilje u porodici, Srbija i Crna Gora

Uvod

Iako je koncept ljudskih prava baziran na op{teprihva}enim principima jednakosti i nediskriminacije, polovina svetskog stanovni{tva, `ene, svakodnevno se suo-ava sa kr{enjem ljudskih prava zbog svog pola, rodnih uloga i polo`aja u dru{tvu. Koren kr{enja ljudskih prava `ena je naj-e{e u diskriminaciji. Dominantna patrijarhalna struktura dru{tva rezultira neravnopravnim polo`ajem `ena u

odnosu na mu{karce, {to se negativno odra`ava i na njihove mogu}nosti u`ivanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Kr{enja ljudskih prava `ena su nevidljiva, jer se -esto de{avaju u privatnoj sferi, unutar porodinih i intimnih odnosa, i de{avaju im se na osnovu -injenice {to su `ene. Tolerancija dr`ava, uklju-uju}i i na{u, prema kr{enju ljudskih prava putem nasilja u porodici jo{ uvek je veoma prisutna.

Savremeno me|unarodno pravo priznaje da nasilje u porodici predstavlja kr{enje ljudskih prava `ena, a ve}ina dr`ava u svetu, me|u kojima i na{a, preuzela je obaveze iz me|unarodnopravnih dokumenata u cilju prevencije i sankcionisanja ovog oblika nasilja. Uprkos tome, jo{ uvek se ne -ini dovoljno da bi prevencija i za{tita `rtava bile zaista efikasne. Iako se ne mo`e sporiti da su poslednjih godina kod nas u-injeni odre|eni pozitivni pomaci u pravcu odlu-nijeg reagovanja na nasilje u porodici, o-ito je da nas -eka jo{ mnogo posla, izme|u ostalog, i vezano za usagla{avanje doma}eg zakonodavstva sa me|unarodnim pravom uop{te, i, posebno, sa pravom Evropske unije. Imaju}i sve to u vidu, smatrale smo da je va`no objasniti ulogu i zna-aj me|unarodnog prava za unapre|enje dru{tvenih odgovora na nasilje u porodici, i dati sistematizovan pregled najva`nijih zahteva koje ono postavlja pred dr`ave. Upravo stoga, osnovni cilj ovog rada jeste analiza uloge me|unarodnog prava u kreiranju dr`avnih strategija u oblasti nasilja u porodici, i pregled postoje}ih me|unarodnih standarda u ovoj oblasti koji bi morali biti uzeti u obzir u zakonodavnim, institucionalnim i drugim reformama koje su u toku u Srbiji. i Crnoj Gori.

Me|unarodne obaveze i njihov zna-aj za na{u zemlju, posebno u oblasti borbe protiv nasilja u porodici

Obaveza dr`ave da po{tuje, {titi i realizuje ljudska prava zasnovana je na moralnim i pravnim odgovornostima dr`ave i na prirodi koncepta ljud-

* Dr Vesna Nikoli]-Ristanovi} je vanredni profesor na Defektolo{kom fakultetu u Beogradu i predsednica Viktimolo{kog dru{tva Srbije, E-mail: vnikolic@EUnet.yu. Mr Mirjana Dokmanovi} je konsultantkinja za ljudska prava i rodnu ravnopravnost i koordinatorka @enskog centra za demokratiju i ljudska prava iz Subotice. E-mail: mirad@Eunet.yu

skih prava. U sredi{tu koncepta ljudskih prava je po{tovanje ljudskog dostojanstva svakog ljudskog bi}a, bez obzira na pol, rasu, nacionalnost, etni-ku pripadnost, veroispovest, i svako drugo li-no svojstvo. Osnovna ljudska prava su univerzalna i pripadaju svim pojedincima u svim okolnostima i u svakom dru{tvu¹. Ona predstavljaju minimalni nivo ispod koga dr`ava ne mo`e da ide i oko -ije sad`ine nema pregovaranja. Moralna odgovornost prema po{tovanju ljudskih prava postoji i na nacionalnom i na me|unarodnom nivou, ali s obzirom da moral predstavlja slabu garanciju, ljudska prava se garantuju me|unarodnim i nacionalnim pravom.

Ljudska prava impliciraju dva nivoa odnosa: izme|u pojedinaca, u kojem me|usobno po{tovanje prava jedno drugoga predstavlja obavezu pojedinca, i izme|u pojedinca i dr`ave, u kojem dr`ava ima du`nost da po{tuje, {titi i ispunjava prava svakog pojedinca/pojedinke i grupe u dru{tvu.

Ove obaveze dr`ave mogu biti pozitivne (-injenje) i negativne (uzdr`avanje od -injenja ili zabrana -injenja). U oblasti nasilja u porodici ovo zna-i da dr`ava ima du`nost ne samo da zakonom zabrani kr{enje ljudskih prava `ena, nego i da preduzme mere prevencije i za{tite. Du`nost da po{tuje ljudska prava podrazumeva, izme|u ostalog, zabranu diskriminacije nad `enama. Du`nost da {titi podrazumeva, primera radi, ustanovljavanje skloni{ta i obezbe|ivanje zdravstvene nege za `ene `rtve nasilja i obuku policajaca i tu`ilaca. Du`nost da ispunjava ljudska prava podrazumeva, primera radi, obezbe|enje sudske za{tite `tvama nasilja u porodici.

Obaveze dr`ave uklju-uju ne samo obavezu preduzimanja odre|enih mera, ve} i postizanje konkretnih rezultata putem aktivne implementacije programa i politika u odnosnim oblastima. Nije, dakle, dovoljno da se, na primer, donese zakon o ravnopravnosti polova ili zakon o za{titi od nasilja u porodici, ve} je potrebno da se obezbedi efektivna primena zakona i konkretni rezultati u ostvarivanju rodne ravnopravnosti i za{titi `ena od diskriminacije i nasilja u porodici.

Me|unarodnopravne odgovornosti dr`ave proisti-u iz izvora me|unarodnog prava, odnosno iz me|unarodnih ugovora, me|unarodnog obi-ajnog prava, op{tih pravnih na-ela prihva}enih od strane civilizovanih nacija, sudske odluka i pravne doktrine². Odgovornost dr`ave da sprovedi

i po{tuje me|unarodnopravne norme iz oblasti ljudskih prava, pa tako i one koje se odnose na rodnu ravnopravnost, `enska prava i nasilje u porodici, proisti-e iz saglasnosti dr`ave da bude obavezana odre|enim pravilima prilikom pristupanja me|unarodnoj, nadsacionalnoj ili regionalnoj organizaciji. Tim -inom dr`ava preuzima na sebe odgovornost da }e izvr{avati svoje obaveze kao -lanica te organizacije *bona fides*, bez odlaganja, uz du`nu prilje`nost, uzimaju}i u obzir promenljive dru{tvene odnose.

Me|unarodna zajednica nema centralni zakonodavni organ, te stoga stvaranje novih normi me|unarodnog prava mora pro}i proces sticanja saglasnosti od strane dr`ava. Ove norme, me|utim, postaju obavezuju}e za dr`ave jer su se one saglasile s tim da to budu. Za ratifikovane me|unarodne ugovore stoga va`i na-elo *pacta sunt servanda*. To zna-i da su ti ugovori obavezuju}i za strane ugovornice i da se moraju izvr{avati *bona fides*. Potpisivanjem i ratifikovanjem me|unarodnih instrumenata o ljudskim pravima, dr`ava se obavezuje da }e se uzdr`ati od svake akcije koja mo`e da dovede do kr{enja ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Za razliku od obavezuju}ih me|unarodnopravnih dokumenata, naj-e{e}e formulisanih u vidu konvencija, ugovora i sporazuma, dr`ave stvaraju i me|unarodnopravne dokumente koji za njih nisu obavezuju}i, ali imaju politi-ku te`inu jer se zasnivaju na o-ekivanju da }e njihove odredbe biti po{tovane od strane dr`ava i me|unarodne zajednice. Ovakvi dokumenti se naj-e{e}e donose u vidu rezolucija, preporuka, akcionih planova i platformi za akciju i -ine tzv. «meko pravo». Uprkos tome {to su obaveze koje name}u dr`avama samo moralnog ili politi-kog karaktera, pravila «mekog prava» su izuzetno zna-ajna za oblast ljudskih prava, jer postavljaju standarde pona{anja prihva}ene od strane dr`ava, te stoga one imaju moralnu odgovornost da ih po{tuju i da ih primenjuju u svojim nacionalnim politikama i doma}em zakonodavstvu. U oblasti ljudskih prava «meko pravo» je prete-a me|unarodnopravnih obaveza dr`ava iz obavezuju}ih me|unarodnih ugovora. Najjuticajniji «meki» me|unarodni instrument ljudskih prava je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena 1948. godine, koja je izvor stvaranja obaveza dr`ava formulisanih naknadno u nizu me|unarodnih dokumenata.

U oblasti nasilja u porodici, jedna od najve}ih prepreka za priznavanje ove vrste nasilja kao akta kr{enja ljudskih prava `ena bilo je tradicionalno shvatanje me|unarodnog prava kao prava koje

1 Op{irnije o konceptu ljudskih prava videti u: Dimitrijevi}, V., Paunovi}, M. (1997) *Ljudska prava*, Beograd:Beogradski centar za ljudska prava.

2 ^lan 38, stav 1 Be-ke konvencije o ugovornom pravu, usvojene 22. maja 1969. godine na Konferenciji UN o ugovornom pravu, stupila na snagu 27. januara 1980. godine

reguli{e odnose samo izme|u dr`ava i me|unardnih organizacija, i ne odnosi se na pojedince. @ene ~esto trpe nasilje koje se de{ava u porodici i unutar intimnih odnosa, dok tradicionalno me|unardno pravo pravi strogu razliku izme|u sfere javnog i privatnog, po-ivaju}i na gleditu da dr`ava nema nadle`nost da se me{a u porodicu i u odnose izme|u pojedinaca unutar nje. Ovakvo shvatanje je dovelo do toga da dr`ava ne reaguje na nasilje, niti ka`njava nasilnika, ako se nasilje de{ava u porodici. U odbrani ovakvog shvatanja kori{en je ~ak i koncept ljudskih prava, u tuma-enju da je zabranjeno me{anje dr`ave u porodicu jer se time kr{e prava pojedinaca na privatnost i porodi-ni `ivot.³ Savremena koncepcija me|unardnog prava odbacuje ovakvo gledite i nedvosmisleno postavlja odgovornost dr`ave za akte pojedinaca ukoliko se njima kr{e ljudska prava, ~ak i ako se de{avaju unutar porodi-nog ognji{ta.⁴

Tradicionalna doktrina o odgovornosti dr`ava u me|unardnom pravu do`ivela je revolucionarni preokret upravo zahvaljuju}i borbi za za{titu `enskih prava, a pravo na `ivot i pravo na slobodu od mu-enja, poni`avaju}eg i nehumanog tretmana⁵ su reinterpetirana u svetu nasilja nad `enama. Od osamdesetih godina, me|unardnopravni standardi jasno postavljaju odgovornost dr`ave da deluje u oblasti nasilja u porodici. Ovaj proces je po-eo sa usvajanjem Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije `ena⁶ i Op{te preporuke br. 19⁷ Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije `ena, koji u ~lanu 8 navodi da «po op{tem me|unardnom pravu i pojedinim konvencijama o ljudskim pravima dr`ave mogu da budu odgovorne za ~injenja pojedinaca ako propuste da sa du`nom

pa`njom spre-e kr{enja prava ili sprovode istragu i ka`njavaju akte nasilja i obezbe|uju kompenzaciju.»

U svojim izve{tajima o nasilju nad `enama, njegovim uzrocima i posledicama, Specijalna izve{ta-ica Ujedinjenih nacija za nasilje nad `enama je u vi{e navrata isticala da «dr`ava ima du`nost da spre-ava, istra`uje i ka`njava kr{enja ljudskih prava i da daje pravi-nu kompenzaciju `rtvama nasilja».⁸ Ovakva obaveza dr`ave je povezana sa pitanjima ravnopravnosti i jednake za{tite u slu-ajevima kr{enja ljudskih prava. Koncept ljudskih prava se bazira na nediskriminaciji i jednakosti, a «rodno specifi-no nasilje je vid diskriminacije `ena koje ozbiljno spre-ava mogu}nosti `ena da u`ivaju prava i slobode ravnopravno sa mu{karcima».⁹

Me|unardnopravna sudska praksa potvr|uje ovo stanovi{te. U slu-aju *Velasquez-Rodriguez* Me|uameri-ki sud za ljudska prava je 29. jula 1988. godine u obrazlo`enju svoje odluke naveo da akti pojedinaca mogu da dovedu do me|unardne odgovornosti dr`ave zato {to je propustila da sre-i kr{enje ljudskih prava ili zato {to nije po{tovala odredbe me|unardne konvencije. Prema Sudu, dr`ava je pravno odgovorna da preduzima razumne mere za spre-avanje kr{enja ljudskih prava i da sprovodi istragu o kr{enjima koja spadaju unutar njene jurisdikcije, identifikuje odgovorne, preduzme sankcije prema njima i obezbedi pravi-nu naknadu `rtvi.¹⁰ Evropski sud za ljudska prava je u slu-aju *C. R. v. the United Kingdom*¹¹ odbacio `albu izvr{oca silovanja da je osudom zbog silovanja njegove supruge prekr{en ~lan 7 Evropske konvencije o ljudskim pravima, jer njegov ~in ne predstavlja krivi-no delo. Sud je odbacio ovaj argument progla{avaju}i neprihvatljivim ideju da je supru`nik imun na osudu zbog silovanja svoje supruge jer je to u suprotnosti sa civilizovanim shvatanjem braka i, iznad svega, osnovnim ciljevima Konvencije u ~ijoj je sr`i po{tovanje ljudskog dostojanstva i slobode. U oblasti nasilja u porodici zna-ajna je i odluka Komiteta UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije `ena u slu-aju *A.T. v. Hungary*.¹² Odlu-uju}i po

3 Ovakvu odredbu sadr`i ~ak i Evropska konvencija o za{titi ljudskih prava i sloboda u ~lanu 8.

4 Commaraswamy, R. (1997) *Reinventing International Law: Women's Rights as Human Rights in the International Community*, Cambridge: Harvard Law School Human Rights Program.; Aguire, M. S. (2001) *United Nations and the Family: Redefining the Ties that Bind, A Study of History, Forces and Trends*, World Family Policy Forum 2001, [Online], <http://www.worldfamilypolicy.org/New%20Page/Forum/2001/Aguirre.pdf>; Pentikainen, M. (1999) *The Applicability of the Human Rights Model to Address Concerns and the Status of Women*, Helsinki: University of Helsinki.

5 Postoje tuma-enja da je nasilje u porodici vid torture te da se stoga na nasilje u porodici mo`e primeniti Konvencija UN o zabrani mu-enja i nehumanog i poni`avaju}eg pona{anja koja je obavezuju}eg karaktera.

6 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, G.A. res. 34/180, 34 U.N. GAOR Supp. (No. 46) at 193, U.N. Doc. A/34/46. Konvencija je stupila na snagu 3. septembra 1981. godine.

7 U.N.DocA/47/38(1992).

8 Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 1995/85, *Violence Against Women in the Family*, E/CN.4/1999/68, 10 March 1999, para. 22.

9 ~lan 1 Op{te preporuke br. 19 Komiteta UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije prema `enama.

10 Op. cit. para. 24.

11 No. 20190, judgment of 22 November 1995.

12 Communication No. 2/2003, Ms. A.T. v. Hungary, Views adopted on 26 January 2005, thirty-second session.

albi rtve nasilja u porodici, Komitet je ocenio da je Ma|arska propustila da izvr{i svoje obaveze prihva}ene ratifikovanjem Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije `ena. Pored op{tih preporuka dr`avi u smislu preduzimanja generalnih mera za prevenciju nasilja u porodici i pomo} `rtvama, u skladu sa obavezama iz Konvencije, Komitet je dao preporuke da dr`ava preduzme hitne i neodlo`ne mere radi garancije fizi-kog i psihi-kog integriteta A.T. i njene porodice, obezbedi im siguran sme{taj, podr{kku deci, pravnu pomo} i naknadu {tete `rtvi nasilja srazmerno fizi-kim i mentalnim povredama.

Me|unarodni dokumenti i nasilje u porodici

Me|unarodnopravni standardi prevencije i za{tite ljudskih prava u slu-aju nasilja u porodici razvijeni su u okviru sistema Ujedinjenih nacija i me|unarodnih dokumenata usvojenih na konferencijama Ujedinjenih nacija¹³ (Svetska konferencija o `enama u Meksiku 1975, Kopenhagenu 1980, Najrobiju 1985, u Pekingu 1995; Be-ka svetska konferencija o ljudskim pravima 1993, Svetska konferencija o rasizmu, rasnoj diskriminaciji, ksenofobiji i odnosnim netolerancijama 2001.), a, na osnovu njih, i u okviru regionalnih organizacija kao {to su Savet Evrope i Evropska unija.

Bazi-ni dokumenti Ujedinjenih nacija koji uspostavljaju sistem ljudskih prava (*Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Me|unarodni pakt o gra|anskim i politi-kim pravima i pripadaju}a dva Opcionalna protokola, i Me|unarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*), iako se ne bave eksplicitno nasiljem nad `enama¹⁴ i nasiljem u porodici, jasno izra`avaju odgovornost dr`ave da {titi osnovna ljudska prava koja se kr{e aktom nasilja koje se de{ava u privatnoj sferi. To su slede}a prava garantovana *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima*: pravo na jednakost (-l.1), pravo na slobodu od diskriminacije (-l. 2), pravo na `ivot, slobodu i li-nu sigurnost (-l. 3), pravo na slobodu od mu-enja i surovog, nehumanog ili poni`avaju}eg tretmana (-l. 5), pravo na priznavanje pravne li-nosti (-l. 6), pravo na ravnopravan tretman pred sudom (-l. 7), pravo na sudsku za{titu (-l. 8), pravo na ravnopravnost u porodici (-l. 16) i pravo na najvi{i mogu}i standard

mentalnog i fizi-kog zdravlja (-l. 25). Prema *Deklaraciji*, «svako ima pravo na dru{tveni i me|unarodni poredak u kojem prava i slobode navedeni u ovoj *Deklaraciji* mogu biti potpuno ostvareni.» (-l. 28). Sva ova ljudska prava i osnovne slobode priznata su od strane me|unarodne zajednice. Iako sama Deklaracija nema obavezuju}i karakter, njene odredbe su postale deo obi-ajnog me|unarodnog prava, a dr`ave se pona{aju kao da je *Deklaracija* zakon, te je ve}ina dr`ava ugradila ova i druga ljudska prava u svoje ustavne odredbe.

U ovoj oblasti najzna-ajnji obavezuju}i me|unarodni dokument je *Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije `ena* -iji je zna-aj uve}an dono{enjem *Generalne preporuke br. 19 Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije `ena* (koji je eksplicitno utvrdio da se odredbe Konvencije odnose na slu-ajevе nasilja nad `enama) i *Opcionalnog protokola na Konvenciju*¹⁵ (koji je omogu}io `enama i grupama da se neposredno obra}aju Komitetu u slu-ajevima kr{enja prava garantovanih Konvencijom). Do marta 2005. godine Konvenciji je pristupilo 180 dr`ava (preko 90 procenata -lanica Ujedinjenih nacija) i time se obavezalo da }e preduzeti «sve neophodne mere» u cilju eliminacije diskriminacije `ena. Ove mere, izme|u ostalog, uklju-uju inkorporisanje principa ravnopravnosti mu{karaca i `ena u pravni sistem, ukidanje diskriminatornih zakona i usvajanje zakona koji zabranjuju diskriminaciju `ena, osnivanje sudova i drugih javnih institucija za efikasnu za{titu `ena od diskriminacije i eliminaciju svih oblika diskriminatornih radnji prema `enama izvr{enih od strane pojedinaca, organizacija, ustanova i preduze}a. Obaveza je dr`ava potpisnica da obezbede ravnopravnost, pobolj{aju *de facto* polo`aj `ena putem afirmativnih akcija i suzbijaju dominantnu rodnu ideologiju putem promene tradicionalnih shvatanja rodniх uloga koje onemogu}uju `enama da u`ivaju garantovana ljudska prava. Potpisnice su du`ne da svake `etiri godine {alju Komitetu nacionalni izve{taj o sprovedenim merama u skladu sa obavezama iz Konvencije.¹⁶

S obzirom da Konvencija ne pominje nasilje nad `enama, ovaj propust je ispravio Komitet u svojoj Generalnoj preporuci br. 19¹⁷ sa izri-itom izjavom

15 Stupio na snagu 10. decembra 20.

13 Op{irnije o radu UN na unapre|enju `enskih ljudskih prava u: Pietila, H. (2002) *Engendering the Global Agenda: The Story of Women and the United Nations, Development Dossier*, Geneva: UN Non-Governmental Liaison Service.

14 Op{irnije o nasilju nad `enama i pravu na za{titu od nasilja u: Mr{evi}, Z. (1998) *@enska prava u me|unarodnom pravu*, Beograd: Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava, str. 26-41.

16 Detaljnije o vertikalnim i horizontalnim obavezama iz Konvencije vidi u Izve{taju Komiteta o Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema `enama, izve{taj Holandije. Report Committee on the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, *The UN Women's Convention in the Netherlands in 1997*, Den Haag: Ministerie van SZW.

17 U.N.DocA/47/38(1992).

da je nasilje u porodici uklju-eno u definiciju diskriminacije¹⁸ i da se stoga Konvencija odnosi na ovaj vid kr{enja ljudskih prava `ena. Ova preporuka je prva zvani-na interpretacija me|unarodnog instrumenta o ljudskim pravima koja govori o zabrani nasilja nad `enama. Nasilje u porodici se defini{e kao „jedan od najpodmuklijih oblika nasilja nad `enama.“ Unutar porodi-nih odnosa `ene svih dobi su izlo`ene nasilju svih vrsta, uklju-uju}i prebijanje, silovanje, druge forme seksualnog zlostavljanja, mentalno i druge vrste nasilja, koje se ponavlja usled tradicionalnih stavova.» (-l. 16). Preporuka zahteva od dr`ava potpisnica da preduzmu neophodne mere za prevazila`enje nasilja u porodici, uklju-uju}i usvajanje odgovaraju}e legislative, krivi-ne sankcije za u-inoce i preventivne i za{titne mere.

Be-ka konferencija UN o ljudskim pravima odr`ana 1993. godine priznala je da ljudska prava `ena «treba da -ine integralni deo aktivnosti UN u oblasti ljudskih prava», uklju-uju}i unapre|enje instrumenata `enskih ljudskih prava, te da je «eliminacija svih oblika diskriminacije zasnovane na polu prioritetni cilj me|unarodne zajednice» (-l. 18. Be-ke deklaracije). Identifikovana je potreba da se putem specifi-nije i odgovaraju}e terminologije odrede pojam i oblici nasilja nad `enama, kao i na-ini njegovog suzbijanja na me|unarodnom, nacionalnom i lokalnom nivou. *Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad `enama*¹⁹ usvojena 1993. godine prvi je me|unarodni dokument koji se bavi ovom problematikom. Iako nije pravno obavezuju}a, *Deklaracija* ima politi-ku snagu zbog svoje univerzalnosti i predstavlja izvor me|unarodnog prava. Korene nasilja nad `enama nalazi u istorijski nejednakim odnosima mo}i izme|u mu{karaca i `ena koji vode ka diskriminaciji `ena. Deklaracija jasno ukazuje da je nasilje nad `enama kr{enje postoje}ih univerzalnih normi ljudskih prava i da se ono de{ava i u privatnoj i u javnoj sferi. Zna-aj *Deklaracije* se ogleda u -injenici da nabraja niz koraka i mera koje dr`ave potpisnice treba da preduzmu u cilju suzbijanja nasilja u porodici, uklju-uju}i i reformu pravnog sistema.

U okviru Komisije za ljudska prava Ujedinjene nacije su 1994. potvrdile svoje zalaganje za borbu protiv diskriminacije i nasilja nad `enama postavljanjem Specijalne izve{ta-ice o nasilju nad `enama,

njegovim uzrocima i posledicama.²⁰ U okviru svoje nadle`nosti Specijalna izve{ta-ica ima ovla{ }enje da od dr`ava tra`i izve{taje o sprovo|enju mera u ovoj oblasti i da daje preporuke vladama, uklju-uju}i i oblast suzbijanja nasilja u porodici. U izve{taju iz 1996. godine dat je sveobuhvatni *Model legislative o nasilju u porodici*²¹ koji vladama treba da slu`i kao okvir za izradu zakonodavstva u ovoj oblasti. Cilj ove legislative je uskla|ivanje sa me|unarodnim standardima koji sankcioni{u nasilje u porodici i usvajanje specifi-nog zakona koji zabranjuje i sankcioni{e nasilje nad `enama u porodi-nim i intimnim odnosima. Model sadr`i {iroki opseg fleksibilnih i hitnih mera koje obeshrabruju akte nasilja i {tite `ene ukoliko se nasilje desilo. Cilj ovog dokumenta je i da doprinese boljem razumevanju uzroka nasilja u porodici i da se ohrabre nacionalne i lokalne vlasti da sprovede aktivne mere u borbi protiv ovog vida kr{enja ljudskih prava. Izve{taj Specijalne izve{ta-ice pripremnom komitetu za Svetsku konferenciju o rasizmu, rasnoj diskriminaciji, ksenofobiji i sa njima povezanim netolerancijama iz 2001. godine ukazuje na me|uzavisnost rase, roda i nasilja nad `enama. Uo-eno je, naime, da se `ene `rtve nasilja u porodici koje pripadaju marginalizovanim grupama prilikom obra}anja dr`avi za za{titu od nasilja -e{ }e suo-avaju sa dodatnim preprekama kao {to su jezik i kulturna nesenzibilisanost. Odavde proisti-e obaveza dr`ave da prilikom izrade strategije i zakona o borbi protiv nasilja u porodici povede ra-una o posebnom polo`aju i potrebama `ena koje pripadaju nacionalnim, etni-kim, seoskim i drugim marginalizovanim grupama.

Komisija UN za ljudska prava, u svojoj *Rezoluciji 2003/45 Eliminacija nasilja nad `enama*,²² osu|uje sve oblike nasilja nad `enama, naro-ito prebijanje `ena, i podse}a dr`ave na njihove obaveze iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije `ena. Komisija u -lanu 14 isti-e da vlade imaju «afirmativnu obavezu da unapre|uju i {tite ljudska prava `ena», da «primenjuju me|unarodne norme o ljudskim pravima i da «u potpunosti izvr{avaju svoje me|unarodne obaveze», izme|u ostalih i ciljeve i zalaganja za eliminaciju nasilja nad `enama koji su utvr|eni u Pekin{koj deklaraciji i Platformi za akciju²³ i Finalnom dokumentu 23. specijalne sesije

18 Definicija diskriminacije uklju-uje "rodno specifi-no nasilje, tj. nasilje upereno protiv `ene zato {to je `ena ili koje neproporcionalno poga|a `ene. Ono uklju-uje nano{enje telesnih, psihi-kih ili seksualnih povreda ili patnji, pretnje ovim radnjama, prinudu i druge oblike li{enja slobode". (-l. 6).

19 A/Res/48/104.

20 Radhika Coomaraswamy iz Sri Lanke bila je na ovoj poziciji od 1994. do 2003. godine, a od tada Yakın Ertürk iz Turske.

21 E/CN.4/1996/53/Add.2, 2 February 1996.

22 E/CN.4/2003/L.11/Add.4.

23 A/CONF.177/20, chap.I.

Generalne skup{tine UN «@ene 2000: Rodna ravnopravnost, razvoj i mir za 21. vek»²⁴ iz 2000. godine. Pekin{ka platforma za akciju, defini{u}i nasilje nad `enama kao jednu od kriti-nih oblasti koje zahtevaju hitnu i neodlo`nu akciju, identifikovala je nasilje u porodici kao kr{enje ljudskih prava. Vlade su obavezane da preduzmu konkretne mere i aktivnosti u cilju suzbijanja nasilja u porodici, kao i da podnesu izve{taj o sprovedenim merama i efektima Generalnom sekretaru UN. Izve{taji vlada su kriti-ki preispitani na 23. specijalnoj sesiji Generalne skup{tine UN juna 2000. godine i date su preporuke vladama da preduzmu odre|ene mere i inicijative za prevazila`enje prepreka koje ko-e napredak u ovoj oblasti. U pogledu nasilja u porodici kao prioritet je istaknut rad na reviziji i usvajanju odgovaraju}e legislative, mera i mehanizama na nacionalnom i lokalnom nivou.

U ovoj oblasti za na{u zemlju je od zna-aja i -lanstvo u Savetu Evrope i te`nja ka priklju-enju Evropskoj uniji. Sistem za{tite ljudskih prava Saveta Evrope je zasnovan na ugovorima koji defini{u obaveze dr`ava -lanica, kao i neobavezuj}im dokumentima, kao {to su direktive, preporuke i rezolucije. *Konvencija o za{titi ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija)*, usvojena 1950. godine, ima specifi`nu te`inu za dr`ave -lanice. Njena ratifikacija je postala *de facto* politi-ki uslov za prijem u -lanstvo, i sve dr`ave -lanice imaju obavezu da je inkorporiraju u doma}e zakonodavstvo. Iako sama Konvencija ne pominje nasilje nad `enama i o `enskim pravima govori samo zabranjuju}i diskriminaciju po bilo kom osnovu, Savet Evrope je mnogo uradio u razvijanju mera i mehanizama u cilju suzbijanja nasilja u porodici. U tom cilju Komitet ministara je doneo vi{e preporuka dr`avama -lanicama: *Preporuku o nasilju u porodici No. R(85)4 (1985)*; *Preporuku o socijalnim merama koje se odnose na nasilje unutar porodice No. R(90)2 (1990)*; *Preporuku o hitnim merama koje se ti-u porodice No. R(91)9 (1991)*; *Preporuku o posredovanju u porodici No. R (98)1 (1998)*, i *Preporuku o nasilju u porodici prema `enama No. 1582 (2002)*.²⁵

Nasilje u porodici je bila tema i Evropskih ministarskih konferencija. Na Tre}oj evropskoj ministarskoj konferenciji o ravnopravnosti `ena i mu{karaca odr`anoj 1993. godine definisane su strategije za eliminaciju nasilja prema `enama i usvojena *Deklaracija o politici suprotstavljanja*

nasilju prema `enama u demokratskoj Evropi. Formirana je Radna grupa za izradu Plana akcije za borbu protiv nasilja nad `enama -iji je zavr{ni izve{taj²⁶ iz 1998. godine uklju-io preporuke za eliminisanje nasilja u porodici na me|unarodnom i nacionalnom nivou. *Plan akcije za borbu protiv nasilja nad `enama*²⁷ sadr`i preporuke dr`avama -lanicama koje uklju-uju strategije za suzbijanje nasilja u porodici koje sadr`e reforme zakona i pravosu|a. *Deklaracija o ravnopravnosti `ena i mu{karaca kao osnovni kriterijum demokratije*,²⁸ usvojena na Evropskoj ministarskoj konferenciji 1997. godine, preporu-ila je dr`avama -lanicama da rade na smanjivanju nasilja mu{karaca putem raznih aktivnosti koje uklju-uju terapijske i obrazovne mere za nasilnike.

Parlamentarna skup{tina Saveta Evrope je 2000. godine usvojila *Preporuku 1450* koja osu|uje nasilje nad `enama, uklju-iv{i nasilje u porodici, kao op{te kr{enje njihovih prava kao ljudskih bi}a. Komitet ministara je pozvan da sa-ini Evropski program borbe protiv nasilja nad `enama sa ciljem, izme|u ostalog, dono{enja legislative koja }e efektivno delovati na suzbijanje nasilja u porodici.

Izve{taj Saveta Evrope *Rodna ravnopravnost: Temeljno pitanje u dru{tvima koja se menjaju*,²⁹ pripremljen na Petoj Evropskoj ministarskoj konferenciji 2003. godine, postavlja osnove po ovom pitanju za budu}e preporuke Komiteta ministara i Nadzornog komiteta za ravnopravnost `ena i mu{karaca. Zabrinuta zbog rasta i ra{irenosti nasilja u porodici u svim dr`avama -lanicama, Parlamentarna skup{tina Saveta Evrope usvojila je 2004. godine *Preporuku 1681 Kampanja za suzbijanje nasilja u porodici protiv `ena u Evropi*,³⁰ kojom se zahteva od dr`ava -lanica da ovaj problem tretiraju kao «nacionalni politi-ki prioritet i da se bave njime u {irem politi-kom kontekstu uz u-e{e vlade, parlamenta i civilnog dru{tva. Istaknuto je da dr`ave -lanice imaju obavezu po me|unarodnom pravu da preduzimaju efikasne mere za eliminisanje nasilja nad `enama, uklju-uju}i nasilje u porodici, i da {tite `rtve. «Ukoliko ne `ele da budu smatrane odgovornima, dr`ave moraju preduzimati efektivne mere

26 EG-S-FP (99) 1.

27 EG-S-VL (98).

28 MEG-4 (97) 18.

29 MEG-5 (2003) 3.

30 Assembly debate on 8 October 2004 (32nd Sitting) (see Doc 10273, report of the Committee on Equal Opportunities for Women and Men, rapporteur: Mr Branger). Text adopted by the Assembly on 8 October 2004 (32nd Sitting).

24 A/S-23/10/Rev.1.

25 Op{irnije o Preporukama Saveta Evrope: http://www.stop-vaw.org/Council_of_Europe4.html

spre-avanja i ka`njavanja takvih akata izvr{enih od strane pojedinaca i da za{tite `rtve» (-l. 2). Parlamentarna skup{tina se zalo`ila da se «takvi akti nasilja u porodici defini{u kao krivi-na dela, da se `rtvama obezbedi sudska, psiholo{ka i finansijska za{tita», u nadi da }e Evropska godina borbe protiv nasilja u porodici doprineti da se kakvo nasilje vi{e ne smatra tabu temom (-l. 3).

I legislativa Evropske unije, iako nije pravno obavezuju}a, ukazuje da je kriminalizacija nasilja u porodici pravi put da dr`ave -lanice udovolje njihovim pravnim obavezama po pravu Evropske unije. *Rezolucija o nasilju nad `enama*,³¹ usvojena od strane Evropskog parlamenta 1986. godine, poziva na pravno priznavanje silovanja u braku, obuku lica koja dolaze u kontakt sa `rtvama nasilja u porodici i preporu-uje pravnu pomo} `rtvama nasilja. Godine 1997. Evropski parlament je usvojio *Rezoluciju o potrebi ustanovljavanja kampanje nulta tolerancija za nasilje nad `enama {irom Evropske unije*,³² a narednih godina doneto je niz preporuka koje se bave ovom tematikom³³. Na konferenciji Evropske unije o nasilju nad `enama odr`anoj 1999. godine ustanovljeno je pet ekspertskih foruma koji su ispitali odre|ene aspekte nasilja u porodici. Konferencija je zavr{ena usvajanjem *Preporuka ekspertskih foruma dr`avama -lanicama*³⁴ Iste godine Ekspertski sastanak o nasilju nad `enama na nivou Evropske unije doneo je Preporuke o zajedni-kom modelu akcije za suzbijanje nasilja³⁵. Savet Evropske unije je 2002. godine pripremio *Izve{taj o implementaciji Pekin{ke platforme za akciju od strane dr`ava -lanica i institucija Evropske unije*³⁶. Iako Izve{taj nije pravno obavezuju}i, predstavlja zna-ajan politi-ki dokument jer sadr`i listu indikatora

za sprovo|enje obaveza i aktivnosti dr`ava definisanih u Pekin{koj platformi za akciju u cilju suzbijanja nasilja u porodici.

Me|unarodni standardi u vezi sa nasiljem u porodici

Me|unarodni standardi u vezi sa nasiljem u porodici obuhvataju zahteve i preporuke dr`avama koji su sadr`ani u gore opisanim dokumentima UN, EU i Evropskog saveta o kojima je bilo re-i u prethodnom odeljku. Oni se mogu grupisati po srodnosti, a za potrebe ovog teksta mi smo koristile klasifikaciju koja je primenjena u regionalnom istra`ivanju nasilja u porodici koje se sprovodi u okviru projekta "Podr{ka `enskim ljudskim pravima na Zapadnom Balkanu".³⁷ Prema toj klasifikaciji, standardi koji su sadr`ani u pomenutim me|unarodnim dokumentima obuhvataju:

- zahteve u vezi definicije nasilja u porodici,
- zahteve u vezi materijalnih i procesnih zakonodavnih re{enja i prakse (krivi-no, gra|ansko i prekr{ajno pravo),
- zahteve u vezi preventivnih mera,
- zahteve u vezi mera za{tite `rtava,
- zahteve u vezi prikupljanja podataka i monitoringa.

Definicija nasilja u porodici

Na osnovu definicija nasilja nad `enama uop{te, i nasilja u porodici posebno, mo`e se zaklju-iti da me|unarodni dokumenti tra`e da dr`ave u svojim zakonima i politi-kim dokumentima vode ra-una o slede}em:

- Da je nasilje u porodici specifi-ni oblik rodno baziranog nasilja;
- Da defini{u nasilje u porodici dovoljno {iroko, s obzirom na `rtve i izvr{ioce, tako da obuhvate kako nasilje me|u osobama koje su u braku, tako i nasilje me|u onima koji su u vanbra-noj zajednici ili emocionalnoj vezi, biv{e bra-ne drugove i sl.

31 Doc. A2-44/86 in Official Journal of the European Communities, vol. 29, no. C. 176, 23, 25-26 (14 July 1986).

32 A4-0250/1997.

33 Izme|u ostalih Rezolucija o izve{taju Komisije Savetu, Evropskom parlamentu i Ekonomskom i Socijalnom komitetu i Komitetu regija o stanju `enskog zdravlja u Evropskoj zajednici (COM (97)0224 C4-0333/97) koji poziva dr`ave -lanice da nasilje u porodici nad `enama, uklju-iv{i silovanje u braku, kriminalizuju kao krivi-no delo; Predlog Evropskom parlamentu o pravima gra|ana Unije i -lanova njihovih porodica da se slobodno kre}u i prebivaju unutar teritorije dr`ava -lanica (COM/2001/0257) koji se primenjuje i na situacije nasilja u porodici.

34 http://europa.int.eu/comm./employment_social/equ_opp/colognec_en.html

35 <http://presidency.finland.fi/netcomm/news/showarticle1871.html>

36 Review of the implementation by the Member States and the EU institutions of the Beijing Platform for Action , Draft Council Conclusions (13348/02), 12 October 2002.

37 Inicijator projekta je holandska NVO – Humanisti-ki komitet za ljudska prava (HOM) iz Utrehta. U projektu u-estvuje 14 organizacija iz zemalja biv{e SFRJ i Albanije (Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Makedonija, Federacija BiH, Republika Srpska, Albanija). Cilj projekta je stvaranje obuhvatne regionalne i nacionalnih studija o nasilju u porodici, koja treba da omogu}i upore|enje stanja u regionu, s posebnim osvrtom na uskla|enost doma}ih propisa i prakse sa me|unarodnim standardima sadr`anim u dokumentima UN, Evropske Unije i Saveta Evrope. Autorke ovog teksta su mentorke istra`iva-icama i istra`iva-ima na ovom projektu, i autorke dela nacionalnih studija koji se odnosi na me|unarodno pravo, kao i budu}e autorke regionalne studije.

- Da defini}e nasilje u porodici dovoljno {iroko s obzirom na njegovu prirodu, tako da ono obuhvati najmanje tri vrste nasilja: fizi-ko, seksualno i psihi-ko nasilje, kao i kontrolne taktike.
 - Da, ukoliko u definiciju nasilja u porodici uklju-i i ekonomsko nasilje, jasno odredi {ta se pod njime podrazumeva.
 - Da iz definicije nasilja u porodici bude jasno da se ono ne smatra privatnom stvari, ve} da je ozbiljan dru{tveni problem koji zahteva intervenciju vlasti.
 - Da iz definicije budu jasno vidljivi uzroci nasilja u porodici, kao osnova za razvijanje efektivnih mera prevencije i za{tite.
2. Gra|ansko pravo: omogu}avanje odgovaraju}e naknade {tete za fizi-ku, materijalnu, psiholo{ku i dru{tvenu povredu, upro{ }avanje procedure za razvod braka, starateljstvo nad decom i alimentaciju i za{titne mere;
 3. Prekr{ajno pravo: predvi|anje nasilja u porodici kao prekr{aja;
 4. @rtve moraju biti informisane o svojim pravima, ohrabrivane da ih koriste i za{ti}ene od sekundarne viktimizacije i fizi-kih pretnji tokom pojavljivanja i davanja svedo-kog iskaza u krivi-nom postupku. Tako|e, `rtvama treba da bude obezbe|ena besplatna pravna pomo}, kao i medicinska i psiholo{ka nega, tokom -itavog postupka;
 5. Policija treba nastojati da u slu-ajevima nasilja u porodici budu anga`ovane `ene policajci.

Materijalna i procesna zakonodavna re{enja i praksa

Na op{tem planu, me|unarodni dokumenti, vezano za zakonodavna re{enja, tra`e od dr`ava da razviju zakone koji imaju za cilj prevenciju nasilja nad `enama, kao i da donesu poseban zakon o nasilju u porodici ili da unaprede postoje}e zakone, tako da u njih budu uklju-ene mere za pobolj{anje za{tite `rtava, istrage, krivi-nog gonjenja, ka`njavanja i naknade {tete. Tako|e, u cilju za{tite `ena od negativnih posledica vezanih za krivi-ni postupak, va`no je da se mere krivi-nog prava koriste samo kao poslednje sredstvo, odnosno onda kada su iscrpljene mogu}nosti prevencije. Posebno se nagla}ava potreba kombinovanja mera represije sa merama za{tite – posebno sa za{titnim merama nepribli`avanja nasilnika `rtvi i njegovog udaljenja iz stana, i podr{ke i pomo}i `rtvama. Specifi-niji zahtevi se odnose na slede}e mere:

1. Krivi-no pravo:
 - predvi|anje nasilja u porodici kao posebnog krivi-nog dela,
 - revizija ili pove}anje kazni za telesne povrede u porodici,
 - ka`njavanje incesta,
 - ka`njavanje bra-nog silovanja,
 - zakonsko regulisanje uznemiravanja (stalking),
 - mogu}nost osloba|anja odgovornosti po osnovu nu`ne odbrane `rtava nasilja u porodici koje izvr}e krivi-no delo,
 - dokazivanje seksualnih delikata ne sme biti te`e nego kod drugih krivi-nih dela,
 - mora biti omogu}eno da tre}a strana prijavi nasilje u porodici,
 - mora biti omogu}eno krivi-no gonjenje po slu`benoj du`nosti, i to i onda kada `rtva nije imala inicijativu niti je svedo-ila na sudu.

Preventivne mere

U me|unarodnim dokumentima su predvi}ene kako op{te tako i posebne mere prevencije koje dr`ave treba da preduzmu u vezi sa nasiljem u porodici.

Op{te mere obuhvataju dono{enje nacionalnog plana akcije, promociju i za{titu ljudskih prava `ena i devojaka, kao i za{titu dece od neposredne i posredne viktimizacije nasiljem u porodici. Tako|e, me|unarodni dokumenti tra`e od dr`ava da obezbede specijalizovane oblike pomo}i i rehabilitaciju za decu `rtava nasilja, kao i pomo} `rtvama nasilja u izdr`avanju i staranju o deci.

Posebne mere se prvenstveno odnose na javne informativne kampanje, osna`ivanje `ena, razli-ite dru{tvene mere, obezbe|ivanje dr`avnog finansiranja i razvijanje dr`avnih programa za `rtve, kao i podr{ku dr`ave nevladinim organizacijama u njihovim nacionalnim i me|unarodnim aktivnostima. Tako|e, sugeriu se i najrazli-itiji oblici edukacije, kao {to su:

- programi seksualne edukacije koji daju poseban zna-aj rodnoj jednakosti i me|usobnom po{tovanju,
- programi prevencije nasilja i rodne edukacije za mu{karce i de-ake sa ciljem uklanjanja tradicionalno negativnog stava prema `eni,
- rodno vaspitanje u ranom uzrastu i odgovaraju}a edukacija vaspita-a i nastavnika,
- uklju-ivanje odredbi Konvencije o eliminaciji svih oblika discriminacije `ena u programme pravnih fakulteta.

Javne informativne kampanje trebalo bi da obuh-

vate kampanje za podizanje svesti javnosti, uklju-uju}i posebno kampanje nulte tolerancije, koje treba da uti-u da nasilje postane dru{tveno i moralno neprihvatljivo, kao i podizanje svesti porodica o ranom otkrivanju potencijalnih konfliktnih situacija i na-inima njihovog re{avanja. Pored toga, tra` se i preduzimanje efikasnih mera u cilju obezbe|ivanja da mediji po{tuju `ene, kao i da promovi{u njihovo po{tovanje od strane svih `lanova dru{tva.

Kada je u pitanju osna`ivanje `ena, posebno se nagla{ava potreba za ohrabrivanjem `ena da nau-e tehnike samoodbrane. U pogledu socijalnih mera, trebalo bi posebno pomenuti zahtev za promovisanje ekonomske nezavisnosti `ena kroz kreiranje ve}ih mogu}nosti za zapo{ljavaње `ena i obezbe|ivanje ravnopravnosti u zapo{ljavaњу. Jedan od posebno va`nih zahteva odnosi se i na dr`avno finansiranje koje treba da osigura podr{kku socijalnim slu`bama koje se bave problemom nasilja u porodici. Tako|e, posebno se insistira na razvijanju strategija intervencije kako na lokalnom nivou, tako i na novou vlade. Su{tina oba ova oblika strategija intervencije jeste koordinacija saradnje razli-itih institucija i organizacija, kao i mobilizacija finansijskih i ljudskih resursa za borbu protiv nasilja u porodici. Kada je u pitanju vlada, mogu}i oblik koordinacije je i osnivanje posebnog vladinog tela -iji zadatak bi bila implementacija mera borbe protiv nasilja u porodici. U pogledu podr{ke nevladinim organizacijama u nacionalnim i me|unarodnim aktivnostima, posebno se pominje saradnja vlade sa `enskim pokretom i nevladinim organizacijama, kao i podr{kka u obezbe|ivanju finansijske odr`ivosti njihovih programa.

Za{titne mere

Me|unarodni dokumenti sadr`e ve}i broj odredbi koje se odnose na za{titne mere. Me|u njima su posebno zna-ajne one odredbe koje se odnose na potrebu razvijanja slu`bi za `rtve i osiguravanje bezbednosti `rtava, uklju-uju}i skloni{ta, savetovanje i programe rehabilitacije. Tako|e, tra`i se i obezbe|ivanje specijalizovanih oblika pomo}i, uklju-uju}i i medicinsku pomo} `rtvama, ali i razvijanje programa rehabilitacije nasilnika.

Zahtevi koji se odnose na slu`be za `rtve obuhvataju obavezu dr`ave da uspostavi SOS telefone, skloni{ta za pretu-ene `ene, psiholo{ka savetovali{ta, slu`be podr{ke porodicama u kojima postoji nasilje, kao i da finansijski pomogne nevladine organizacije koje pru`aju pomo} `rtvama. Va`ne mere za{tite su sadr`ane i u zahtevu da kada jedan od partnera treba da napusti ku}u to bude nasilnik a ne `rtva, i u otklanjanju obaveze `uvanja profesionalne tajne u cilju

davanja informacija o nasilju u porodici.

U cilju obezbe|ivanja pravilnog odnosa prema `rtvama, pa samim tim i njihove za{tite, zahteva se i razvijanje programa obuke i podizanja svesti sudija, tu`ilaca, policije i lekara. Posebno se sugerije uspostavljanje obaveznih protokola postupanja zdravstvenih ustanova i policije, kao i njihova koordinacija.

Prikupljanje podataka i monitoring primene zakona

Me|unarodni dokumenti posebnu pa`nju posve}uju i potrebi pravilnog evidentiranja, odnosno statisti-kog pra}enja slu-ajeva nasilja u porodici, kao i istra`ivanjima i pra}enju i evaluaciji efikasnosti preduzetih mera za{tite i zakonskih re{enja. Posebno se isti-e zna-aj statisti-kog pra}enja i istra`ivanja rasprostranjenosti, strukture, karakteristika i uzroka nasilja u porodici. Tako|e, tra`i se i me|unarodna saradnja, redovno podno{enje izve{taja me|unarodnim telima i publikovanje rezultata istra`ivanja. Predla`e se i osnivanje vladinih instituta ili sli-nih institucija za pra}enje polo`aja `ena.

Zaklju-na razmatranja: me|unarodni standardi i situacija u na{oj zemlji

Savremeno me|unarodno pravo i pravo ljudskih prava nedvosmisleno priznaju da nasilje nad `enama koje se de{ava unutar porodi-nih i intimnih odnosa predstavlja kr{enje njihovih ljudskih prava garantovanih me|unarodnopravnim aktima na globalnom nivou (Ujedinjene nacije) i regionalnom nivou (Savet Evrope). Me|unarodni instrumenti ljudskih prava, kao i njihova tuma-enja i preporuke od strane nadle`nih organa i tela Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, jasno ukazuju na odgovornost dr`ave i za akte pojedinaca u slu-aju ako propuste da sa du`nom pa`njom obezbede mere prevencije, implementacije i ka`njavanja nasilnika i obe{te}enja `rtava nasilja. Srbija i Crna Gora, kao -lanica Ujedinjenih nacija³⁸ i Saveta Evrope,³⁹ kao i ratifikovanjem me|unarodno obavezuju}ih me|unarod-

38 Od 1. novembra 2000. godine usvajanjem Rezolucije Generalne skup{tine A/RES/55/12.

39 Od 3. aprila 2003. godine.

40 Me|unarodni pakt o gra|anskim i politi-kim pravima, Me|unarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad `enama i Konvencija protiv mu-enja i nehumanog i poni`avaju}eg tretmana ratifikovani su 12. marta 2001. godine; dva Opcionalna protokola na Me|unarodni pakt o gra|anskim i politi-kim pravima ratifikovani su 6. septembra 2001. godine, a Opcionalni protokol na "ensku konvenciju" 31. jula 2003. godine.

dnih instrumenata u ovoj oblasti⁴⁰ stekla je obavezu da bez odlaganja, sa dužnom pažnjom i uz postepenu implementaciju efektivno izvršava mere u cilju suzbijanja nasilja u porodici i eliminisanja diskriminacije žena, kañnjavanja nasilnika i obezbjeđivanja zaštite od nasilja.

Poslednjih godina u Srbiji je uloženo dosta napora u pravcu poboljšanja zaštite od nasilja u porodici i efikasnijeg krivičnog gonjenja nasilnika. Međutim, ti napori su, pre svega, napori nevladinih organizacija, dok je udeo države u njima još uvijek minimalan. Promene zakona koje su dovele do predviđanja krivičnog dela nasilje u porodici koje se goni po službenoj dužnosti, do kañnjavanja bračnog silovanja i zaštitnih mera, nisu deo državne strategije i sistematskih državnih napora, već fragmentarno i stihijsko delovanje, i to i radi sticanja političkih poena i udovoljavanja zahtevima međunarodne zajednice. Trenutna situacija u zemlji, koju karakteriše nepostojanje Nacionalne strategije i akcionog plana za suzbijanje nasilja u porodici, odsustvo posebnog Zakona o suzbijanju nasilja u porodici, nepostojanje statistika o žrtvama nasilja, efektivnih preventivnih i zaštitnih mera, uključujući i nepostojanje senzibilisanog osoblja u policiji, tužilaštvima i sudovima za bavljenje nasiljem u porodici i žrtvama ovog vida nasilja, kao i državne podrške programima zaštite od nasilja, kao što su skloništa i SOS telefoni, dovodi do zaključka da država, kada je reč o zaštiti ljudskih prava žena, krši mnoge od obaveza preuzetih ratifikovanjem međunarodnih dokumenata, uključujući i Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima. Ovim državom krši i princip *pacta sunt servanda*.

Početak delovanja Saveta za ravnopravnost polova na nivou Republike Srbije i Autonomne pokrajine Vojvodine, i sa tim u vezi ubrzani rad na predlogu Zakona o ravnopravnosti polova i iniciranje aktivnosti u pravcu izrade Nacionalnog plana akcije za žene predstavljaju dobru osnovu za ispravljanje napred navedenih propusta. Učlanstvo u Savetu Evrope dodatno pomaže politiku i moralnu odgovor-

nost države da preduzme hitne, neodložne i efektivne mere na suzbijanju nasilja u porodici u skladu sa brojnim rezolucijama Saveta Evrope u ovoj oblasti. Takođe, napori koji se vršine radi uključivanja u Evropsku uniju dodatni su argument u prilog bržeg formulisanja strategija i usvajanja efikasnih mera na nacionalnom i lokalnom nivou u cilju smanjivanja ovog široko rasprostranjenog oblika nasilja i obezbjeđivanja zaštite i uvažavanja osnovnih ljudskih prava i slobode od nasilja svih pojedinaca u društvu, na principima nediskriminacije i jednakosti.

**Vesna Nikoli]-Ristanovi], PhD
Mirjana Dokmanovi], MA**

International Standards and Domestic Violence

The majority states in the world, as well as Serbia and Montenegro, took over the obligations from international law documents with regards to prevention, protection and prosecution of domestic violence. Over the last several years, in Serbia and Montenegro, there have been some positive steps regarding more decisive reaction on domestic violence, in the first place thanks to NGOs advocacy. However, the state involvement and contribution is still symbolic in comparison with obligations that international documents require from it. Having that in mind, authors try to explain the role and significance of international law for improving social responses on family violence. They also give systematic review of the most important demands that international law set up before the state. The main aim of the text is the analysis of the role that international law has in making state strategies in the field of domestic violence, as well as systematic review of existing international standards in this area which have to be taken into consideration in legislative, institutionalized and other reforms which are on going in Serbia and Montenegro.

MR IVANA STEVANOVI] *

Krivi-nopravna zaštita dece - `rtava zlostavljanja i zanemarivanja u Srbiji

Rad je posvećen analizi krivi-nopravne zaštite maloletnih lica - `rtava zlostavljanja i zanemarivanja u zakonodavstvu Republike Srbije. U radu se posebno razmatraju krivi-na dela kojima se štiti seksualni integritet i `ivot maloletnih lica u porodici. Polo`aj maloletnog lica u krivi-nom postupku kao svedoka, odnosno o{te}enog u krivi-noprocesnom smislu, razmatran je sa aspekta njegove specifi-nosti i ranjivosti, kao i kroz pojmove sekundarne i tercijarne viktimizacije maloletnog lica.

Klju-ne re-i: maloletna lica, krivi-nopravna zaštita, `rtve, svedoci, viktimizacija, Srbija.

Uvod

Svi oblici nasilja, zlostavljanja, zloupotreba ili zanemarivanja dece, kojima se ugro`avaju ili naru{avaju fizi-ki i psihi-ki integritet deteta, predstavljaju povredu jednog od osnovnih prava deteta, prava na `ivot, opstanak i razvoj. Konvencija o pravima deteta sadr`i i posebne odredbe o pravima deteta na fizi-ki, psihi-ki i moralni integritet i u tom smislu predvi`ene su mere u cilju:

- spre-avanja i zaštite dece od fizi-kog i mentalnog nasilja, zloupotrebe i zanemarivanja (-lan 19);
- spre-avanja i zaštite dece od svih oblika seksualnog iskori{avanja i seksualnog zlostavljanja (-lana 34),
- spre-avanja i zaštite dece od otmica, prodaje ili trgovine decom (-lan 35),
- podr{ke za fizi-ki i psihi-ki oporavak deteta – `rtve nasilja i njegovu socijalnu reintegraciju (-lan 39).

Uloga pravnog sistema u ovim procesima je nezamenljiva i ona se u Srbiji ostvaruje preko:

- fizi-ke zaštite dece, putem spre-avanja nasilja prema njima (policija);
- otkrivanjem i prikupljanjem podataka o krivi-nim delima na {tetu dece i njihovim u-iniocima (policija i javno tu`ila{tvo);
- vo|enjem gra|anskih postupaka u okrilju porodi-nopravne zaštite (poput posebnog parni-nog postupka za za{titu od nasilja u porodici, odnosno postupka u sporu za za{titu prava deteta i u sporu za vr{enje odnosno li{enje roditeljskog prava);
- pokretanjem krivi-nog postupka, sprovo|enjem istrage i su|enja za krivi-na dela -ije su `rtve maloletna lica (javni tu`ilac, istra`ni sudija, krivi-ni sud).¹

U ovom radu }emo, pre svega, analizirati mogu}nost primene krivi-nopravnih mera kao jednog od najva`nijih aspekata pravne zaštite dece, `rtava zlostavljanja i zanemarivanja. Krivi-nopravna zaštita maloletnih lica bi}e razmatrana analizom skupa pravnih normi kojim se u va`e|em krivi-nom zakonodavstvu Srbije inkrimini{u krivi-na dela koja povre|uju njihov `ivot, telesni i seksualni integritet, zdravlje i vaspitanje.

Polo`aj deteta koje je `rtva krivi-nog dela, odnosno o{te}eni u krivi-nom postupku (posebno imaju}i u vidu pojedine grupe krivi-nih dela) postavlja i pitanje smisla posebne procesne procedure, utvr|ivanja posebnih dokaznih pravila, te odre|enih procesnih modifikacija i to, pre svega, u svetlu zaštite maloletnog lica. Polo`aj maloletnog lica u krivi-nom postupku, u ovom radu }e se, pre svega, razmatrati sa aspekta njegove specifi-nosti i ranjivosti kao svedoka, odnosno o{te}enog u

* Mr Ivana Stevanovi] je istra`iva- saradnik Instituta za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja u Beogradu, potpredsednica Viktimolo{kog dru{tva Srbije i saradnica Centra za prava deteta u Beogradu. E-mail: ivana@cpd.org.yu

1 Videti {ire: Stevanovi], I. (2004) "Uloga krivi-nopravnog sistema u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja", u: Milosavljevi], M. (ur.) Zlostavljanje i zanemarivanje dece, Beograd: Socijalno humanitarno udru`enje: Sa-uvajmo decu, str.76-78.

krivi-noprocesnom smislu, te kroz pojmove sekundarne i tercijarne viktimizacije maloletnog lica.

Posebno }emo insistirati na nekim novim koncepcijama koje otvaraju problem zaštite maloletnih lica od vr{enja nasilja nad njima i dru{tvene reakcije na tu pojavu iz ugla prava deteta.² U tom smislu polazi{te }e nam predstavljati me|unarodne norme i standardi koji prava deteta smatraju univerzalnim ljudskim pravima, {to podrazumeva da deci, odnosno maloletnim licima, pripadaju sve osnovne slobode i prava kojima se garantuje nepovredivost fizi-kog, psihi-kog, moralnog i socijalnog integriteta. Kada su u pitanju maloletna lica, garantovanje ovih prava ima poseban zna-aj, jer se na taj na-in obezbe|uju elementarne pretpostavke za njihov `ivot, opstanak i razvoj, po{to ova lica imaju specifi-na svojstva i potrebe, a zbog svog maloletstva i polo`aja u porodici i dru{tvu izlo`ena su naro-itim rizicima povreda ili ugro`avanja njihovih prava. Izdvajanjem maloletnog lica kao posebnog subjekta i formulisanjem samostalnih prava deteta kojima se {tite njegova li-na dobra, prevazilazi se i klasi-an protektivni odnos prema detetu i omogu}uje da i ono uti-e na svoj polo`aj. Ipak, dr`ava i njeni organi, a pre svega krivi-nopravni sistem, postavljaju se kao krajnji garanti tih prava, tako da preuzimaju funkciju zastupanja tih prava u situacijama kada su ona ugro`ena, odnosno povre|ena postupcima roditelja ili drugih osoba, te njihovim sankcionisanjem. Razvoj zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja, odnosno drugih krivi-nih dela na {tetu maloletnih lica dobio je naro-iti impuls od dru{tvenih pokreta za prava deteta i -itavog niza me|unarodnih dokumenata koji proklamuju pravo deteta na za{titu od zlostavljanja i zanemarivanja.

Krivi-na dela "na {tetu maloletnih lica"

Analiza krivi-nih dela "na {tetu dece i maloletnika", podrazumeva one grupe krivi-nih dela -ije `rtve mogu biti deca i maloletnici (maloletna lica).³

2 Videti {ire: Obretkovi}, M. (1996) "Pravo na za{titu od zloupotrebe i zanemarivanja", u: Janji} Komar, M., Obretkovi}, M. (1996) *Prava deteta - prava -oveka*, Beograd: DOSIJE i Udru`enje pravnika Srbije za socijalno pravo, str. 90-115.

3 U skladu sa odredbama *Konvencije o pravima deteta*: "Dete je svako ljudsko bi}e koje nije navr{ilo 18 godina, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne sti-e ranije" (-1.1 Konvencije o pravima deteta). Za razliku od *Konvencije*, krivi-no zakonodavstvo u Republici Srbiji, pravi razliku izme|u dve kategorije maloletnih lica: dece i maloletnika. Decom se smatraju osobe do navr{ene 14-te godine `ivota, dok su maloletnici lica od 14-te godine do navr{ene 18-te godine `ivota. Ovo razlikovanje bitno je za analizu krivi-nih dela "na {tetu dece i maloletnika", odnosno u smislu njihove krivi-noprocesne zaštite.

U tom smislu ovom analizom bi}e obuhva}ena ona krivi-na dela kod kojih je maloletstvo konstitutivni element dela, ona kod kojih je kvalifikatorna okolnost, ali i pojedina dela »op{teg karaktera« -ija `rtva mo`e biti maloletno lice. Kao poseban kriterijum bi}e kori}eni specifi-ni standardi krivi-nopravne zaštite maloletnih lica koji se mogu gradirati i klasifikovati:

1. dela kod kojih je status maloletstva isklju-ivi osnov postojanja krivi-nog dela;
2. dela kod kojih je status maloletstva okolnost koja oformljuje kvalifikatorni oblik osnovnog oblika krivi-nog dela;
3. naro-ita svojstva u-inioca dela: roditelj ili lice u obavezi »vo|enja brige« o maloletnom licu, odnosno dela -ija je inkriminacija u funkciji supstitucije ili poja-anja mera izvorno porodi-nopravnog karaktera;
4. pol u-inioca ili `rtve kao konstitutivni element krivi-nog dela.

U radu }emo posebno razmatrati dve velike grupe krivi-nih dela, i to onih kojima se {titi polni integritet maloletnih lica, odnosno njihov `ivot u porodici (budu}i da je porodica sredina u kojoj se odvija najva`nji deo procesa razvoja i socijalizacije maloletnih lica).

Krivi-na dela kojima se {titi seksualni integritet maloletnih lica

Seksualni delikti su naro-ito dru{tveno opasni ukoliko podrazumevaju polnu zloupotrebu dece i maloletnika. Iz toga razloga sva krivi-na zakonodavstva seksualnu zloupotrebu dece i maloletnika inkrimini}u ili kao poseban, te`i oblik osnovnih krivi-nih dela ili kao posebno krivi-no delo sa te`om sankcijom.

Ta-an obim seksualne zloupotrebe dece i maloletnika veoma je te{ko utvrditi i tamna brojka u ovoj oblasti bele`i najvi}e skorove. Posebnu te{ko}u predstavlja i -injenica da se i ovaj oblik kriminaliteta, kao uop{te nasilje prema deci i maloletnicima, naj-e}e vr{i u porodici ili od strane detetu bliskih lica {to znatno ote`ava otkrivanje i prijavljivanje ovakvih slu-ajeva.

Ve} pomenutim -lanom 34 *Konvencije o pravima deteta* propisuje se da su: "Dr`ave ugovornice obavezne da {tite decu od svih oblika seksualnog iskori}avanja i seksualnog zlostavljanja. U te svrhe, dr`ave ugovornice }e naro-ito preduzimati sve odgovaraju}e nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za spre-avanje:

- navo|enja ili prisiljavanja deteta na u-e}e u ma kojoj nezakonitoj seksualnoj aktivnosti;

- iskorišćavanje dece za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje;
- iskorišćavanje dece u pornografskim predstavama i materijalima."

Tako je, *Opcionim protokolom uz Konvenciju o pravima deteta, o prodaji dece, de-ijoj prostituciji i de-ijoj pornografiji*⁴ naglašena je potreba da države potpisnice ovu materiju regulišu na adekvatan način krivičnim zakonodavstvom, odnosno naglašena je potreba za jačanjem međunarodne saradnje i akcije usmerene ka stvaranju svesti javnosti u cilju bolje zaštite dece od ovih ozbiljnih oblika organizovanog kriminaliteta. U smislu ovog *Protokola* u članu 2 (b) (v) de-ija prostitucija definisana je kao: "korišćenje deteta u seksualnim aktivnostima za novčanu ili bilo kakvu drugu naknadu", dok se pod de-ijom pornografijom podrazumeva: "bilo kakvo predstavljanje, bilo kojim sredstvom, nekog deteta uključeno u stvarne ili simulirane eksplicitne seksualne aktivnosti ili bilo kakav prikaz delova tela nekog deteta koji mogu da izazovu seksualno uzbuđenje". Pored navedenih međunarodno obavezujućih dokumenata i Deklaracija i Program akcije Svetskog kongresa protiv seksualnog iskorišćavanja dece u komercijalne svrhe iz 1996. godine, odnosno Opšte obaveze iz Jokohame iz 2001. godine predviđaju i obavezu država da razviju nacionalne programe akcije u cilju zaštite dece od seksualnog iskorišćavanja u komercijalne svrhe.

Republika Srbija nije još uvek razvila svoj nacionalni program akcije u vezi sa navedenim dokumentima ali treba istaći da su usvojena pojedina zakonska rešenja na nivou krivičnog zakonodavstva, kao i da se nove izmene u ovoj oblasti tek očekuju. Izmenama Krivičnog zakona Republike Srbije⁵ iz 2003. godine ustanovljeno je novo krivično delo: iskorišćenje maloletnih lica za pornografiju, propisano članom 111a KZ RS, pored postojećih krivičnih dela: posredovanje u vršenju prostitucije -l. 251. i prikazivanje pornografskog materijala -l. 252., predviđenih Osnovnim krivičnim zakonom.⁶ Ujedno i novi Zakon o javnom informisanju Republike Srbije,⁷ kao i Zakon o radiodifuziji Republike Srbije,⁸ sadrže i zakonske

norme koje se tiču pitanja zaštite dece od seksualnog iskorišćavanja u komercijalne svrhe.

Upravo, analiza inkriminacija krivičnih dela u okviru glave XII Krivičnog zakona Republike Srbije pokazuje da se njima prvenstveno štiti sloboda, seksualni integritet i dostojanstvo ličnosti u seksualnom životu, pa zbog toga i mnogi predlozi za prikladnijim i modernijim nazivom ove glave.⁹ U ovoj glavi Zakona inkriminisana su dela koja se vrše uz primenu prinude ili korišćenjem odnosa moći, zavisnosti, nadležnosti ili maloletstva. Nasilje u ovim delima ispoljava se u više dimenzija: kao prinuda na obljubu upotrebom sile ili pretnje, seksualna zlostavljanja i zlostavljanje dece i maloletnih osoba, zlostavljanje odnosa nadmoći i zavisnosti, primena nasilja u grupi, uz telesno oštećenje i lišavanje života štve. U ovu grupu krivičnih dela, prema sada važećem krivičnom zakonodavstvu, spadaju: silovanje, prinuda na obljubu ili protivprirodni blud, obljuba ili protivprirodni blud sa nemoćnim licem, obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina, obljuba ili protivprirodni blud zlostavljanjem polovica, bludne radnje, protivprirodni blud, podvođenje ili omogućavanje vršenja bluda. U daljem tekstu analiziramo samo neke od karakterističnih inkriminacija.

Silovanje je, među seksualnim deliktima, najteže i najtipičnije krivično delo ove vrste. Ovo krivično delo predviđaju svi savremeni krivični zakoni i njegovim propisivanjem pruža se, pre svega štenu, krivičnopravna zaštita od nasilne obljube izvršene prema njoj od strane muškarca. U kontinentalnom pravu pravi se razlika između silovanja i obljube sa maloletnim licem (detetom i maloletnikom), dok na drugoj strani krivični zakoni veštine država SAD-a koriste termin silovanje i za nasilnu obljubu sa punoletnim (*forcible rape*), i za obljubu sa maloletnim štenskim licem, bilo nasilnu, bilo nenasilnu (*statutory rape*).¹⁰

Prema važećem krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, u Krivičnom zakonu Republike Srbije (KZ RS), silovanje je krivično delo koje se sastoji u prinudi na obljubu štenskog lica, upotrebom sile ili pretnje da št se neposredno napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica (-l. 103. st. 1. KZ RS). Oštećenje kod ovog krivičnog dela je štensko lice koje je navršilo 14 godina života, jer u suprotnom se radi o krivičnom delu obljube ili pro-

4 Savezna Republika Jugoslavija (sada Zajednica Srbija i Crna Gora) ratifikovala je ovaj Opcioni protokol 10. oktobra 2002. godine.

5 Krivični zakon Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 39/03, 67/03.

6 Osnovni krivični zakon, *Službeni list SRJ*, br. 35/92, 16/93, 37/93, 24/94, 61/01; *Službeni glasnik RS*, br. 39/03.

7 Zakon o javnom informisanju, *Službeni glasnik RS*, br. 43/03.

8 Zakon o radiodifuziji, *Službeni glasnik RS*, br. 42/02.

9 Nikolić-Ristanović, V. (1988) "Krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala", *Jugoslovenska revija za krivično pravo i kriminologiju*, br. 2, str. 88., Cetinić, M. (1998) "Inkriminacija silovanja u najnovijim krivičnim zakonima", *Temida*, br. 3, str. 16.

10 Nikolić-Ristanović, V. (1989) *Štene kao štve kriminaliteta*, Beograd: Naučna knjiga, str. 36.

tivprirodnog bluda sa licem koje nije navršilo 14 godina (-l. 106. KZ RS). Te`i oblik ovog krivi-nog dela postoji u slede`im slu-ajevima: ukoliko je usled izvr{enog silovanja nastupila te{ka telesna povreda `enskog lica, ukoliko je delo izvr{eno od strane vi{e lica, odnosno ukoliko je ovo delo izvr{eno na naro-ito svirep na-in ili naro-ito poni`avaju}i na-in (-l. 103. st. 2. KZ RS). Najte`i oblik ovog krivi-nog dela postojao bi u slu-aju da je ovo delo u-injeno prema maloletnom licu ili da je usled njegovog izvr{enja nastupila smrt `enskog lica.

U -lanu 106., Glave XII, KZ RS, predvi|ena je zabrana bilo kakvog seksualnog kontakta, pa i dobrovoljnog sa licem koje nije navršilo 14 godina. Ovo krivi-no delo i dalje nosi naziv "obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina". Krivi-no delo je u pogledu toga ko mo`e da bude `rtva ovog krivi-nog dela alternativno definisano tako da to mo`e biti: `ensko (i tada je re- o silovanju) i mu{ko lice (i tada je u pitanju protivprirodni blud) koje nije navršilo 14 godina. Te`i oblik ovog krivi-nog dela postojao bi u slu-aju da je obljuba ili protivprirodni blud izvr{en nad nemo`nim licem koje nije navršilo 14 godina ili je navedeno delo izvr{eno upotrebom sile ili pretnjom da }e se neposredno napasti na njegov `ivot ili telo, ili na `ivot i telo njemu bliskog lica. Jo{ te`i oblik ovog krivi-nog dela postoji u slu-aju da je licu koje nije navršilo 14 godina prilikom izvr{enja ovog krivi-nog dela naneta te{ka telesna povreda ili da je delo izvr{eno od strane vi{e lica ili na naro-ito svirep ili naro-ito poni`avaju}i na-in, ili je imalo za posledicu trudno}u ili te`u zaraznu bolest. U slu-aju da je prilikom izvr{enja obljuje ili protivprirodne bludi nastupila smrt lica koje nije navršilo 14 godina postojao bi najte`i oblik ovog krivi-nog dela.

Postupanje u slu-aju drugih protivpravnih seksualnih radnji, kao {to je ve} navedeno, regulisano je propisivanjem, ostalih krivi-nih dela iz Glave XII Krivi-nog Zakona Republike Srbije. Ina-e, u okviru cele ove glave Krivi-nog zakona RS zadr`ani su anahroni nazivi i pravne definicije. Ovo navodimo jer se predvi|enim krivi-nim inkriminacijama posebno {tite ugro`ene kategorije "nemo`ne" dece". Maloletstvo `rtve je kvalifikatorna okolnost u -ijem prisustvu postoji najte`i oblik krivi-nih dela obljuje i protivprirodnog bluda i upodobljava se sa situacijom kada je usled izvr{enja krivi-nog dela nastupila smrt maloletnog lica. Zakonodavac inkrimini{e i "obljuba ili protivprirodni blud zloupotrebom polo`aja od strane nastavnika, vaspita-a, staralaca, usvojlaca ili drugih lica koja zloupotrebom svoga polo`aja izvr{e obljuba ili protivprirodni blud sa maloletnim licem starijim od 14 godina", a u

slu-aju da je delo u-injeno prema maloletnom licu koje nije navršilo 14 godina ono poprima svoj najte`i oblik.

U cilju spre-avanja zloupotrebe dece u prostituciji dr`ava je propisala pored krivi-ne i prekr{ajnu odgovornost. U tom smislu, Osnovni krivi-ni zakon predvi|a odgovornost za kvalifikovani oblik krivi-nog dela posredovanje u vr{enju prostitucije u slu-aju da je ovo delo izvr{eno prema maloletnom `enskom licu. Prema Zakonu o javnom redu i miru predvi|ena je prekr{ajna odgovornost za onoga: »ko maloletnom licu ustupa prostorije radi prostitucije« i kazna zatvora do 60 dana.

U odnosu na de-iju pornografiju predvi|eno je tako|e krivi-no i prekr{ajno ka`njavanje. Iskori{avanje maloletnih lica za pornografiju, odnosno prikazivanje pornografskog materijala, u Republici Srbiji predstavlja materiju koja je regulisana krivi-nim zakonodavstvom, tako da svako ko: u-ini fotografski, filmski ili drugi snimak maloletnog lica radi izrade pornografskog sadr`aja ili prikazuje takav materijal ili navede maloletno lice da u-estvuje u pornografskoj predstavi -ini krivi-no delo „iskori{avanje maloletnog lica za pornografiju“. Ovo krivi-no delo ima i svoj kvalifikovani oblik ukoliko je izvr{eno prema licu koje nije navršilo 14 godina. Tako|e, i osoba (odnosno osobe) koja licu mla|em od 14 godina proda, prika`e ili javnim izlaganjem ili na drugi na-in u-ini dostupnim spise, slike, audiovizuelne i druge predmete pornografske sadr`ine ili mu prika`e pornografsku presudu -ini krivi-no delo: „prikazivanje pornografskog materijala“. Prekr{ajno ka`njavanje predvi|eno je na osnovu Zakona o javnom informisanju Republike Srbije u kome se -lanom 42. propisuje da se „ne sme na na-in dostupan maloletnicima javno izlagati {tampana stvar sa pornografskim sadr`ajem.“ Na pornografske sadr`aje na televiziji i radio programima primenjuju se odredbe posebnog zakona kojim se odre|uje oblast radiodifuzije. U tom smislu, Zakonom o radiodifuziji Republike Srbije predvi|eno je da je zabranjeno: „prikazivanje programa koji te{ko ugro`avaju fizi-ki, mentalni ili moralni razvoj maloletnika“ (-lan 19. stav 3.). Tako|e, predvi|eno je da: »programi koji mogu da na{kode fizi-kom, mentalnom ili moralnom razvoju maloletnika ne budu dostupni putem radija ili televizije, osim kada je vremenom emitovanja ili tehni-kim putem obezbe|eno da maloletnici nisu u prilici da ih vide ili slu{aju«. Predvi|eno je da se o tome naro-ito stara *Agencija*. Ina-e, ovaj Zakon je stupio na snagu u julu 2002. godine. Do dana{njeg dana nije obavljeno osnivanje *Agencije* predvi|ene zakonom, odnosno dono{enje op{te obavezuju}eg

uputstva koje bi trebalo da prati primenu i ove norme, što znatno otežava njenu realizaciju, odnosno onemogućava njenu potpunu primenu u praksi. Oblast koja se tiče pristupa "seks telefoni-ma" ostala je i dalje neregulirana.

Ostale mere zaštite navedenih, posebno ugroženih, kategorija lica predviđene su, ali ne na potpuno adekvatan način i odgovarajućim pravilnicima i podzakonskim aktima koja regulišu rad pojedinih ustanova. Veoma je važno naglasiti da se, u vreme kada je ovaj rad otišao u štampu, u procesu usvajanja od strane Vlade Republike Srbije nalazio i *Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Po usvajanju ovog Protokola svim resornim ministarstvima koja su zadužena za staranje o deci i angažovana na širem cilju zaštite dece od svih oblika seksualnog zlostavljanja, biće naloženo reagovanje u skladu sa navedenim Opštim protokolom, te usvajanje Posebnih protokola u okviru njihove nadležnosti, a na polju sprežavanja i zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Izrada ovih protokola biće veoma bitna i za postupanje i zaštitu u slučajevima seksualnog iskorišćavanja, imajući u vidu i posebno ugrožene kategorije, poput dece sa smetnjama u razvoju, odnosno dece u ustanovama.

Planiranim izmenama krivi-nog zakonodavstva Srbije ova glava u koju su svrstana krivi-na dela protiv dostojanstva ličnosti i morala trebalo bi da pretrpi velike izmene. One su kako jezičkog, tako i suštinskog karaktera u smislu odustajanja od anahronih i na konzervativnom moralu zasnovanih termina: "bludne radnje" i "protivprirodni blud" koji potiču još iz vremena kada se smatralo da se propisivanjem ovih inkriminacija pruža zaštita "seksualnog morala".¹¹ Prema Predlogu i sama Glava buduće Krivi-nog zakonika Republike Srbije promenila bi do sada predviđeni naziv u primereniji: "Krivi-na dela protiv polne slobode".

U koncepcijskom smislu osnovno krivi-no delo iz Glave XVIII Predloga Krivi-nog zakonika Republike Srbije, krivi-no delo silovanja, bilo bi postavljano na savim novi način. Po rešenju predloženom u članu 178. izvršilac ovog dela, kao i žrtva moglo bi biti lice

muškog i ženskog pola. Radnja izvršenja, osim i do sada predviđene "obljube", propisanom inkriminacijom obuhvatala bi i one radnje koje se sa obljubom mogu izjednačiti ("sa obljubom izjednačeni-in"). Na ovaj način, po prvi put u našem krivi-nom zakonodavstvu, za postojanje krivi-nog dela silovanja, irelevantan bi bio pol žrtve. Formulacijom "obljuba ili sa njom izjednačeni-in" izbegla bi se arhaična značenja "normalnosti" seksualnog akta, odnosno pokrile bi se radnje izvršenja sada važeja dva krivi-na dela: silovanja i protivprirodnog bluda. Na ovaj način bolje bi se istakla i sama suština ovog krivi-nog dela, a to je prinuda, odnosno (kvalifikovana) pretnja, koje čine konstitutivni element ovog složenog dela. Međutim, smatramo da je za potrebe daljeg tumačenja ovog ali i drugih članova iz Glave XVIII Predloga, potrebno jasno definisati nove termine koje predlaže i usvaja (ovo iz razloga da to opet ne bi bilo prepušteno sudskoj praksi, kao što je uostalom i sa sada važećim pojmovima "bludne radnje" i "protivprirodni blud"). Inače, predloženom inkriminacijom krivi-nog dela silovanja razdvojena su i dva kvalifikovana oblika vezana za maloletstvo žrtve: naime, stavom 3 silovanje maloletnog lica koje je navršilo 14 godina upodobljeno je silovanju koje je učinjeno u grupi, na naročito svirep ili ponižavajući način, ili je delo imalo za posledicu tešku telesnu povredu ili trudnoću. Najteži oblik krivi-nog dela predviđen je u slučaju silovanja maloletnog lica koje nije navršilo četrnaest godina.

Izuzetni značaj u ovoj oblasti ima i ustanovljavanje posebnog krivi-nog dela sa predloženim nazivom "obljuba sa detetom" (član 180 Predloga KZ RS). Za postojanje ovog krivi-nog dela kao i za sada važeje krivi-no delo: "obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina", nije bitno da li je postojao pristanak deteta, odnosno čak i iniciranje radnje izvršenja od deteta. Međutim, ono što predstavlja problem kod predviđene inkriminacije ovog krivi-nog dela je da ono može biti izvršeno samo sa umišljajem, a to može otvoriti pitanje stvarne zablude u pogledu uzrasta pasivnog subjekta. Inače, zabluda u pogledu starosti isključuje krivi-nu odgovornost, i smatramo da to može dovesti do problema u praksi, u konkretnim slučajevima, pogotovo ukoliko su maloletna lica mlađaa od 14 godina fizički razvijena.¹² Takođe se kod ovog krivi-nog dela postavlja i pitanje uvođenja

11 Videti (ire: Stojanovi}, Z. (2005) "Osnovne karakteristike Predloga Krivi-nog zakonika Republike Srbije", u: *Novo krivi-no zakonodavstvo Srbije*, Beograd: Udruženje za krivi-no pravo Srbije, Ministarstvo pravde RS i OESCE, prezentovano na Kopaoniku 2005. godine, str. 17.; Stojanovi}, Z. (2005) "Pravno-filozofske koncepcije u Predlogu Krivi-nog zakonika Republike Srbije i Krivi-nom zakoniku Crne Gore", u: Radovanovi}, D. (ur.) *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili represivna rešenja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova, prezentovano na XVII SEMINARU PRAVA u Budvi, jun 2005. godine, str. 22-23.

12 Videti (ire: Božinovi}-Petrovi}, G. (2005) "Koncepcija krivi-nih dela protiv polne slobode u Predlogu Krivi-nog zakonika Republike Srbije", u: Radovanovi}, D. (ur.) *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili represivna rešenja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova, prezentovano na XVII SEMINARU PRAVA u Budvi, jun 2005. godine, str. 206.

instituta "posrednog izvr{ioaca", u slu-aju nepostojanja umi{lja kod "neposrednog izvr{ioaca". Ina-e, u predlo`enoj Glavi XVIII objedinjena su sva krivi-na dela kojim se štiti seksualni integritet maloletnih lica. U grupu ovih krivi-nih dela spadaju: omljuba nad nemo}nim licem, omljuba zlopotrebom polo`aja, nedozvoljene polne radnje, podvo|enje i omogu}avanje vr{enja polnog odnosa, posredovanje u vr{enju prostitucije, odnosno prikazivanje pornografskog materijala i iskori{avanje dece za pornografiju. Navedena krivi-na dela dobijaju svoje kvalifikovane oblike ukoliko su izvr{ena prema maloletnom licu (detetu ili maloletniku).

Zaštita od ropstva i trgovine decom, zbog specifi-nosti vezanih za psihofizi-ke karakteristike i nivo zrelosti, zahtevaju naro-itu pa`nju u smislu predvi|anja i realizacije posebnih mera, a u cilju preventivnih aktivnosti, zaštite dece `rtava trgovine, njihovog fizi-kog i psihi-kog oporavka, socijalne reintegracije i eventualnog povratka u zemlju porekla. Ina-e, problem trgovine decom i njegovo izdvajanje kao posebnog u okviru problema trgovine ljudskim bi}ima uop{te nala`u svi oni razlozi zbog kojih je kao posebna kategorija u oblasti ljudskih prava izdvojena oblast prava deteta.¹³

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i Protokol o prevenciji, eliminisanju i ka`njanju trgovine ljudskim bi}ima, posebno `enama i decom iz 2000. godine, predstavljaju prve me|unarodne instrumente u kojima je postignut konsenzus, na nivou me|unarodnog prava, u pogledu definisanja trgovine ljudskim bi}ima. Tu posebno nagla{avamo zna-aj Protokola kojim se daje pravni okvir nacionalnim zakonodavstvima i standardi u pogledu kriminalizacije ovog pona{anja, njegovog ka`njanja, zaštite `rtava i prevencije.

Za pitanja trgovine decom *Protokol* ima dvostruki zna-aj. Njime se, pre svega, daje definicija trgovine ljudskim bi}ima koja podrazumeva `itav niz pona{anja kao {to su: vrbovanje, prevo`enje, prebacivanje, skrivanje ili primanje lica, a u cilju eksploatacije¹⁴ i zlopotrebe `rtve.

Klju-ni element bi}a ovog krivi-nog dela su sredstva koja se primenjuju: upotreba pretnje ili sile

ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zlopotrebe ovla{jenja ili te{kog polo`aja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem i koja ovom delu daju obele`ja trgovine.

U cilju obezbe|ivanja zaštite dece, kao posebno osetljive kategorije, *Protokolom* je predvi|eno ka`njanje trgovine decom -ak i ukoliko nije upotrebljeno neko sredstvo prinude, prisile, zlopotrebe... To podrazumeva da i u slu-aju pristanka deteta, ono se ima smatrati `rtvom trgovine ljudskim bi}ima i u`ivati posebnu zaštitu.

Saglasno sa *Konvencijom o pravima deteta* iz 1989. godine detetom se smatra osoba mla|a od 18 godina. Ovaj dokument, pored prava na `ivot, opstanak i razvoj, na nediskriminaciju i participaciju, na obrazovanje, na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, na odmor, igru i rekreaciju garantuje i pravo deteta na zaštitu od seksualnog iskori{avanja, na zaštitu od eksploatacije u radu, na zaštitu od otmice i trgovine. Kada je re- o »pravu deteta na zaštitu od otmice i trgovine«, -lanom 35. *Konvencije* nala`e se: »Da }e dr`ave ugovornice preduzeti sve nacionalne, bilateralne i multilateralne mere da bi spre-ile prodaju, otmicu ili trgovinu decom u bilo koju svrhu ili bilo kojoj formi«.

Pored *Konvencije* i *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta, o prodaji dece, de-ijoj prostituciji i de-ijoj pornografiji* dodatno obavezuje dr`ave da na nivou svog nacionalnog zakonodavstva i prakse u-ni sve potrebne mere u cilju prevencije trgovine dece i ka`njanja (za poku{aj, saizvr{ila{tvo, podstrekavanje, pomaganje, organizovanje i nare|ivanje) njenog izvr{enja.

U smislu ovog *Protokola* prodaja dece podrazumeva: »Bilo koju radnju ili transakciju kojom lice ili grupa lica prebacuje neko dete nekom drugom za nov-anu ili bilo koju drugu naknadu« (-lan 2 (a) *Protokola*). U vezi navedenog -lana 2(a) *Protokola*, a u smislu -lana 3(a) istog, dr`ave ugovornice imaju obavezu da svojim krivi-nim zakonodavstvom (bez obzira da li su takva dela izvr{ena u zemlji ili su oblik transnacionalnog, organizovanog kriminaliteta) inkrimini{u:

»Nu|enje, isporuku i prihvatanje, bilo kojim sredstvima, nekog deteta u svrhu:

- seksualne eksploatacije deteta;
- prebacivanje organa deteta radi ostvarivanja profita i
- anga`ovanja deteta u okviru prinudnog rada.«

Obavezno ka`njanje mora biti ustanovljeno i za: »Neodgovaraju}e navo|enje, u svojstvu posrednika, na pristanak da se usvoji neko dete

13 Stevanovi}, I. (2004) »Child trafficking and selected international instruments«, in: *Combating child trafficking in Montenegro*, published by Save the Children, Podgorica, pp. 11-16. (presentation from Save the Children round table: »Efforts and initiatives in combating child trafficking in Montenegro«, Podgorica, April 2004.

14 U smislu *Protokola* pojam eksploatacija podrazumeva: prostituciju lica i druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili slu`bu, ropstvo ili odnose sli-ne ropstvu, kao i uklanjanje organa.

kr{enjem va`eh me|unarodnopravnih instrumena o usvajanju« (-lan 3. (a. ii).

Izuzetno va`ne odredbe *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, de-ijoj prostituciji i de-ijoj pornografiji* odnose se i na obavezu dr`ava potpisnica da usvoje odgovaraju`e mere za za{titu prava i interesa dece `rtava radnji zabranjenih *Protokolom* u svim fazama krivi-nog procesa (-lan 8. *Protokola*), a naro-ito:

- (a) »Priznavanjem ugro`enosti dece `rtava i prilago|avanjem postupaka da bi se priznale njihove posebne potrebe, uklju-uju}i njihove posebne potrebe kao svedoka;
- (b) Obave{tavanjem dece `rtava o njihovim pravima, njihovoj ulozi i obimu, vremenskom rasporedu i napredovanju postupka i razmatranju njihovih slu-ajeva;
- (c) Dopu{tanjem da se u postupku u kom su ugro`eni njihovi li-ni interesi prezentiraju i razmotre gledi{ta, potrebe i preokupacije dece `rtava, na na-in koji je u skladu sa pravilima nacionalnog procesnog prava;
- (d) Obezbe|ivanjem odgovaraju}ih slu`bi podr{keci `rtvama tokom -itavog pravnog procesa;
- (e) Za{titom, kada je to adekvatno, privatnosti i identiteta dece `rtava i preduzimanjem mera u skladu sa nacionalnim pravom kako bi se izbeglo nepodesno {irenje informacija koje bi mogle dovesti do identifikovanja dece `rtava;
- (f) Obezbe|ivanjem, u odgovaraju}im slu-ajevima, bezbednosti dece `rtava, kao i bezbednosti njihovih porodica i svedoka koji svedo-e u njihovo ime, od zastra{ivanja i odmazde;
- (g) Izbegavanjem nepotrebnog odlaganja razmatranja slu-ajeva i izvr{avanja naloga ili uredbi o davanju obe{te}enja deci `rtvama.

Tako|e, u smislu ovog *Protokola*: »Dr`ave ugovornice }e obezbediti da neizvesnost u pogledu stvarne starosne dobi `rtve ne spre-i pokretanje krivi-nog postupka, uklju-uju}i istra`ne radnje usmerene na utvr|ivanje starosne dobi `rtve«. Tako|e, obezbedi}e i da u postupanju od strane sistema krivi-nog pravosu|a, sa decom `rtvama nezakonitih radnji opisanih u ovom *Protokolu*, prioritet bude najbolji interes deteta. Dr`ave ugovornice preduze}e, tako|e, mere kako bi obezbedile odgovaraju}u obuku, posebno pravnu i psiholo{ku, za lica koja rade sa `rtvama nezakonitih radnji zabranjenih prema ovom *Protokolu* i usvojiti mere kako bi za{titile bezbednost i integritet lica i/ili organizacija uklju-enih u spre-avanje i/ili za{titu i rehabilitaciju `rtava takvih nezakonitih radnji.

Dr`avna zajednica Srbija i Crna Gora je i potpisnica jo{ jednog va`nog me|unarodnog dokumenta

za pitanja za{tite dece od trgovine: *Konvencije* (Me|unarodne organizacije rada) *182 o najte`im oblicima de-ijeg rada*, usvojene 1999. godine u @enevi (zajedno sa preporukom 190), koja se odnosi na zabranu i direktno delovanje radi ukidanja najte`ih oblika de-ijeg rada. Ovaj me|unarodni dokument odnosi se na sve osobe mla|e od 18 godina i obavezuje strane ugovornice da preduzmu hitne i efikasne mere kojima }e se obezbediti zabrana i ukidanje najte`ih oblika de-ijeg rada. Pored definicije najte`ih oblika de-ijeg rada, u ovom dokumentu se dr`avama nala`e da zabrane svaki rad dece koji po svojoj prirodi i okolnosti pod kojima se obavlja, mo`e verovatno da o{teti njihovo zdravlje, sigurnost i moral.

Prema *Konvenciji 182 MOR-a* izraz najte`i oblici de-ijeg rad obuhvata i:

- sve oblike ropstva ili obi-aja sli-nih ropstvu kao {to su prodaja i promet dece, du`ni-ko ropstvo i kmetstvo i prinudni ili obavezni rad, kao i;
- iskori{avanje, nabavljanje ili nu|enje deteta za prostituciju, proizvodnju pornografije ili pornografske predstave (-lan 3. stav 1. i 2. *Konvencije*).

Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i gra|anskim slobodama Dr`avne zajednice Srbija i Crna Gora¹⁵, -lanom 13, zabranjeno je ropstvo, polo`aji sli-ni ropstvu i prinudni rad, kao i trgovina ljudima u svakom obliku. Od aprila 2003. godine, krivi-no zakonodavstvo Republike Srbije, pored ve} postoje}ih inkriminacija (krivi-no delo otmice -l. 64. KZ RS, nasilno oduzimanje ljudskih organa ili delova tela -l. 54a KZ RS, oduzimanje maloletnog lica -l. 116. KZ RS, nedozvoljen prelaz dr`avne granice 249. OKZ) dopunjeno je propisivanjem novog krivi-nog dela: "trgovina ljudima" (-lan 111b KZ RS).

Dakle, zakonodavac se nije opredelio za ustanovljavanje posebnog krivi-nog dela "trgovina dece", a krivi-no delo "trgovina ljudima" je formulisano tako da predvi|a sankcionisanje za svakog ko silom ili pretnjom, dovo|enjem u zabludu ili odr`avanjem u zabludi, zloupotrebom ovla{tenja, poverenja, odnosno zavisnosti ili te{kih prilika drugog: vrbuje, prevozi, prebacuje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili dr`i drugo lice, a u cilju neke koristi, eksploatacije njegovog rada, vr{enja kriminalne delatnosti, prostitucije ili prosja-enja, upotrebom u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presa|ivanje ili radi kori{enja u oru`anim sukobima. Propisana kazna

¹⁵ Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i gra|anskim slobodama, *Slu`beni list SCG*, br. 6/03.

za osnovni oblik ovog krivi-nog dela je od jedne do deset godina. U slu-aju da je ovo krivi-no delo u-injeno prema maloletnom licu (odnosno da je nastupila smrt o{te}enog lica), ono poprima svoj najte`i oblik i predvi|ena je kazna zatvora od najmanje pet godina. Tako|e, predvi|eno je da u slu-aju ako je ovo delo u-injeno prema licu koje nije navr{ilo 14 godina, u-inilac }e se kazniti kaznom za to delo i kada nije upotrebio silu, pretnju, ili neki od drugih na-ina izvr{enja.

Ovakvo zakonsko re{enje nije potpuno jasno pre svega imaju}i u vidu *Protokol o prevenciji, eliminisanju i ka`njavanju trgovine ljudskim bi}ima, posebno `enama i decom* iz 2000. godine koji jasno odre|uje da se detetom smatra osoba do 18 godine `ivota, a ovom prilikom jo{ jednom potse}amo da je na{a zemlja potpisnica ovog *Protokola*, koji je i ratifikovala. Ovu -injenicu uva`ili su i -lanovi radne grupe koji su radili na Nacrtu Krivi-nog zakonika Republike Srbije te je Predlogom zakona u -lanu 388. stav 2. predvi|eno da u slu-aju da je ovo delo u-injeno prema maloletnom licu (generi-ni pojam koji obuhvata pojam dete i pojam maloletnik i podrazumeva osobu do 18 godina) u-inilac }e se kazniti i kada nije upotrebio silu, pretnju ili neki od drugih na-ina izvr{enja. Tako|e, Predlogom je predvi|eno i da se ovo krivi-no delo izmesti iz grupe krivi-nih dela: »protiv dostojanstva li-nosti i morala« u koju je neadekvatno svrstano i uvrsti u grupu krivi-nih dela: »protiv -ove-nosti i drugih dobara za{ti}enih me|unarodnim pravom«¹⁶

Imaju}i u vidu zna-aj preventivnog delovanja i potrebu za{tite od ovog oblika me|unarodnog organizovanog kriminaliteta, pored predvi|ene zakonske regulative, Republika Srbija je u okviru Radne grupe za borbu protiv trgovine ljudima Pakta za stabilnost formirala *Republi-ki tim za borbu protiv trgovine ljudima*, u okviru koga postoji i posebna radna grupa za borbu protiv trgovine decom.

Krivi-na dela protiv braka i porodice

Povrede prava deteta koje se kvalifikuju kao zlostavljanje ili zanemarivanje mogu se klasifikovati prema razli-itim kriterijumima.¹⁷ Jedna od mogu}ih

16 Na ovom mestu `elimo da uka`emo da je ovo dobar trenutak i za uva`avanje stava nau-ne i stru-ne javnosti, a u smislu jasnije inkriminacije pojedinih krivi-nih dela iz ove grupe, poput trgovine ljudima, ilegalnih migracija i krijum-arenja ljudi.

17 Obretkovi}, M., Simovi}, I., (2001) "Odnos izme|u porodi-nopravne i prekr{ajnopravne odgovornosti", u: (ur.) Obretkovi}, M., Pejakovi}, Lj. (2001) *Za{tita deteta od zlostavljanja* (Priru-nik za centre za socijalni rad i druge slu`be u lokalnoj zajednici), Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 55.

klasifikacija je i ona koja ove povrede defini}e kao ka`njive po propisima krivi-nog prava ili one koje podle`u sankcijama porodi-nog prava ili intervencijama socijalne za{tite. Kada je re- o zlostavljanju u porodici, pojedini oblici protivpravnog pona{anja roditelja, staraoca ili usvojitelja, povla-e dvostruku odgovornost, ta-nije re-eno, podle`u uporedo sankcijama i porodi-nog i krivi-nog prava. To se najlak{e uo-ava kod kombinacije porodi-nopravne reakcije i krivi-nopravne za{tite maloletnika na -iju se {tetu vr}e krivi-na dela protiv braka i porodice. U ovoj oblasti name}e se i pitanje odnosa porodi-nopravnih i krivi-nopravnih standarda u domenu skrivljenog, odnosno nesavesnog pona{anja roditelja i lica obaveznih da se staraju o deci. O svemu ovome mora se voditi ra-una posebno imaju}i u vidu da se u nekim slu-ajevima krivi-na odgovornost pojavljuje u funkciji poja-anja porodi-nopravne za{tite, odnosno da nekada i te`i oblici protivpravnog pona{anja prema detetu ne}e povu}i i krivi-nu odgovornost roditelja, ali mogu dovesti do intezivnih porodi-nopravnih intervencija. Ovo moramo imati u vidu radi adekvatne analize grupe "krivi-nih dela protiv braka i porodice", a koja se vr}e "na {tetu maloletnika".

Njihova zajedni-ka karakteristika je, pre svega, kori}enje porodi-nopravnih pojmova u definisanju svojstva izvr{ioca i umi{laj kao jedini oblik vinosti. Ova konstatacija posebno se ti-e inkriminacije predvi|ene u -lanu 118 Krivi-nog zakona Republike Srbije: "zapu{tanje i zlostavljanje maloletnog lica", gde zakonodavac, koriste}i neodre|ene pojmove kao {to su "zapu{tanje" i "zbrinjavanje", o-ekuje njihovu fakti-ku kvalifikaciju prema pravnom standardu "grubo zanemarivanje". Ni{ta bolja situacija nije ni kod krivi-nog dela: "kr{enje porodi-nih obaveza" (-lan 120. KZ RS), "nedavanje izdr`avanja" (-lan 119. KZ RS) i "oduzimanje maloletnih lica" (-lan 116. KZ RS).

[to se ti-e krivi-nog dela rodoskrvnjenja (-lan 121.) zakonodavac ga svrstava u ovu grupu krivi-nih dela {to ne mo`emo smatrati dobrim re{enjem. Ovo posebno isti-emo jer krivi-no delo rodoskrvnjenja (incest) ispoljava sve karakteristike seksualnog nasilja. Upravo za ovo krivi-no delo smatra se da proizvodi najtraumati-nije iskustvo po dete, a njegove posledice, emocionalne i bihevioralne, u odre|enim situacijama, ukoliko se neadekvatno reaguje, mogu biti trajne.¹⁸

Potvrda priznanja da nasilje u porodici predstavlja oblik kriminaliteta koji je potrebno i krivi-no

18 Videti {ire: Mr{evi}, Z. (1997) *Incest izme|u mita i stvarnosti*, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja & Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 15.

sankcionisati je ustanovljavanje inkriminacije u -lanu 118a Krivi-nog zakona Republike Srbije koja nosi naziv: "nasilje u porodici". U slu-aju da je ovo krivi-no delo izvr{eno prema maloletniku ono poprima kvalifikovani oblik. Uvo|enje nove inkriminacije u krivi-no zakonodavstvo Republike Srbije postavilo je i pitanje njene implementacije u praksi. Nekim od mogu}ih odgovora na ovo pitanje bavila se i studija *Krivi-no delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*.¹⁹

Autorke u studiji posebno ukazuju, da se na osnovu analize podataka²⁰ mo`e zaklju-iti, da su u dosada{njoj praksi sudovi u Srbiji samo manji broj dela kvalifikovali kao krivi-no delo "nasilje u porodici" iz -lana 118a KZ RS, dok je neuporedivo ve}i broj krivi-nih dela kvalifikovan kao: laka telesna povreda, te{ka telesna povreda, zapu{tanje i zlostavljanje maloletnog lica, ubistvo, ubistvo u poku{aju, ubistvo na mah, iako su po njihovom mi{ljenju postojali svi elementi krivi-nog dela 118a. Autorke ove studije to obja{njavaju, po pravilu, (pre)uskim tuma-enjem zakonskog pojma "-lan porodice", {to po njima pokazuje da se u praksi nije u potpunosti shvatila su{tina ovog krivi-nog dela. Ova praksa se, po nama, mo`e donekle opravdati i -injenicom da je tek 1. jula 2005. godine stupio na snagu novi Porodi-ni zakon Republike Srbije koji, po prvi put, ustanovljava gra|ansko pravnu za{titu od nasilja u porodici i defini{e ko se sve mo`e smatrati -lanom porodice. Tako|e, ovim zakonom po prvi put se predvi|aju i mere za{tita `rtava porodi-nog nasilja kao {to su: zabrana pribli`avanja -lanu porodice, zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada -lana porodice, zabrana daljeg uznemiravanja i izdavanje naloga za iseljenje ili useljenje u porodi-ni stan ili ku}u. Ove mere treba da spre-e nasilnika da ponovi akt nasilni-kog pona{anja i da na taj na-in za{tite telesni integritet, du{evno zdravlje i spokojstvo -lanova porodice. U smislu efikasne za{tite od nasilja u porodici propisan je i poseban parni-ni postupak.

Ne ulaze}i ovom prilikom u raspravu da li je parni-ni postupak, sa svim svojim karakteristikama, adekvatan u smislu za{tite dece `rtva porodi-nog nasilja, ne mo`emo a da ne postavimo pitanje: "[ta]e se dogoditi u slu-aju da nasilnik ne postupi po

nalogu sudije u parni-nom postupku"? Porodi-ni zakon ne daje jasan odgovor na to pitanje i smatramo da ovakvo re{enje, koje nije izvedeno do kraja, u praksi mo`e stvoriti znatne pote{ko}e. Ovo iz razloga jer izvr{no procesno zakonodavstvo, odnosno mogu}nost "prinudnog izvr{enja", u slu-aju nepostupanja po za{titnim merama, smatramo neadekvatnim mehanizmom za{tite. U tom smislu ukazujemo i na potrebu da ova praznina bude otklonjena u novom Krivi-nom zakoniku Republike Srbije usvajanjem inicijalnog predloga Viktimolo{skog dru{tva Srbije koji upravo nepostupanje po za{titnom nalogu u gra|anskom postupku defini{e kao najlak{i oblik krivi-nog dela "nasilja u porodici." Tako|e, isti-emo da su u Predlogu Krivi-nog zakonika Republike Srbije, otklonjeni i neki propusti zakonodavca u-injeni prilikom uvo|enja ovog krivi-nog dela u krivi-nopravni poredak Republike Srbije. Pod ovim, pre svega, podrazumevamo: u-injena pobol{anja u definisanju osnovnog oblika ovog krivi-nog dela, uvo|enje u njegovu inkriminaciju pojma "maloletno lice" kao generi-nog pojma, odnosno otklanjanje nedostataka u smislu primene stava (4) ovog krivi-nog dela, a povodom -injenice da delo mo`e biti kvalifikovano i kada je nastupila smrt maloletnog lica.

[to se ti-e ostalih, u Glavi XIX Predloga Krivi-nog zakonika Republike Srbije, predvi|enih krivi-nih dela, za ovaj rad je naro-ito zna-ajna analiza krivi-nog dela predvi|enog -lanom 193. Predloga Krivi-nog zakonika Republike Srbije: »zapu{tanje i zlostavljanje maloletnog lica«. Kao {to se iz samog naziva pomenutog -lana vidi, predlaga- Krivi-nog zakonika Republike Srbije i dalje, po na{em mi{ljenju, spaja ne{to {to je te{ko spojiti inkriminacijom navedenog -lana: »zapu{tanje i zlostavljanje maloletnog lica.« Ina-e, radnja izvr{enja ovog krivi-nog dela sastoji se u grubom zanemarivanju du`nosti zbrinjavanja i vaspitavanja. Izvr{ioci ovog krivi-nog dela mogu biti roditelji, usvojioci, staraoci ili druga lica koja imaju obavezu da se staraju o maloletniku i da ga vaspitavaju. Me|utim, predlaga- i dalje ne odre|uje koje su to radnje kojima se vr{i »grubo zanemarivanje du`nosti zbrinjavanja i vaspitavanja«. [ta je »grubo zanemarivanje« ocenjuje se u svakom pojedina-nom slu-aju s obzirom na intenzitet, u-estalost, posledice i okolnosti pod kojim se -ini, ali s obzirom na subjektivne momente (mr`nja, nezainteresovanost, sadizam i dr.) i smatramo da je ovaj pravni standard trebala precizirati u smislu: »uskra}ivanje ishrane, ostvljanje maloletnika u neadekvatnim uslovima, neizvr{avanje pravne obaveze staranja usled -ega nastupaju te{ke posledice po zdravlje,

19 Videti {ire: Konstantinovi} Vili}, S., Petru{i}, N. (2004) *Krivi-no delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*, Ni{: @enski istra`iva-ki centar za edukaciju i komunikaciju, str. 160-168.

20 Podaci su dobijeni na osnovu istra`ivanja prakse u procesuiranju dela sa elementom nasilja prema -lanovima porodice u pet gradova u Srbiji: Beograd, Novi Sad, Subotica, Ni{ i Leskovac.

sigurnost, obrazovanje i moralno formiranje ličnosti maloletnika«. Inače, grubo zanemarivanje se mora odnositi na zbrinjavanje i vaspitanje maloletnika. Krivi-no delo `e postojati i u slu-aju da postoji povreda samo jednog vida staranja jer su oni veoma blisko povezani. Po pravilu, grubo zanemarivanje du`nosti zbrinjavanja naj-e`e je pra`eno grubim zanemarivanjem du`nosti vaspitavanja, odnosno nebrigom za vaspitanje maloletnika. Zanemariti zbrinjavanje zna-i ne voditi ra-una o osnovnim potrebama egzistencije maloletnika, o ishrani, zdravlju, odevanju, stanovanju. Grubo zanemarivanje zbrinjavanja postoji kada se roditelji odaju neradu i skitnji, kada ne privre|uju, kada svoju platu tro`e na provod i pi`e ili kada iz ku`e prodaju stvari neophodne za egzistenciju porodice. Zanemarivanje vaspitanja maloletnika postoji kada se ne preduzimaju radnje neophodne potrebne za vaspitanje maloletnika i za spre-avanje nastupanja njegovog devijantnog pona`anja. Te`i oblik ovog krivi-nog dela, po Predlogu Krivi-nog zakonika Republike Srbije, postoji u nekoliko slu-aja: kada se od napred navedenih lica maloletno lice zlostavlja, kada se maloletno lice prinudi na preterani rad, ili rad koji ne odgovara njegovom uzrastu, na prosja-enje ili vr`enje drugih radnji koje su `tetne za njegov razvoj.

Po na`em mi`ljenju, spajanje pojma »zlostavljanje« sa ostalim slu-ajevima kada se predvi|a postojanje kvalifikovanog oblika ovog krivi-nog dela nije adekvatno jer je pojam »zlostavljanje« generični pojam koji u sebi obuhvata najte`e oblike nasilja kojima se ugro`ava fizički, emotivni i seksualni integritet deteta, te ga po na`em mi`ljenju treba izbaciti iz stava 2. -lana 193., a naziv samog -lana preformulisati u: »zanemarivanje i vr`enje drugih radnji `tetnih za razvoj maloletnog lica«. U smislu navedenog, za postojanje te`eg oblika ovog krivi-nog dela bilo bi potrebno da postoji uzro-na veza između zapu`tanja i jedne od kvalifikatornih okolnosti. Zapu`tanje ne mora biti jedini i isklju-ivi razlog `to se maloletno lice odalo devijantnom ili delinkventnom pona`anju. Kada se radi o kvalifikatornoj okolnosti navo|enje na vr`enje drugih radnji koje su `tetne za razvoj maloletnika, da bi postojalo krivi-no delo potrebno je da je u-inilac to uradio iz koristoljublja i da je sve to `tetno uticalo na razvoj maloletnika.

Polo`aj deteta `rtve zlostavljanja i zanemarivanja u krivi-nom postupku

Sve do sada obavljene analize krivi-noprocenog zakonodavstva u Republici Srbiji ukazuju da krivi-ni postupak, kako je sada postavljen, jako malo vodi ra-una o `rtvi uop`te, a pogotovo o mal-

oletnom licu `rtvi nasilja, kao veoma specifičnom i ranjivom svedoku, odnosno o`te`enom u krivi-noprocenom smislu. Maloletna lica kao `rtve nasilja su najmanje dvostruko viktimizirana. Pre svega samim izvr`enjem krivi-nog dela nasilja, a potom i kroz veoma -estu negativnu reakciju socijalne sredine i ne retko krivi-nim postupkom koji se vodi povodom izvr`enog krivi-nog dela nasilja, ta-nije re-eno kroz pogre`nu reakciju organa krivi-nog gonjenja.²¹ Tada govorimo o sekundarnoj viktimizaciji. Savremene viktimolo`ke koncepcije isti-u i postojanje tercijarne viktimizacije, koja nastaje kao rezultat naknadnog procesa »etiketiranja«, i sledi nakon ve` do`ivljene i primarne i sekundarne viktimizacije.²²

Viktimizacija maloletnog lica predstavlja proces u kome ono postaje `rtva nekog krivi-nog dela nasilja. Takva viktimizacija mo`e da proizvede i proizvodi veoma te`ke posledice -ija se te`ina jo`i uslo`njava -itavim nizom negativnosti i propusta koji u odnosu na `rtvu proizilaze iz normativnih re`enja samog krivi-nog postupka.²³ Neke od tih posledica su produkt sada`nje konstrukcije krivi-ne procedure, dok je druge mogu`e izbe`i boljim reagovanjem organa koji su ovla`teni za postupanje u ovakvim situacijama. U osnovi celokupna problematika se svodi na na-in dokazivanja bitnih -injenica, a sekundarna viktimizacija deteta se u krivi-nom postupku prevashodno mo`e spre-iti ili umanjiti izbegavanjem ponovnih saslu`anja maloletne `rtve nasilja, ili njegovim saslu`anjem na takav na-in koja `e ponovno suo-avanje sa osobom koja je izvr`ila nasilje svesti na minimum ili je potpuno onemogu`iti.

[to se ti-e dokaznih pravila ona moraju da do`ive odre|ene procesne modifikacije i to pre svega u svetlu za`tite maloletnog lica - `rtve. U tom smislu zakonodavne reforme brojnih zemalja u svetu omogu`avaju da se u najve`oj meri kao dokaz koriste video i audio trake kojima se registruje iskaz i omogu`ava da se jednom data izjava maloletnog lica koristi i u kasnijim fazama postupka, bez njegovog dodatnog uznemiravanja. Tako|e, prilikom saslu`anja maloletnih lica kao svedoka omogu`eno je da ona svoj iskaz daju u drugoj pros-

21 Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticao `rtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: Svetozar Marković, str. 49.

22 [kuli], M. (2001) »Deca - `rtve seksualnog nasilja (krivi-nopravni i krivi-noproceni polo`aj)«, *Temida*, br. 3, godina 4, str. 11, navedeno prema: Baurman, M. C., Schader, W. (1991) *Das Opfer nach der Straftat - seine erwartung und Perspektiven*, Wiesbaden: Bundeskriminalamt, str. 17.

23 [kuli], M. op. cit. str. 11.

toriji, a ne u sudnici, kao i mogućnost korišćenja transparentnog ogledala. Ova oblast naravno podrazumeva i poseban postupak za pripremu `rtve nasilja za sud. Priprema za sudski postupak je važan faktor koji može da utiče na svedoženje maloletnog lica i subjektivni doživljaj procesa. Ovakvu pripremu može da vrši radnik centra za socijalni rad, terapeut deteta, tužilac, školski psiholog ili druga osoba od detetovog poverenja.²⁴ Naravno, na Zakonik o krivi-nom postupku ovakve mogućnosti ne poznaje.

Prema procesnim odredbama sadržanim u Zakoniku, prilikom saslušanja maloletnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivi-nim delom, naloženo je da se postupa obazrivo, da se saslušanjem ne bi šteto uticalo na psihičko stanje maloletnika, a ako je to potrebno da se ono obavi uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica (član 231. stav 4. ZKP). Ova odredba pokazuje svest zakonodavca da se deca `rtve moraju zaštititi na adekvatan način. Međutim, ne retko u našoj praksi dešavaju se situacije u kojima su čak i deca `rtve seksualnog nasilja prinuđena da svoj iskaz i pre nego što glavni pretres i zapevaju i viču puta. Na ovaj način ova norma ostaje samo deklarativne prirode.

Da bi se ovakve situacije izbegle u nekim stranim zakonodavstvima postavlja se kao izričiti zahtev specijalizacija maloletničkog pravosuđa koja omogućava da specijalizovane sudije za maloletnike postupaju ne samo u slušajevima kada se vodi postupak prema maloletniku koji je izvršio krivi-no delo, već i u situacijama kada se taj postupak odnosi na maloletnika `rtvu krivi-nog dela. Takva specijalizacija postoji na primer u: Nemačkoj, Austriji, Engleskoj, Hrvatskoj, Belgiji, [paniji, [vajcarskoj, Poljskoj, itd. Ova specijalizacija podrazumeva i specijalizovanu policiju, tužilaštvo ali i specijalizovane predstavnike službe socijalne zaštite koji se bave ovom problematikom.²⁵

24 Obretkovi, M., Stevanovi, I., @egarac, N. (2001) "Priprema deteta za sud", u: @egarac, N., Mijanovi, Lj., Obretkovi, M., Pejakovi, Lj., Simovi, I., Stevanovi, I. (2001) *Zaštita deteta od zlostavljanja* (Priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici), Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 152-153.

25 Videti (ire: Hirjan, F., Singer, M. (1998) *Komentar zakona o sudovima za mlade` i kaznenih djela na tetu djece i maloljetnika*, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (Policajska akademija); *Krivi-ni zakonik Austrije* (Strafgesetzbuch vom 23. 01. 1974, Wien); *Krivi-ni zakonik Nema-ke* (Strafgesetzbuch vom 13. 11.1998.); *Belgijski Zakon o zaštiti dece od 1965*, sa izmenama iz 1992. godine (Loi relative a la protection de la jeunisse), *Zakon o sudovima za mlade*, Nema-ka (BGBL 1988/599); *Krivi-ni zakonik [vajcarske* (Schweizerisches Strafgesetzbuch – Das Bunnndesgesetz vom 21. 12. 1937., mit allen anderugen und Erganzunden bis anfang 1975, Zurich.

Izgradnja novog modela zaštite podrazumeva i precizno utvrđivanje obaveza svakog od učesnika u procesu pravne zaštite dece `rtava nasilja. Od ovog zahteva polaze i nova rešenja Predloga Zakona o maloletnim učiocima krivi-nih dela i krivi-nopravnoj zaštiti maloletnih lica.²⁶ U posebnom, trećem delu, Predloga ovog Zakona po prvi put se nalaze posebne odredbe o zaštiti dece i maloletnika (maloletnih lica) kao oštećenih u krivi-nom postupku. Prema novim rešenjima izričito je predviđeno uvođenje posebne specijalizacije svih aktera krivi-nog postupka, u slučaju kada se sudi punoletnim učiocima sledećih krivi-nih dela: *teško ubistvo, navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu, teška telesna povreda, otmica, silovanje, obljava nad nemoćnim licem, obljava sa detetom, obljava zloupotrebom položaja, nedozvoljene polne radnje, podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa, posredovanje u vršenju prostitucije, prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćenje dece za pornografiju, vanbra-na zajednica sa maloletnikom, oduzimanje maloletnog lica, promena porodi-nog stanja, zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica, nasilje u porodici, nedavanje izdržavanja, rodoskrvnenje, razbojničakratva, razbojništvo, iznuda, omogućavanje ušivanja opojnih droga, ratni zločini protiv civilnog stanovništva, trgovina ljudima, trgovina decom radi usvojenja, zasnivanje ropskog odnosa i prevoza lica u ropskom odnosu*, propisanih Krivi-nim zakonikom Republike Srbije - ako je oštećeni u krivi-nom postupku maloletno lice, iz oblasti prava deteta i krivi-nopravne zaštite maloletnih lica. Takođe, Predlogom Zakona propisana je i mogućnost da specijalizovani javni tužilac pokrene postupak protiv punoletnih učionilaca drugih krivi-nih dela propisanih Krivi-nim zakonikom RS, saglasno odredbama trećeg dela Predloga Zakona o maloletnim učiocima krivi-nih dela i krivi-nopravnoj zaštiti maloletnih lica, ako oceni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti maloletnih lica kao oštećenih u krivi-nom postupku. Predlog Zakona sadrži i potpuno nove odredbe namenjene zaštiti maloletnih lica kao svedoka kojima se ide u susret uočenim potrebama zaštite njihove ličnosti.

26 Stevanovi, I. (2005) »Predlog Zakona o maloletnim učiocima krivi-nih dela i krivi-nopravnoj zaštiti maloletnih lica (krivi-nopravne odredbe)«, Beograd: Udruženje za krivi-no pravo Srbije, str. 108-110; Rad je predstavljen na naučnom skupu (Kopaonik, 2005. godine) u organizaciji Ministarstva pravde Republike Srbije, OSCE (kancelarije u Beogradu) i Udruženja za krivi-no pravo Srbije i (tampan u publikaciji: *Novo krivi-no zakonodavstvo Srbije*.

Zaključak

Usvajanjem novih zakonskih rešenja, pre svega Krivi-nog zakonika Republike Srbije i Zakona o maloletnim u-iniocima krivi-nih dela i krivi-nopravnoj zaštiti maloletnih lica, kao i primenom već usvojenog Porodi-nog zakona Republike Srbije, ostvarile bi se neke od pretpostavki za izgradnju, ili, možda bolje reći, za stvaranje jednog novog sistema maloletni-kog pravosuđa u Republici Srbiji -iji bi osnovni cilj bio uspostavljanje pravosuđa za decu.

Svakako, uvek treba imati u vidu da reforma zakonodavstva predstavlja samo prvi korak u unapređenju pravne zaštite. Integralni pristup ostvarivanju prava maloletnih lica `rtava zlostavljanja i zanemarivanja podrazumeva sistematski razvoj pravne, institucionalne i metodološke osnove delatnosti, kako pravosuđa, tako i socijalne zaštite, policije i drugih službi koje učestvuju u procesu zaštite. U tom smislu potrebno je usklađivanje i dopunjavanje propisa o socijalnoj zaštiti, advokaturi, službi unutrašnjih poslova i dr.

Međutim, reforma pravnog sistema može dati očekivane rezultate samo ako se uporedo sa njom izgrađuju i odgovarajući standardi stručnog rada,

uz adekvatni odgovor visokoškolskog obrazovnog sistema. Tu pre svega mislimo na nove profesionalce koji će na svojim matičnim fakultetima dobiti potrebna znanja za uključivanje u proces stvaranja ovog sistema, u skladu sa potrebama onih na koje se odnosi, i biti sposobni, da zajedno sa svojim kolegama ovlašćenim da zaštite dete - `rtvu zlostavljanja i zanemarivanja, iznesu sve reformske procese, a u smislu uvažavanja najboljeg interesa deteta, kao osnovnog reformskog principa.

Ivana Stevanovic, MA

Protection of juveniles – victims of abuse and neglect in Serbia

This paper is dedicated to analyses of the protection of juveniles - victims of abuse and neglect in criminal legal system of the Republic of Serbia. Particular attention is paid to of criminal acts against sexual integrity and family life of juveniles. The position of juveniles as witnesses in the criminal procedure has been viewed from the aspect of specificity and vulnerability of the child, as well as through terms of secondary and tertiary victimization of minor as a victim.

HUGO VAN DER MERWE*

Ju`na Afrika: Kreiranje agende tranzicione pravde usmerene ka budu}nosti¹

Sveobuhvatnija agenda restorativne pravde obezbe|uje put ka rasplitanju mre`e politi-ke, li-ne i dru{tvene dinamike koja se bavi pro{lim i budu}im izvorima nasilnih sukoba. Dok se veliki deo literature iz oblasti restorativne pravde fokusira na li-ni oporavak i pojedina-nu odgovornost, izazov sa kojim se mi u Ju`noj Africi suo-avamo jeste da se obra-unamo sa kr{enjima ljudskih prava u pro{losti u takvom dru{tvenom kontekstu koji tako |e priznaje i njihovu relevantnost za sada{nji trenutak. Gra|enje novog dru{tva zahteva procese tranzicione pravde koji ne svrstavaju pre-tranzicione i post-tranzicione konflikte u odvojene pakete, koje treba ostaviti po strani ili razmatrati. Kontinuitet sukoba i nasilja zahteva pristup koji se bavi kako uzrocima, tako i slo`enim tokovima na{e istorije obele`ene socijalnim izme{tanjima i trzavicama.

Klju-ne re-i: restorativna pravda, tranziciona pravda, Komisija za istinu i pomirenje, Ju`na Afrika.

Nasilje u pro{losti i u sada{njosti u Ju`noj Africi

^esto se suo-avamo sa pitanjem: "U `emu je zna-aj procesa tranzicione pravde u post- konfliktnim periodima oporavka?" Ovo pitanje se `esto postavlja u Ju`noj Africi, gde se su-eljavaju agende koje se odnose na pro{lost i one koje su usmerene ka novim, neposrednijim pretnjama miru i stabilnosti. Da bi bili relevantni, procesi konvencionalne tranzicione pravde moraju se preformulisati na razli-ite na-ine ne bi li postali orijentisani ka budu}nosti.

Uprkos `injenici da smo imali Komisiju za istinu i pomirenje (TRC), ili mo`da upravo iz tog razloga, i dalje je prisutna rasprava o mogu}im opro{tajima i amnestiji za osobe koje nisu priznale svoje u-e{e u mu-enjima i ubistvima, kao i za one koji nisu u potpunosti priznali celu istinu pred Komisijom za istinu i pomirenje. ^ak i oni za koje je Komisija ustanovila da nisu bili rukovo|eni bilo kakvim politi-kim motivom i dalje pregovaraju sa vladom ne bi li postigli posebne politi-ke nagodbe. Jo{ je alarmantnija `injenica da je, od nekoliko stotina slu-ajeva koje je Komisija ispitala i prosledila Dr`avnom tu`ila{tvu radi podizanja optu`nice, izvesno da }e samo manji broj slu-ajeva biti pokrenut.

Na sli-an na-in, izvr{enje pravde u odnosu na `rtve je skliznulo sa javnih agendi. Reparacije koje je preporu-ila Komisija za istinu i pomirenje podrazumevale su isplatu zna-ajnih finansijskih sredstava i dostupnost osnovnih dr`avnih usluga, kao {to su zdravstvo, obrazovanje i pravna pomo}. Vlada je tek nakon dugog perioda vremena usli{ila ove potrebe i to veoma nevoljno i nepotpuno, pod pritiskom `rtava i organizacija civilnog dru{tva. Me|utim, nere{ena pitanja zadovoljenja pravde u slu-ajevima kr{enja ljudskih prava u pro{losti su neraskidivo povezana sa problemima kriminala sa kojima se u ovom trenutku suo-ava Ju`na Afrika. Da bi se oni re{ili, neophodan je integrativni pristup koji zahteva holisti-ko usredsre|ivanje na restorativnu pravdu.

Neraskidiva povezanost kriminalnog i politi-kog nasilja u Ju`noj Africi

Mnogobrojne matrice kontinuiteta prikivaju prostu povezanost kriminala i politike. Pravni sistem sa svim svojim zakonima i osobljem odba-en je kao instrument ugnjetavanja za vreme aparthejda, a kr{enje zakona i nasilje prema policiji i sudovi-

* Centar za prou-avanje nasilja i pomirenja, Cape Town, Ju`na Afrika, E-mail: hvdmerwe@csvr.org.za

1 Rad je predstavljen na Me|unarodnoj konferenciji organizovanoj od strane Viktimolo{kog dru{tva Srbije i Fridrich Ebert Fondacije *Istina i pomirenje u biv{oj Jugoslaviji: Gde smo sada i kuda dalje?*, Beograd, 15-17. oktobar, 2004.

ma postalo je prihvatljivo, pa je -ak i veli-ano od strane oslobodila-kih pokreta. Kriminal sam po sebi nije smatran nemoralnim, a nasilni kriminal uperen protiv dr`ave i posednika -esto je po{tovan zato {to je bio uperen protiv dr`avne mo}i. Redovne kriminalne aktivnosti su, tako|e, poprimile legitimitet kada su bile uperene protiv bogatih belaca ili kompanija za koje se smatralo da eksploati{u crna-ku radnu snagu i potro{a-e. Prema tome, kupovina ukradene robe nije nailazila na op{tu osudu.

Dalje, politi-ke strukture su sklapale savezni{tva sa kriminalnim strukturama, poku{avaju}i da ostvare svoje ciljeve. Policija je regrutovala gangove da bi pomogla asimilaciju politi-kih neprijatelja ili da bi stvorila ve{ta-ke podele unutar zajednica, dok su oslobodila-ke strukture regrutovale kriminalce i sa njima uspostavljale odnose da bi imale pristup oru}ju i neposrednim kriminalnim aktivnostima protiv dr`avnih organa. U ekstremnijim slu-ajevima, neki borci za oslobo|enje vr{ili su isklju-ivo krivi-na dela, kao {to su plja-ke banki, da bi finansirali svoju oslobodila-ku borbu.

U okviru {irih tokova politi-ke i kriminalne dinamike, tako|e, postoje razli-ite ta-ke klju-anja ili dru{tveno sankcionisane linije razdvajanja koje smo nasledili iz pro{losti i koje su se jednostavno pretvorile u nove linije podela ili osnove za socijalno nasilje. Primeri takvih ta-aka klju-anja uklju-uju marginalizaciju biv{i}ih boraca, isklju-ivost u kreiranju koncepta etniciteta i dr`avnosti i zloupotreba mo}i od strane policije.

Integracija vojnika i boraca za oslobo|enje u jedinstvenu armiju i dru{tvena reintegracija demobilisane vojske nije protekla glatko. Ve}ina se borila za prelazak u civilni `ivot i jo{ uvek se nalazi na marginama ekonomskog i dru{tvenog `ivota. Bez mogu}nosti u ekonomskoj sferi, mnogi su prona{li probita-nije na-ine kori{enja svojih vojnih ve{tina u mre`ama kriminalaca. Nerazre{eni problemi kao {to su traume, militarizovana mu{kost i pokidane porodi-ne veze prona{li su odu{ka u nasilju u porodici i socijalnim problemima kao {to je narkomanija. ^ak i oni koji ranije nisu bili u dodiru sa mre`ama kriminalaca, niti su bili li-no skloni nasilju te{ko se prilago|avaju mirnom `ivotu u civilnom dru{tvu.

Rasa i rasizam, fundamentalni dru{tveni konstrukt aparthejda, jo{ uvek je prisutan. Slu-ajevi rasno motivisanog nasilja su i dalje u-estali, posebno u oblastima gde su crne `rtve i dalje ekonomski ranjive i daleko od o-iju javnosti. Istovremeno, pojavio se jedan novi oblik etni-ke identifikacije koji stvara sli-ne podele izme|u privilegovanih slojeva i onih koji tra`e da im nova Ju`na Afrika pru}i njihov

udeo mogu}nosti. Ksenofobija, tamna strana nacionalisti-ke duge stvorene tranzicijom, postaje sve nasilnija i sveprisutnija.

Torture i ubistva u pritvoru bile su obele`je aparthejda. Mada se ovo smatra specifi-nom politikom snaga bezbednosti u doba aparthejda, dalje pribegavanje torturi i visoka stopa osumnji-enih za kriminalne radnje koji umiru u pritvoru i danas ostaje zabrinjavaju}i pokazatelj da se neke policijske strategije ne elimini{u lako.

Ovo otvara pitanja kao {to su marginalizacija izvesnih sektora dru{tva - {to ima za posledicu kako nesposobnost ovih sektora da se u potpunosti uklju-e u dru{tvene, ekonomske i politi-ke tokove, tako i stigmatizaciju izvesnih grupa, {to ih -ini ranjivijim na zloupotrebe i politi-ko ugnjetavanje. Dok je aparthejd oli-avao sveobuhvatnu marginalizaciju jedne rasno definisane grupe, novi dru{tveni poredak je definisao otpadni-ke grupe i ograni-io mogu}nosti za dru{tvenu i ekonomsku integraciju. I ovo je jedan od recepata za `estoke dru{tvene sukobe.

Prate}i elemenat ovakvog strukturalnog isklju-ivanja otpadni-kih grupa je i jedna zamaskirana kultura nasilja. Ta kultura se sastoji od smanjene osetljivosti na nasilje (npr. visok stepen prihvatanja telesnog ka`njavanja i stroge kazne u krivi-nim postupcima), romanti-arsko gledanje na nasilje kao na oli-enje borbe i mu{kosti, nedostatak odgovoraju}ih nenasilnih odgovora na sukobe (kako od strane vlasti, tako i od strane marginalizovanih grupa).

Ve{ta-ko razdvajanje politi-kih i krivi-no-pravnih procesa

U Ju`noj Africi postoje dva paralelna pravna procesa. Za po-inioce i `rtve politi-kog nasilja uspostavljena je Komisija za istinu i pomirenje i neoficijelna politika negonjenja koja je usledila. Sa druge strane, redovni krivi-no-pravni slu-ajevi se procesuiraju kroz konvencionalni pravni sistem (nasle|en od aparthejda i kolonijalnog doba).

Koncept tranzicione pravde je takav da povla-i razliku izme|u krivi-nih i politi-kih prestupa. Po{to retrospektivno identifikuje slu-ajeve koji su po svojoj prirodi bili politi-ki, razlikuju}i ih od obi-nog kriminalnog nasilja, stvara se prikladna predstava da su neka dela bila isklju-ivo motivisana politi-kim ciljevima, dok su druga jednostavno sebi-ni akti nasilja. Uspostavljanje mehanizma tranzicione pravde podrazumeva i odluku da neki kriminalni akti iz pro{losti zahtevaju posebnu pa`nju. Povla-enje takvih granica mo`e tako|e predstavljati poku{aj da

se poja-a predstava o kaskadnoj tranziciji u postkonfliktno dru{tvo. Prema tome, (prema ovoj postavci) postoje prestupi po-injeni pre tranzicije (koji mogu biti krivi-ni ili politi-ki) i prestupi po-injeni nakon tranzicije, koji su po definiciji krivi-ni, obzirom da su politi-ke institucije po definiciji legitimne, pa prema tome nisu u stanju da kr{e ljudska prava i ne podle`u legitimnim nasilnim politi-kim protestima.

Ova (ponekad) proizvoljna razlika izme|u politi-kog i krivi-nog i izme|u pre-trazicionog i post-tranzicionog nasilja i kriminala ozbiljno stoji na putu hvatanja u ko{tac sa istinom koja le`i u osnovi politi-ke dinamike u pro{losti (njene povezanosti sa kriminalnim aktivnostima), kao i povezanosti sada{njih kriminalnih aktivnosti sa politi-kom dinamikom u pro{losti. Na taj na-in mi pojednostavljujemo pre-tranziciju politiku i ne uspevamo da se izborimo sa politi-kim korenima i dru{tveno-ekonomskom osnovom "post-konfliktnog" kriminala.

Mo`da je {teta {to je Ju`na Afrika bila prinu|ena da kreira odvojeni pravni proces da bi se bavila politi-kim zlo-inima, umesto da stvori prostor u okviru sada{njeg pravnog sistema. Nasle|eni pravni sistem, me|utim, nije u narodu u`ivao legitimitet za izvr{enje takvog zadatka. [tavi{e, formalisti-ka osnova sada{njeg pravnog sistema nije takva da bi omogu}ila kreativna re{enja za jedan kompleksni pravni izazov.

Ograni-enja modela retributivne pravde

Pravni sistem Ju`ne Afrike nije jedini koji se bori da ispuni svoj zadatak, prevenciju okrutnog nasilja. Iako se -esto tvrdi da je sistem retributivne pravde (i kazneni sistem koji je sa njim povezan) veoma ograni-en u svom preventivnom svojstvu,² sklon sam tvrdnji da je taj preventivni cilj jo{ manje ostvariv u kontekstu nasilja koje se odvija u kriminalizovanoj politi-koj sredini.

Krivi-no gonjenje zbog kr{enja ljudskih prava ima ograni-enu mo} zastra{ivanja u kontekstu tranzicione pravde – posebno u ju`noafri-kom kontekstu, u velikoj meri zato {to mi nismo sasvim sigurni {ta poku{avamo da iskorenimo. Dok ve}ina Ju`noafrikanaca radosno podr`ava slogan "nikada ponovo", izgleda da je op{ti smisao toga "nikada vi{e ne}emo dozvoliti da se to nama dogodi". Osuda kr{enja ljudskih prava je povezana sa odre|enim politi-kim kontekstom, specifi-nim dru{tvenim podelama i specifi-no ciljanim otpadni-kim grupama.

² Fletcher, L. E., Weinstein, H. M. (2002) "Violence and social repair: Rethinking the contribution of justice to reconciliation", *Human Rights Quarterly*, 24 (3).

Po svoj prilici u narednih nekoliko godina do}i}e do malog broja krivi-nih gonjenja, uprkos -injenici da je Komisija za istinu i pomirenje uputila na stotine slu-ajeva Dr`avnom tu`ila{tvu. Ciljna grupa tih krivi-nih gonjenja }e najverovatnije biti najve}e i najbrutalnije ubice, posebno oni koji sada ne u`ivaju politi-ku podr{ku, ali ne i oni sa najve}om odgovorno{u za kreiranje i odobravanje zlo-ina-ke politike.

Komisija za istinu i pomirenje je imala prostora da se bavi {irim razumevanjem pitanja odgovornosti za politi-ko nasilje u pro{losti. ^itav niz -lanova zajednice ili institucija ume{ani su u podr`avanje, prihvatanje i direktnu uklju-enost u zloupotrebe. Ove razli-ite uloge nisu shva}ene u okviru pravnog sistema, a pravno ustanovljena krivica pojedina-nih izvr{ilaca dozvoljava ovim indirektnim u-esnicima da opovrgnu sopstvenu odgovornost. Dok su u ovom pogledu su|enja po pravilu ograni-ena, proces amnestije od strane Komisije za istinu i pomirenje se verovatno jo{ vi{e fokusirao na pojedina-nu stigmatizaciju, dok su "zli" u-inioci "priznavali" i demonstrirali na dr`avnoj televiziji kako su mu-ili pritvorenike.

Moralisti-ka agenda restorativne pravde Komisije za istinu i pomirenje

^lanovi Komisije za istinu i pomirenje iz religioznih krugova su isticali u prvi plan pomirenje kao svoj prevashodni zadatak. Restorativna pravda, na na-in na koji je predstavljena od strane Komisije za istinu i pomirenje, usvojena je kao klju-na komponenta na plana pomirenja, i, kao rezultat toga, kona-no je pridodata moralisti-koj agendi koja ima malo uticaja na prevenciju nasilja.

Restorativna pravda Komisije za istinu i pomirenje je bila nagla{eno obele`ena svojom religioznom orijentacijom. Umesto da se osloni na stru-na gledita o restorativnoj pravdi sa aspekta pravnih ili dru{tvenih nauka, Komisija za istinu i pomirenje je opisivala svoje aktivnosti tra`e}i priznanje, opro{taj i reparacije. Dijalog izme|u `rtava i po-inilaca je po pravilu bio pojedina-no orijentisan i rukovo|en moralnim diskursom o iskupljenju i opro{taju.

Koncept restorativne pravde ima odjeka u Ju`noj Africi, jednim delom zbog svoje sli-nosti sa tradicionalnim obi-ajnim pravom u re{avanju sporova i sada{njim shvatanjima o dru{tvenoj me|uzavisnosti, a drugim delom zbog jakog hri{anskog naglaska na opro{taju u Ju`noj Africi.

Me|utim, `rtve su do`ivele sprovedenje restorativne pravde od Strane Komisije za istinu i pomirenje

je kao isprazno – uz veoma mali sadr`aj istine, malo iskupljenja i neznatne reparacije, i kao mali pomak prema obnavljanju odnosa sa u-iniocima.

Sveobuhvatnija agenda restorativne pravde

Sveobuhvatnija agenda restorativne pravde obezbe|uje put ka rasplitanju mre`e politi-ke, li-ne i dru{tvne dinamike koja se bavi pro{lim i budu}im izvorima nasilnih sukoba. Dok se veliki deo literature iz oblasti restorativne pravde fokusira na li-ni oporavak i pojedina-nu odgovornost, izazov sa kojim se mi u Ju`noj Africi suo-avamo jeste bavljenje kr{enjima ljudskih prava u pro{losti u takvom dru{tvenom kontekstu koji tako|e priznaje i njihovu relevantnost za sada{nji trenutak.

Dok poku{avamo da ponovo izgradimo na{e dru{tvo, suo-avamo se sa izazovima u odnosu na socijalno nasilje. Ovi izazovi (bilo da se radi o politi-kim podelama, kriminalnom nasilju ili rodnom nasilju) imaju svoje korene u na-inu na koji je na{e dru{tvo kreiralo dru{tvne identitete u pro{losti, u alatka koje smo razvili za obra-unavanje sa nasiljem i u nerazre{enim se}anjima na traume, izop{tavanje i nepoverenje koje smo nasledili iz pro{losti. Ponekad ovi u`asni prizori iz pro{losti na suptilan na-in uobli-avaju predstavu koju imamo o sebi, ali se i previ{e -esto direktno name}u kroz obnavljanje starih netrpeljivosti i ponavljanje starih matrica nasilja sa novoste-enim legitimitetom.

Gra|enje novog dru{tva zahteva procese tranzicione pravde koji ne svrstavaju pre-tranzicione i post-tranzicione konflikte u odvojene pakete, koje treba ostaviti po strani ili razmatrati. Kontinuitet sukoba i nasilja zahteva pristup koji se bavi kako

uzrocima, tako i slo`enim tokovima na{e istorije obele`ene socijalnim izme{tanjima i trzavicama.

Hugo van der Merwe

Building a Forward-Looking Agenda for Transitional Justice in South Africa

A more holistic restorative justice process provides an avenue to untangle the web of political, personal and social dynamics that deal with past and future sources of violent conflict. While much of the restorative justice literature is focused on individual healing and personal responsibility, the challenge we face in South Africa is to deal with past human rights abuses in a social context that also recognises their present relevance. As we look at rebuilding society, we face new challenges in relation to social violence. These challenges (be they political divisions, criminal violence, gender violence) have their roots in the way that our society has created social identities in the past, the tools we have developed for dealing with violence and the unresolved memories of trauma, exclusion and mistrust we inherit from that past. Sometimes this spectre of the past subtly shapes our sense of who we are and what our options are, but all too often it also directly intrudes through drawing on old enmities, repeating old but re-legitimated patterns of violence. Building a new society requires transitional justice processes that don't simply pigeonhole pre- and post-transition conflicts in neat packages to be set aside or adjudicated. The continuities of conflict and violence require an approach that engages with the causes as well as the complex manifestations of our history of social dislocation and disruption.

Ljudska prava pred sudovima u Srbiji

Konferencija o postupanju sudova prilikom su|enja za krivi~na dela u Srbiji u 2004. godini, posmatrano sa aspekta po{tovanja ljudskih prava

(Beograd, 13. maj 2005. godine)

U organizaciji Centra za antiratnu akciju i Fonda za otvoreno dru{tvo, u Beogradu je 13. maja 2005. godine, odr`ana konferencija o postupanju sudova prilikom su|enja za krivi~na dela u Srbiji u 2004. godini, posmatrano sa aspekta po{tovanja ljudskih prava, pod nazivom: „Ljudska prava pred sudovima u Srbiji“. U-esnici konferencije bili su predstavnici pravosu|a, odnosno, predstavnici -etiri okru`na suda i tu`ila{tva iz Beograda, Smedereva, Po`arevca i [apca, kao i predstavnici op{tinskih sudova i tu`ila{tava sa teritorije ovih okru`nih sudova, zatim, predstavnici Saveta Evrope, me|unarodnih i doma}ih nevladinih organizacija, advokati, predstavnici policije, medija i eksperti. Polazni materijal za diskusiju na konferenciji bio je Izve{taj pripremljen od strane Centra za antiratnu akciju i Fonda za otvoreno dru{tvo o stanju i po{tovanju ljudskih prava pred sudovima u Srbiji¹, -iji su najva`niji zaklju~ci, u najkra}em, upu}ivali na slede}e: procesna prava okrivljenih pred doma}im sudovima uglavnom se po{tuju, a slu-ajevi kr`enja prava na odbranu prete`no se odnose na pretkrivi~ni postupak, re|e na fazu istrage, a samo izuzetno na glavni pretres; najkriti~niji uo~eni problem vezan je za povredu prava na pravi~no su|enje zbog predugog trajanja sudskog postupka; obaveza dr`ave da reaguje sprovo|enjem efikasne istrage na svaku prijavu zlostavljanja ili iznu|ivanja iskaza u pretkrivi~nom postupku, {to podrazumeva preduzimanje odgovaraju}ih aktivnosti javnih tu`ila{tava i organa unutra{njih poslova ne ispunjava se na adekvatan na~in; polo`aj o{te}enih potpuno je marginalan - oni u postupku u-estvuju u funkcijama svedoka i podnosilaca (neopredeljenih) imovinskoopravnih zahteva, a samo u izuzetnim slu-ajevima svoja prava ostvaruju preko punomo}nika, te bi, *de lege ferenda*, njihov procesni polo`aj trebalo da bude oja~an; u radu sudova se ose}aju posledice naru{enog autoriteta

sudske vlasti i jo{ uvek neuspostavljene pune nezavisnosti sudova, a nedovoljni kadrovski potencijal i materijalni resursi ote`avaju efikasan rad sudova; jednostrano izve{tavanje medija ote`ava rad sudova uop{te, naro~ito u slu-ajevima su|enja pred specijalnim sudom.

Nakon pozdravnih re~i i otvaranja konferencije od strane Sanje Lekic iz Fonda za otvoreno dru{tvo i Aleksandra Resanovi}a iz Centra za antiratnu akciju, pristupilo se radu u dve tro-asovne sesije. Tokom diskusije u prepodnevnoj sesiji pod nazivom: „Ljudska prava pred sudovima u Srbiji – ‘klasi~an’ ili ‘konvencionalni kriminal’“, a koja je usledila nakon uvodnih izlaganja Biljane Sinanovic iz Okru`nog suda u Beogradu i Jasmine Kiurski iz Republi~kog javnog tu`ila{tva, posebno je bilo re~i o problemima kvaliteta sudijskog kadra u Srbiji, ozbiljnosti i savesnosti u radu postavljenih branilaca po slu`benoj du`nosti i „su|enja putem medija“. Op{te je ocenjeno da kvalitet sudskog kadra u Srbiji nije na sasvim zadovoljavaju}em nivou iz vi{e razloga (odliv kadra, nedovoljna obu~enost itd.). Stojanovic, iz Okru`nog javnog tu`ila{tva u Beogradu, iznela je svoj utisak da stepen za{tite prava osumnji~enih, okrivljenih i optu`enih u krivi~nom postupku ne prati sli~an stepen za{tite prava ostalih u-esnika u krivi~nom postupku, posebno prava o{te}enih. Ona je tako|e skrenula pa`nju na to da, po njenom mi{ljenju, optu`eni u krivi~nom postupku uglavnom manipuli}u stalnim pritu`bama na mu~enje kojem su bili izlo`eni u pretkrivi~nom postupku, ali da je praksa beogradskog tu`ila{tva takva da se na svaki slu-aj sumnje na torturu reaguje u skladu sa zakonom, ovla{t}enjima i obavezama javnog tu`ioca. U diskusiji je, tako|e, skrenuta pa`nja na neophodnost edukovanja novinara koji izve{tavaju o toku krivi~nih postupaka, a od strane vi{e u-esnika je istaknuta neophodnost dono{enja zakona o po{tovanju suda. Sudija Okru`nog suda u Beogradu, Had`omerovic, izneo je svoje mi{ljenje da bi bilo dobro uvesti poseban sud za ljudska prava, kakvi postoje, na primer, u Kanadi i Hrvatskoj, a koji bi re{avao predmete pre nego {to bi oni bili upu}eni Evropskom

¹ Centar za antiratnu akciju i Fond za otvoreno dru{tvo, *Ljudska prava pred sudovima u Srbiji: Izve{taj o posmatranju postupanja sudova prilikom su|enja za krivi~na dela u Srbiji u 2004. godini, sa aspekta po{tovanja ljudskih prava*, FOD i CAA, Beograd, 2005.

sudu za ljudska prava i koji bi, u {irem smislu, davao ocenu doma}eg sudskog sistema sa stanovi{ta po{tovanja ljudskih prava. Had` iomerovi} je ocenio da sudije i tu` ioci, kada se dogodi da kr{e ljudska prava, to uglavnom -ine iz neznanja ili nedovoljnog znanja, a ne svesno. Onima koji rade u policiji i pravosu|u u Srbiji, tek predstoji ozbiljan posao da dobro prou-e Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, a mehanizmi za disciplinsku odgovornost sudija u postupku koji bi mogao biti iniciran od strane svakog gra|anina, tek treba da budu ustanovljeni.

Popodnevna sesija pod nazivom: „Ljudska prava u Srbiji – ‘organizovani’ kriminal“, zapo-ela je uvodnim izlaganjima Jovana]iri}a i Dejana [uputa iz Instituta za uporedno pravo, koji su ukazali na odre|ena problemati-na pitanja i situacije u radu Posebnog odeljenja Okru`nog suda u Beogradu za organizovani kriminal i Specijalnog tu`ila{tva i izneli ocenu o po{tovanju ljudskih prava u postupcima za organizovani kriminal, baziranu na pra}enju su|enja tokom 2004. godine.]iri} je, s tim u vezi, posebno ukazao na problemati-nost pitanja nezavisnosti sudija u Posebnom odeljenju, instituta svedoka saradnika, prava na odbranu (prvi ispit okrivljenog i prisustvo branioca, pravo optu`enog da se konsultuje sa svojim advokatom, pravo da izabere advokata po sopstvenom naho|enju), savesnog sporovo|enja istrage, a naro-ito u vreme vanrednog stanja, interesovanja javnosti i eventualnih medijskih manipulacija i rad i probleme u radu Specijalnog tu`ila{tva.]iri} je istakao i va`nost revidiranja odredaba o postavljanju sudija u Posebno odeljenje i produ`avanja njihovog mandata u bliskoj budu}nosti, kao i preispitivanja utilitaristi-kopragmatikog pristupa oli-enog u institutu svedokasaradnika. U vezi sa za{titom prava osumnji-enih u pretkrivi-nom postupku, on je predlo`io inovaciju u ZKP-u koja bi se odnosila na audio-vizuelno bele`enje prvog ispita okrivljenog, -ime bi se smanjila mogu}nost torture, kao i manipulacija na glavnom pretresu da je torture bilo. Podse}aju}i na slu-aj „Makine grupe“ i smrt Dragana Male{evi}a u prostorijama beogradskog SUP-a,]iri} se zalo`io za ustanovljavanje principa disciplinske odgovornosti inspektora i njihovih nadre|enih u ovakvim slu-ajevima, kao i automatsku smenu na-elnika SUP-a u slu-ajevima „smrti u prisustvu vlasti“. Na kraju,]iri} je ukazao na problem „politi-kih strasti“ koje se prelamaju kroz medijske pritiske i manipulacije koje ote`avaju rad suda, kao i probleme vezane za rad Specijalnog tu`ila{tva, uklju-uju}i tehni-ke nedostatke (pomanjkanje ljudstva u kancelariji Specijalnog tu`ioca) i neaktivnost u smislu podizanja novih optu`nica. Dejan [uput, koji je pratio su|enja pred specijalnim sudom tokom 2004. godine, istakao je da se, na osnovu posmatranja polo`aja svih u-esnika u krivi-nom postupku, mo`e zaklju-iti da njihova prava tokom glavnih pretresa

u tim postupcima nisu kr{ena niti ugo`avana. On je, me|utim, ukazao na odre|ene probleme koji su posledica lo{e sprovedenog pretkrivi-nog postupka i neutr|enih -injenica u vezi sa pritu`bama nekih od okrivljenih na torturu kojima su bili izlo`eni od strane policije ili mo`da -ak, parapolicijskih snaga. [uput je, kao op{te zamerke, izneo ugro`avanje prava na pravi-no su|enje duga-kim odlaganjima pretresa i neve{to izvo|enje dokaza (na primer, preslu{avanjem prislu{kivanih telefonskih razgovora nekada su se iznosile stvari koje su li-ne prirode, a nisu imale nikakve veze sa krivi-nim delom za koje se sudilo itd.). Generalno, [uput je ocenio da je rad specijalnog suda zadovoljavaju}i i da se mo`e zaklju-iti da on, *lege artis*, vr{i svoju funkciju. Tokom diskusije koja je otvorena nakon uvodnih izlaganja, Nika-, na-elnik odeljenja za zakonitost SUP-a Beograd, istakao je da je policija napravila krupan napredak u pogledu etike u svom radu i po{tovanju ljudskih prava osumnji-enih, ali je tako|e ukazao i na brojne probleme u radu policije, uklju-uju}i i problematiku primene specijalnih istra`nih tehnika. Kesi}, asistentkinja na predmetu krivi-noproceno pravo na Vi{oj {koli unutra}njih poslova u Zemunu, skrenula je pa`nju na to da javna tu`ila{tva ne koriste u dovoljnoj meri sve mogu}nosti koje im ZKP pru`a, uklju-uju}i i one koje se odnose na ulogu tu`ioca u pretkrivi-nom postupku. Ona je tako|e ukazala na nedovoljno razra|enu praksu i proceduru sudske kontrole li{enja slobode koja je inaugurisana poslednjim zakonskim izmenama, {to se tako|e odnosi i na pravo lica li{enog slobode na lekarski pregled kod lekara po svom izboru. Kiurski je istakla da je zakonodavac dao pre{iroku ulogu javnom tu`iocu koju on ne mo`e da realizuje i potencirala, pored ostalog, slabu primenu na-ela oportuniteta, dok je advokat Petronijevi} posebno skrenuo pa`nju na probleme primene dokaza u krivi-nom postupku dobijenih na nedozvoljen na-in. Advokat [o{ki} je, ukazuju}i na odre|ene propuste u radu suda, izneo svoje uverenje da sudije sve vi{e prepoznaju me|unarodne pravne norme i o-ekivanje da }e se ubudu}e, sve vi{e baviti problematikom po{tovanja ljudskih prava. Kao zaklju-ak popodnevne sesije, istaknuto je da specijalni sud *lege artis* obavlja svoju funkciju, uz izra`eno `aljenje {to pozvani predstavnici Posebnog odeljenja Okru`nog suda u Beogradu i predstavnici Specijalnog tu`ila{tva nisu prisustvovali konferenciji, -ime bi diskusija bila daleko sadr`ajnija, plodonosnija i svrsishodnija. U zavr{noj re-i, Aleksandar Resanovi} je izjavio da }e se predlozi izneti tokom konferencije, kao i njeni zaklju-ci, proslediti relevantnim dr`avnim organima, kao doprinos unapre|enju po{tovanja ljudskih prava pred sudovima u na{ojoj zemlji.

Mr Biljana Simeunovi}-Pati}

Međunarodni seminar: "Tranziciona pravda u bivšoj Jugoslaviji"

(Beograd - Zagreb, od 20. do 25. marta 2005. godine)

U organizaciji nevladine organizacije Beogradski krug i Centra za kulturnu dekontaminaciju održan je drugi u nizu od šest seminara o tranzicionoj pravdi u bivšoj Jugoslaviji na temu: *Etika odgovornosti: uloga pravde u tranziciji*. Prva tri dana seminara (od 20. do 23. marta 2005. godine) održana su u Beogradu, u prostorijama Centra za kulturnu dekontaminaciju, dok su naredna dva dana održana u Zagrebu. Finansijsku podršku za organizaciju seminara je dala organizacija *Freedom House*. Na seminaru su uzeli učešće eminentni stručnjaci iz oblasti prava, politikologije, kriminologije, sociologije, filozofije, psihologije i antropologije iz Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i drugih zemalja Zapadne Evrope, kao i iz bivših jugoslovenskih država. Seminaru su prisustvovali predstavnici političkog i javnog života, aktivisti NVO-a koji se bave pitanjima ljudskih prava i studenti beogradskog, novosadskog i niškog univerziteta.

Cilj seminara je bio razmatranje problema poricanja prošlosti u procesima koji su se odvijali kod nas i u svijetu, objašnjavanje razlike između političke i zakonske pravde, problematika vezana za tranzicionu pravdu u Sovjetskom Savezu, kao i predstavljanje nove publikacije – časopisa pod nazivom *Zajednica sjećanja: istorija i tranziciona pravda*.

Prvi dan i otvaranje seminara obavljeno je u Centru za kulturnu dekontaminaciju, u nedelju 20 marta. Seminar je otvoren pozdravnom riječju gospodina Vuka Draškovića, ministra spoljnih poslova Srbije koji je pridao veliki značaj ovakvim seminarima u procesu pomirenja i dolaska do istine. Pored ministra, dobrodošlicu učesnicima seminara su pozdravili organizatori. Poslije su se pozdravnom riječju obratili ostali učesnici seminara.

Drugi dan seminara su obilježile dvije sesije. Na prvoj plenarnoj sesiji pod nazivom "Post-moralna tortura" govorilo se o poricanju prošlosti i mogućnosti suočavanja sa istinom. Uvodnu riječ je imao ugledni profesor sociologije i kriminologije Londonske poslovne škole Stenli Koen. U svom izlaganju Koen je govorio o postmoralnom poricanju, sjećanjima i torturi. Pričajući o sjećanjima na

prošlost, Koen navodi primjere grubog kršenja ljudskih prava u Izraelu, Južnoj Africi, Rusiji i američkim zatvorima. I pored toga što je ira svjetska javnost preko medija upoznata sa ovom problematikom, u literaturi se skoro ništa ne može naći što bi itaocu moglo, bar djelimično, pojasniti šta se tamo zapravo dešava. Takođe, navodi primjere Španije, Portugalije i Grčke koje imaju problem da se suoče sa svojom "crnom prošću" i prihvate da su bile fašističke države prije početka Drugog svjetskog rata. Problem suočavanja sa prošću Koen poredi sa ispovjedanjem rtrve silovanja gdje ispovjedanje i prijavljivanje krivih djela zna biti dosta bolnije i traumatizovanije od samog čina silovanja. Prije nego što je prešao na objašnjavanje problema torture, objasnio je odnos mikro i makro faktora poricanja rtrve prošlosti. Bitno je znati da država ima i te kako velikog uticaja i ima presudnu ulogu kako u procesu poricanja tako i u dolasku do istine. Da bi se došlo do boljeg rješavanja problema bitno je povezati uzroke i posledice i povezati odnos rtrve, izvršioaca i posmatrača.

Pričajući o problemu torture, Koen je obratio pažnju na projekte *Svakodnevno poricanje i tortura*. Projekat poricanja vodio je Bruno Seil sa ciljem da sazna kako ljudi u svakodnevnom životu konstruišu svoje živote tako da mogu da žive. Tom prilikom ispitivao je grupu od 20 do 30 studenata s ciljem da sazna: 1) Kako oni vide ono što se dešava drugima? 2) Zašto ne preduzeti ako ih se lično ne tiče? 3) Kako reagovati? Da li prema etičkom, političkom ili geografskom području? Posmatrajući reakcije studenata zabrinuo se da ne skrenemo u fenomen nazvan po bivšoj britanskoj premijerki Margaret Thatcher "darvinijanski terizam". Najopasnije je ako se zauzme stav: "Svijet je onakav kakav jeste, država ne treba da reaguje". Ako zajednica i pojedinci ostanu pasivni i ne bude reagovali i tešili promjenama, nastaje problem i za državu i za građane.

Drugi projekat se odnosio na torturu i mučenje - opis slika i prizora iz zatvora Gvantanamo (SAD) gdje su zatvarane osobe koje su osumnjičene ili osuđene kao teroristi. Postavlja se pitanje da li država ima pravo da krši ljudska prava radi sigurnosti?

nosti gra|ana. SAD najvi{e potencira problem kr{enja ljudskih prava u svijetu, a najokrutniji su prema zatvorenicima optu`enim za terorizam. Dolazimo u situaciju da "dobri ljudi rade lo{e stvari" i tom prilikom poku{avaju da mijenjaju granice moralnih normi i onoga {ta je dopu{teno.

Izlaganje profesora Koena komentarisale su dr Vesna Nikoli{ Ristanovi}, mr Nata{a Hanak i dr Du{an Bijeli}. Dr Vesna Nikoli{ Ristanovi}, profesorka Defektolo{kog fakulteta u Beogradu i predsednica Viktimolo{kog dru{tva Srbije, postavlja pitanja: kako prevazi{i poricanje u dru{tvu i koliko je te`ak proces pomirenja? Polazeci od konstatacije profesora Koena da nam literatura nije dala adekvatne odgovore na ova pitanja, ona je iznela stav da je prva stvar koju treba prihvatiti i na koju treba obratiti pa`nju -injenica da nema brzih rje{enja i pomirenja kad su ljudska prava na sve strane kr{ena i jo{ uvek se kr{e. Poseban problem karakteristi-an za dana{nje dru{tvo je pasivnost posmatra-a. Ona je navela primjer nedavne smrti {esnaestogodi{njeg u-enika koji je pretu-en od strane svojih vr{njaka ispred {kole u centru Beograda. Da je bilo ko reagovao na vrijeme, dje-ak bi sigurno ostao `iv. Tako|e, da smo na vrijeme reagovali mo`da ne bi do{lo do rata i do stravi-nih ratnih zlo-ina koji su se desili na prostorima biv{e Jugoslavije. Ali ako nismo imali mogu}nost da sprije-imo nastanak ratnih zlo-ina, imamo priliku da o njima svjedo-imo i na taj na-in do|emo do istine.

Kao mogu}e rje{enje ovog problema dr Vesna Nikoli{ Ristanovi} navodi zna-aj prikupljanja dokumentacije od momenta izvr{enja djela do osude naredbodavaca i izvr{ilaca zlo-ina. Do dokumentacije se mo`e do{i razgovorima sa `rtvama i u-esnicima sukoba koriste{i inkluzivni pristup dola`enja do istine. Opisuju{i procese u Srbiji, ona zapa`a da su veoma komplikovani zato {to su isuvi{e isprepletani sa politikom i istorijom i popunjeni poricanjem i traumama. U iznala`enju rje{enja dr`ava pravi gre{ku zato {to isklju-uje iz procesa najtraumatizovaniji dio populacije - u-esnike i `rtve rata. Na taj na-in ove osobe postaju agresivnije i stvara se jo{ ve{i animozitet prema suprotnoj strani iz sukoba.

Mr Nata{a Hanak iz Viktimolo{kog dru{tva Srbije, obja{njavaju{i fenomen poricanja sa psihoanaliti-kog aspekta, navodi da je to primitivni mehanizam odbrane koji se sastoji u tome da se ne prihvata ne{to {to je bolno i {to naru{ava sopstveno samopo{tovanje. Prema psihoanaliti-kom stanovi{tu, poricanje je normalan mehanizam odbrane kod djece starosne dobi do pet godina,

dok kod odraslih predstavlja ozbiljnu psihijatrijsku bolest. U slu-aju jednog nacionalne mo`e se govoriti o psihijatrijskoj bolesti ili fenomenu, ve} o stanju neprihvatanja stvarnosti zato {to bi na taj na-in ugrozili svoju perfekcionista-ku sliku o sebi. To je samo poku{aj da se o-uva lijepa slika o sebi i svom narodu.

Du{an Bijeli}, profesor na Univerzitetu Ju`ni Mejn, Portland, SAD, isti-e da je veoma va`no locirati neke kontekste karakteristi-ne za Srbiju, kao {to je proces stvaranja nacionalne dr`ave i identifikovanje njenog zna-aja. Ovaj proces je vodila dr`ava i gra|anina pretvorila u institucionalno bi}e. Tom prilikom je stvorena ideologija u svim biv{im jugoslovenskim republikama po kojoj Srbin isklju-uje Albanca po svim pitanjima, Hrvat Srbina, heteroseksualac mora maltretirati homoseksualca da bi dokazao svoju seksualnu orijentaciju. Prema toj logici, koja je prisutna u svijetu, mo`e{ ubiti pripadnika druge grupe, a da za to ne bude{ ka`njen. On tako navodi primjer kako ameri-ki vojnici mogu ubijati u Iraku da bi sa-ovali ljudska prava i uveli demokratski re`im. Na taj na-in poku{ava se o-uvati suverenitet i identitet, jer se smatra da ubiti u ime dr`ave nije zlo-in. Poricanje zlo-ina zna-i poricanje nacionalnog identiteta. Poricanje nije odbrambeni mehanizam. To je mentalna tortura i mentalni integritet. Mogu{i izlaz Bijeli} vidi u sagledavanju identiteta i govoru u ime drugih - `rtava. Potrebno je dati rije-`rtvama i omogu}iti im da one iznesu svoju pri-u i istinu. To bi imalo uticaj i na makro nivou i pomoglo bi kod rje{avanja problema azilanata i izbjeglica.

U toku diskusije profesor Koen je dao veliki zna-aj prikupljanju dokumentacije i znanju, jer, kako je istakao, da smo ne{to znali vjerovatno bi reagovali. Tom prilikom postavio je i pitanje: „Kako se pro{lost oslikava na sada{njest?“ Da bi se do{lo do rje{enja potrebno je odgovoriti na slede}a pitanja:

- Ko su prvobitne `rtve i kako iskoristiti njihove pri-e?
- Mora se uspostaviti minimalna radna definicija problema. Mora se te`iti da se previ{e ne vra}amo u pro{lost jer na taj na-in samo se stvari vi{e kompikuju.
- Pitanje identiteta - treba te`iti kosmopolit-skom identitetu kao radnoj osnovi jer se na taj na-in prevazilazi lokalni i nacionalni nivo.
- Pitanje razli-itih izvje{taja koji se uzimaju bez imalo kritike. Tako slike iz zatvora Abu Graib u Iraku i iz ameri-kog zatvora Gvantanamo govore da tortura u penalnim ustanovama u SAD-u nije slu-ajna, ve} je odobrena od strane dr`ave. Pri tom, SAD ne

nalazi potrebu da se opravdavaju za svoje zlo-ine u Iraku - seksualno zlostavljanje u ira-kom zatvoru se odvija u karnevalskom ambijentu kao vid zabave. Izgovor ameri-kog generalnog sekretara Ramsvela da je "gre{ka" {to je tako ne{to fotografisano i izgovor da se "lo{e stvari de{avaju" je u najmanju ruku cin-i an i neprihvatljiv. Koen navodi da mediji imaju ulogu nosioca svakog de{avanja i da oni postavljaju moralne granice. Osvr}u}i se na izlaganje Nata{e Hanak, Koen misli da psiholo{ko obja{njenje ima zna-aja za rje{avanje problema, ali da nije presudno. On smatra da se, ako se bude previ{e psihologiziralo, mo`emo samo jo{ vi{e izgubiti i zapetljati u ovako slo`enoj oblasti i terminologiji koja vlada.

Na drugoj plenarnoj sesiji govorilo se na temu: *Tranziciona pravda u Isto-noj Evropi*. Uvodnu rije-je imala Nensi Adler, profesorka Univerziteta u Amsterdamu i saradnica Holandske kraljevske akademije nauke i umjetnosti, govore}i na temu: *Budu}nost sovjetske pro{losti ostaje neizvjesna: o`ivljavanje staljinisti-kih simbola usred ekshumacije masovnih grobnica*. Ona se bavila istra`ivanjem sovjetske pro{losti i to onog perioda komunizma kada su svi politi-ki neistomi{ljenici bili deportovani u Gulag (Sibir). Adlerova je nastojala da objasni Staljinove zlo-ine pomo}u intervju-a sa biv{im zatvorenicima, analiziraju}i raznu dokumentaciju i izvje{taje i literaturu koja se bavila ovom problematikom. Prezentuju}i rezultate istra`ivanja, posebno je obratila pa`nju na slede}e:

- U sada{njem sistemu se i dalje nalaze simboli iz Staljinovog perioda, ali i spomenici koji podsje}aju na `rtve;
- U toku razgovara sa biv{im logora{ima saz-nala je jedan dio patnji kroz koje su prolazili. Me|utim, sada{nja dr`avna politika je veoma bezobzirna prema ovim ljudima. Oni imaju mjese-ne pezije od 3 dolara.
- Biv{i logori su pretvoreni u muzeje, ali u isto vrijeme se obnavljaju pojedini spomenici koju su bili u Staljinovo vrijeme i koji podsje}aju na pojedine mo}nike tog perioda.
- Nastojala je da se bori protiv selektivnog sje}anja. Tako se sada{nji ruski predsednik Putin i te kako sje}a `rtava Holokausta i ima duboko saosje}anje sa njima i izra`eno veliko po{tovanje. On ne `eli ni u kom kontekstu da poredi `rtve Holokausta i Gulaga jer su to za njega dvije nespojive kategorije. Me|utim, on ne priznaje `rtve staljinisti-kog re`ima, kao da one ne postoje.

- Smatra da je jedan od osnovnih problema {to se u Rusiji nije krenulo pravim putem do prisje}anja njihove prljave pro{losti i da se suo-e sa istinom. Umjesto toga i dalje postoji otpor prema onome {to se de{avalo i nema spremnosti dr`ave da se suo-i sa realno}u.

Izlaganje Nensi Adler komentarisali su Dr Latinka Perovi} i Mihajlo Mihajlov. Dr Latinka Perovi} se u svom izlaganju osvrnula na knjigu Nensi Adler: *Pre`iveli iz Gulaga*, smatraju}i da je ona do{la u pravo vrijeme kod nas - na veoma plodno tlo. Ona smatra da su se sli-ni zlo-ine de{avali na na{im prostorima u dva perioda. Jedan period je za vrijeme SFRJ i Gulag poredi sa Golim otokom koji je postojao u tom periodu. Drugi period je onaj za vrijeme vladavine Slobodana Milo{evi}a u kome su svi politi-ki neistomi{ljenici i pripadnici drugih nacionalnih i vjerskih grupa imali grdih problema. ^ak su neki i izgubili `ivote. Zato smatra da bi nam ova knjiga mogla pomo}i u procesu suo-avanja sa na{om pro{lo}u.

Mihajlo Mihajlov, jedan od `rtava prethodnih re`ima, je pri-ao o nevoljama koje je do`ivljavao sa dolaskom Crvene armije u Be-kerek (dana{nji Zrenjanin) i komentarisao je kako su se Rusi kroz istoriju odnosili prema svojoj himni. Ona je do sad oko dvadeset puta mijenjana, s tim {to se mijenjaju samo rije-i, a muzika ostaje identi-na. Tako navodi primjer Hru{-ova koji je 1956. godine iz himne "izbacio" Staljina, a ubacio Lenjina. Mihajlov smatra da "pro{lost zavisi od sada{njosti," jer ako nismo spremni da se sa njom javno suo-imo i prezentujemo je onakvom kakva jeste, kako }emo zapravo znati kako je izgledala?

Tre}i dan seminara je zapo-elo tre}om plenarnom sesijom na temu "*Uloga prava u tranziciji*". U uvodnoj rije-i Nenad Dimitrijevi} je govorio o eti-koj dimenziji tranzicione pravde. Nastojao je da objasni poku{aj nosilaca politi-ke i vojne mo}i da ka`u kako su oni sve radili "u ime naroda", uklju-uju}i i zlo-ine. Oni na taj na-in poku{avaju svoju individualnu odgovornost prebaciti na kolektivnu. Na taj na-in oni bi svoje prjav{tine pripisali narodu kojem pripadaju. To je nedopustivo, jer kada su -injeni najsvirepiji zlo-ine niko narod nije pitao za to i nije tra`io saglasnost za izvr{enje. [tavi{e i sam narod, u -ije ime je sve ra|eno, je bio `rtva tih zlo-ina. Su{tina je da svako treba da odgovara za svoja nedjela i niko nema pravo da se krije iza kolektiviteta. Na taj na-in bi do{li do zdravijih odnosa me|u narodima koji su u-estvovali u sukobu, a vinovnici nedjela bi dobili zaslu`ene sankcije.

U svom komentaru, Drinka Gojkovi} (Dokumentacioni centar ratova 1991-1999., Beograd) je istak-

la da problem pravde u tranziciji treba rješavati institucionalno, a ne pojedinačno. Smatra da država i njene institucije moraju imati centralnu ulogu. Tako je, ona smatra da svi učesnici u procesu dolaznja do istine nisu jednaki. Oni koji predstavljaju pojedine grupe i udruženja građana nemaju ni približno mogućnosti i moći u rješavanju problema u odnosu na nosioce vlasti. Ona vidi problem u zatucanosti političke javnosti i u "političkoj raturaciji". Pod političkom raturacijom podrazumjeva izjave političara koji paze šta smiju reći a da pri tome ne izgube glasaše. Problem je, tako je, što su mladi ljudi usvojili nove vrijednosti i norme propagirane i glorifikovane u ratnom periodu. Tu se prije svega misli na mržnju prema pripadnicima drugih naroda. Kao jedne od glavnih krivaca vidi medije, i to najviše televiziju. Grčke NVO sektora su, prema Gojkovićevoj, u tome što je najviše zastupljeno osuđivanje prošlosti, dok se skoro ništa nije radilo na osnaživanju zajednice da prihvati prošlost. Smatra da je potrebno usvojiti terminologiju koja bi bila jedinstvena za naše područje i kojom bi se svi služili. Pri tome ne smije se zanemariti postojeća svjetska terminologija. Kao glavni problem vidi što smo se svi stavili da "istimo u svome dvorištu", dok ne postoje zajednički napori da se cijeli prostor oistini.

Obrad Savić, predsjednik Beogradskog kruga, smatra da je veoma važno da sami nađemo rješenje naših problema, da ne tražimo jednostavne kopije svjetskih iskustava. Razlog tome je što nisu isti uslovi u kojima su se dešavale nesreće i kršenja ljudskih prava, pa samim tim ni rješenja ne mogu biti ista. On postavlja pitanje šta se uradilo da se negativna energija iz prošlosti sublimira u pozitivna rješenja. Kao moguće rješenje vidi u izgradnji spomenika o prošlosti. Ovom prilikom Savić je najavio časopis pod nazivom *Zajednica sjeanja: istorija i tranziciona pravda*. Ova publikacija će se baviti problematikom tranzicione pravde i nastojati da postane stalni forum na teritoriji bivše Jugoslavije. Radomir Videnović, profesor Univerziteta u Nišu, smatra da je jedan od problema u tome što kod nas postoji navijački odnos u politici. Za lidere se navija iz strasti, a ne zbog toga šta oni zapravo rade i šta su spremni da učine da bi nam bilo bolje.

četvrta plenarna sesija bila je na temu: *Lustracija u Srbiji*. U uvodnoj riječi Biljana Kovačević-Vučić (Komitet za ljudska prava iz Beograda) je nastojala da objasni pojam lustracije i oblike lustracije koji su poznati u svjetskoj praksi. Kao jedan od osnovnih problema lustracije je njena objektivizacija i koji je to period od kad bi se počelo sa

lustracijom. Ona smatra da bi bilo najadekvatnije da se počne sa periodom ranih devedesetih kada su od zajedničke države nastale nacionalne države. Smatra da je Zakon o lustraciji dobar, samo što ima nekoliko elemenata koji ga čine neprimjenjivim. To su: 1. nepostojanje krivičnih sankcija predviđenih ovim zakonom, 2. formiranje komisije je veoma komplikovano i veoma teško, skoro nemoguće i 3. ne postoji društveni konsenzus. Smatra da je pravo vrijeme za donošenje ovog zakon bio 5. oktobar 2000. godine. Kao moguće rješenje vidi uvođenje modela koji je postojao u istočnoj Evropi i Njemačkoj 1945. godine i formiranje Komisije za istinu i pomirenje.

Komentarišući prethodno izlaganje, dr Vojin Dimitrijević (Beogradski centar za ljudska prava), je rekao da lustracija nije krivična sankcija već mjera koja onemogućava pojedincima, koji su kršili ljudska prava dok su bili na vlasti da ponovo dođu na vlast. Smatra da je problem u Srbiji najmanje dvostruk i sastoji se u pomirenju između "onih koji su dobijali batine i onih koji su bili na vlasti" i pomirenja sa drugim narodima koji su živili u bivšoj SFRJ.

Objašnjavajući poziciju SFRJ među bivšim socijalističkim državama, dr Vladimir Vodinelić (Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd) kaže da se ona izdvajala u pozitivnom smislu. Sada se Srbija u odnosu na te države izdvaja u negativnom kontekstu. Zakoni u Srbiji su samo mrtvo slovo na papiru, skoro da se ne primjenjuju. U daljem svom izlaganju obratio je pažnju na sporne stavove vezane za lustraciju:

- Stav: "lustracija je nespojiva sa ljudskim pravima" je pogrešan zato što se lustracijom objasnjavaju oni koji su kršili ljudska prava i onemogućava im se da ponovo dođu u tu poziciju. Ona ne predviđa kolektivnu već individualnu odgovornost.
- Da bi zaštitio Zakon o lustraciji mora biti u sredini koja poštuje ljudska prava i gdje postoji kultura ljudskih prava i politička volja. Našlost to sa Srbijom nije slučaj. Kao potvrdu ovog stava navodi prihvatanje ubistva premijera Zorana Đinđića od strane pojedinih političara. Ovim se vidi da pojedini politički lideri nisu spremni da poštuju jednu od osnovnih vrijednosti demokratskog društva – pravo na život.
- Stav da je lustracija neustavna jer je to kršenje zabrane retroaktivnog djelovanja zakona, kao da pojedinci nisu znali da će odgovarati za kršenje ljudskih prava. To je netačno zato što je institut zabrane retroaktivnosti zakona nastao u periodu prosvjetiteljstva da bi se smanjila samovolja države.

To bi bilo izvratanje samog instituta kada bi ga tumačili na ovaj način, jer se Zakonom o lustraciji nastoje osuditi oni koji su zloupotrijebili pozicije u vlasti.

- Na pitanje da li je lustracija "istka" daje odrični odgovor. Lustraciju interesuje samo da li je neko u prošlosti krivio ljudska prava nezavisno od poslova koje obavlja i na kojoj se poziciji nalazio.

Vodineli smatra da nikad nije kasno za lustraciju zato što ne postoji vremenska granica djelovanja lustracije. Smatra da ona sada i te kako ima smisla i da možda sad ima više ljudi koje bi trebalo lustrirati nego što je to bilo prije pet godina.

Dr Bogoljub Milosavljević (Centar za antiratnu akciju, Beograd) smatra da je jedan od glavnih uslova za lustraciju otvaranje dosijea tajnih službi, kako službe Državne bezbjednosti, tako i vojno-bezbjednosnih službi. Kao pozitivan primjer navodi primjer Istočne Njemačke gdje je sav problem tajnih dosijea smješten u Zakon o otvaranju dosijea. Tako je, bitan preduslov za lustraciju jeste sudbina dosijea DB-a iz vremena Saveza komunista i dosijei vojnih službi.

Završna aktivnost seminara bila je prezentacija knjige Nensi Adler *Preživjeli iz Gulaga* održana u Narodnoj biblioteci Srbije.

Dalibor Savić

izgubiti svoj legitimitet ako nije svesno polazi{ta sa koga njegov sud izvire. Drugim re-ima, zakoni koji upravljaju na{im `ivotima nisu srodni fizi-kim zakonima koji postoje nezavisno do toga da li smo ih svesni ili ne. [tavi{e, njihov legitimitet se nu`no vezuje za na-in njihove primene koji produkuje dru{tveno po`eljne rezultate. Ovi rezultati su proizvod zajedni-kog rada zakonodavca, sudija, pravnika, policije i obi-nih gra|ana od kojih svako ima ne{to druga-ije, pa i suprotstavljene interese. Me|utim, akti prava se -esto maskiraju op{tim terminima kao {to su "sprovo|enje pravde"ili "za{tita prava" koji prikrivaju razli-ite interese. Prvi zadatak kriti-ke pravne teorije jeste da otkrije te interese, a drugi da determini{e da li ovo razotkrivanje potkopava legitimitet prava i, ako je tako, da uka`e na mogu}e puteve njegovog osvajanja.

Izraz "kriti-ka pravna teorija" je iskovan 1980. godine, dok je njegovo su{tinsko za-e}e bukvalno na samim po-ecima teorije prava. Kadgod bi se filozof zapitao da li pozitivni zakoni odgovaraju prirodnom pravu, zapravo bi zauzeo kriti-ki stav prema pravu. Ovde koncept "prirodnog prava" odgovara varijetetu koncepta - po-ev{i od prava koje poti-e od boga do onog {to je svojstveno ljudskoj prirodi - {to funkcioni{e kao standard prema kome se procenjuje pravo. Prirodno pravo je danas -esto posmatrano kao prevazi|eno, po{to je egzistencija i Boga i ljudske prirode ozbiljno dovedena u sumnju. Me|utim, vredni podsetiti se njegove originalne kriti-ke funkcije koja se pojavila u legitimaciji brojnih pobuna u Srednjem veku i velikih revolucija XVII i XVIII. veka u Engleskoj, Americi i Francuskoj. U svim ovim slu-ajevima vode}a misao bila je da diktat monarha ili skup{tine nije poslednja re-. Kriti-ki stav prema pravu tako omogu}uje da pravda bude pridobijena izvan ustanovljenog pravnog sistema, -esto putem nasilnog svrgavanja vladaju}eg re`ima.

Ova poslednja ta-ka upu}uje da je kriti-ki stav prema pravu povezan sa onim {to smatramo da je domen prava. Istorijski posmatrano, pravo je slu`ilo u dve svrhe: da spre-i i razre{i sukobe. Kada pravo poku{ava da spre-i sukob, ono to -ini zamagljuje}i razliku izme|u javnog i privatnog. Kada poku{ava da ga razre{i ono odr`ava javno-privatnu distinkciju. Ove dve svrhe egzistiraju u ve}ini pravnih sistema u vidu legislative (preventiva) i sudske funkcije (re{avanje sukoba). Veza izme|u ove dve grane

je veoma kompleksna i podlo`na diskusijama u kriti-koj pravnoj teoriji. U moderno doba posebno, pravo je oti{lo izvan bazi-nog odr`avanja dru{tvenog poretka bivaju}i i na legislativnom i na pravosudnom nivou intenzivno anga`ovano u kreiranju dru{tvene stvarnosti. ^esto ovakva pravna praksa sama po sebi ima kriti-ku nameru, na primer kao deo strategije da se dru{tvom upravlja po "nau-nim" principima. Ipak, -ak i to se kritikuje od strane kriti-ke pravne teorije.

Porodica novih pravnih teorija deli posve}enost kritizerstvu ne samo pravnih pravila ili rezultata njihove primene, ve} {irih struktura konvencionalnog pravnog mi{ljenja i prakse. Prema kriti-kim pravnim teoreti-arima, dominantne pravne doktrine i koncepcije perpetuiraju modele nepravde i dominacije od strane belih, mu{karaca, bogatih, poslodavaca, heteroseksualaca. Kriti-ari tvrde da preovla|uju}i modeli pravnog rezonovanja pretenduju da priu{te neutralan i objektivn tretman svojih tvrdnji i zahteva, a sakrivaju strukture mo}i od fundamentalnog preispitivanja. Kriti-ki teoreti-ari tako|e smatraju da uprkos zahtevu prava da ide u korak sa pravdom, da determini{e i kontroli{e izvore mo}i, ono ne ispunjava svoje zadatke i pada na svakom od njih, a umesto toga mistifikuje svoju prirodu i funkciju poku{ajem da legitimi{e rezultate legislative i pravosudne funkcije. Kriti-ka dimenzija kriti-kih pravnih studija uklju-uje ne samo napore da se izlo`e defekti prava nego i afinitet prema drugim teorijskim projektima i dru{tvenim pokretima.

Moglo bi se zaklju-iti, a u tom pravcu se i sam autor izjasnio, da je knjiga ostala nedovr{ena, jer se evolucija pravne teorije nastavlja, a ona je nu`no kriti-na. Ipak, ono {to je u knjizi izneto: obilje pravnih teorija, hronolo{ki, ali i prema distinktivnim obele`jima ve{to ispro`imanih, predstavlja izuzetan doprinos izu-avanju filozofije prava od njenih korena do danas. Name}e se povla-enje paralele sa postoje}im, sli-nim predmetom koji izu-avaju studenti prava kod nas - socijalnim i pravnim teorijama. Nu`no je ista}i prednosti koje ova knjiga nudi u smislu bogatijeg i obuhvatnijeg izlaganja o predmetu i pokrivanja najnovijih pravnofilozofskih promi{ljanja. U tom smislu, *Uvod u kriti-ku teoriju prava* predstavlja korisno {tivo za sve one koji o pravnim teorijama `ele da saznaju ne{to vi{e ili `ele da se upoznaju sa najnovijim strujanjima u ovoj oblasti.

Mr Sla|ana Jovanovi}

BARBARA HUDSON

**Justice in the Risk Society:
Challenging and Re-affirming
Justice in Late Modernity
("Pravda u dru{tvu rizika:
Izazovi i reafirmacija pravde u
kasnom modernizmu")**

SAGE Publications, London:
Thousand Oaks & New Delhi, str. 258.

Barbara Hudson je profesorka na Univerzitetu u Centralnom Lank{ajeru u Engleskoj, na kome predaje kriminologiju, penologiju i socijalno pravo. Njena posebna interesovanja usmerena su ka prou-avanju problematike rasa, krivi-nog prava, feministi-kog prava, restorativnog prava, komparativne kriminologije i penologije. Autorka je brojnih nau-nih radova i knjiga *Justice through Punishment* (1987), *Penal policy and Social Justice* (1993), *Racism and Criminology* (1993), *Race, Crime and Justice* (1996), *Understanding Justice* (1996).

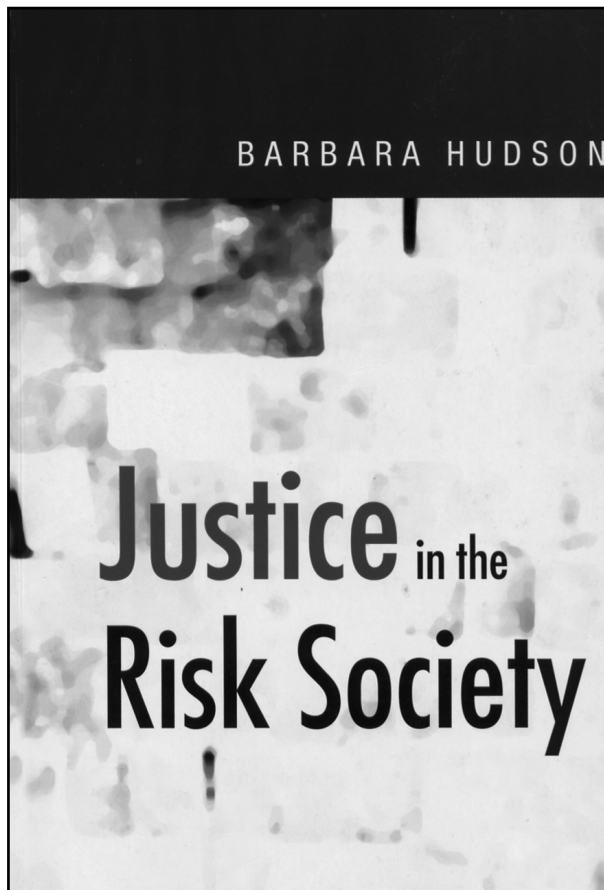
Objavljivanje njene najnovije knjige, *Justice in the Risk Society*, podstaknuto je zabrinuto{ }u da je odanost principima pravde u savremenim dru{tvima ugro`ena preokupirano{ }u rizicima. Kriti-kim preispitivanjem osnovnih pitanja o prirodi pravde, onome {to ona jeste i {ta bi trebalo da bude, autorka navodi na razmi{ljanje ne nude}i odgovor, ve} razla`e i precizira pitanja smeraju}i uvek na ono {to je bitno.

U prvom poglavlju, pod naslovom *Pravda u liberalnoj tradiciji*, dat je istorijski prikaz pravnih teorija koje su poslu`ile kao osnova za razvoj liberalnih koncepata pravde, institucija i zakonodavstava modernih zapadnih dru{tava. Najpre je dat prikaz osnovnih politi-ko-filozofskih ideja i koncepata iz oblasti prava u modernisti-koj eri. Od teorije prirodnog prava, preko John Locke-ove kritike bo`anskog autoriteta crkve i vladara, Kant-ove teorije moralne pravde i radova prosvetiteljskih filozofa autorka daje pregled u-enja koja su imala uticaj na razvoj liberalnih teorija. Prikazane su osnovne karakteristike dve glavne grane liberalizma: deontolo{kog liberalizma i utilitarizma. Poseban zna-aj dat je savremenim liberalnim teoreti-arima (Hayek, Nozick, Dworkin), a naro-ito John Rawls-u -ija je formulacija pravde kao pravi-nosti ozna-ena kao polazna ta-ka modernog liberalizma.

Osvrt na perspektive ka`njavanja koje su povezane sa navedenim filozofskim pravcima nam ukazuje da penologija u liberalnoj tradiciji balansira izme|u retributivnog i konsekvencijalnog pristupa. Poglavlje je zaklju-eno diskusijom liberalisti-ke zabrinutosti za bezbednost, nagla{avaju}i odre-|ena pitanja koja su, prema autorkinom mi{ljenju, pretnja pravdi u rizi-nom dru{tvu.

Naziv drugog poglavlja, *Rizik i politika bezbednosti: Ugro`ena pravda*, otkriva glavnu inspiraciju knjige Barbare Hudson. Dva osnovna na-ela liberalne politi-ko-filozofske doktrine, sloboda i sigurnost, predstavljaju zapravo dobra koja su predmet trgovine zaklju-ene socijalnim ugovorom pojedinca sa dru{tvom. Jedno od klju-nih pitanja liberalne teorije i prakse jeste dilema koliko slobode menjati za odre|eni stepen sigurnosti.

Karakteristika savremenog dru{tva je da razmi{ljanje o rizicima ne samo da pro`ima, ve} postaje deo svakodnevnog misaonog procesa individue u privatnom i dru{tvenom `ivotu. Strah od potencijalnih opasnosti je, kako ka`e autorka, postao glavna preokupacija do te mere da konfigurir{e savremene institucije i savremenu svest. Primeri iz prakse (naro-ito nakon 11. septembra 2001.) pokazuju koliko ideal pravde mo`e biti ranjiv kada se

suo-ava sa pove}anim zahtevima naroda i politi-ara za sigurno{}u od realne ili umi{ljene opasnosti. Interesantno je vi|enje Mary Douglas koja posmatra rizik kao socijalni i kulturni fenomen istra`uju}i pojam krivice u razli-itim kulturama i dru{tvima.

Teze o rizi-nom dru{tvu, razra|ene od strane Beck-a i Giddens-a, reflektuju se na savremenu kriminolo{ku i penolo{ku teoriju, koje prave zaokrete u pogledu diskurzivnih tema, penalnih strategija, ciljeva i tehnika. Autorka se osvr}e na savremene pristupe kontroli i upravljanju rizikom i navodi primere strategija za procenu rizika prestupnika koje su poslednje decenije stekle veliku popularnost u Kanadi, SAD i Velikoj Britaniji.

Pitanje bezbednosti kao javnog dobra, raspravljano u ovom poglavlju, osvetljava neravnopravnost njegove raspodele u liberalnom dru{tvu: bezbednost je stanje uma, pitanje odnosa, ali tako|e i niz pogodnosti koje se mogu kupiti i prodati. Autorka otkriva njenu klasnu, rodnu i rasnu dimenziju i izra`ava zabrinutost zbog nejednakosti u pru`anju sigurnosti koja je izra`ena ne samo u odnosu izme|u bogatih i siroma{nih, ve} i izme|u mladih i starih, mu{karaca i `ena, belih i obojenih.

Tre}e poglavlje knjige je posve}eno prikazu osnovnih karakteristika komunitarizma i zna-aja zajednice u savremenom politi-ko-filozofskom diskursu. Autorka navodi stavove najuticajnih predstavnika komunitarizma (Etzioni, MacIntyre, Sandel, Taylor, Walzer) koji polaze od premise da individua sti-e svoj identitet u zajednici u kojoj `ivi, nagla{avaju}i da prava i odgovornosti idu ruku pod ruku. Filozofsko razumevanje relacija izme|u pojedinca i dru{tva i sociolo{ko-politi-ka debata o odnosu izme|u prava i obaveza su, isti-e Hudson, bez sumnje uznapredovale dijalogom izme|u liberalizma i komunitarizma. Me|utim, ni jedni ni drugi ne posve}uju dovoljnu pa`nju pitanju razlika unutar dru{tva.

Neki od autora isti-u «vernost kontekstu», ozna-avaju}i da je zadatak zakona i moralnosti da odrede zahteve pravde u datom kontekstu. Jedna od bitnih kritika komunitarizma jeste jednostrano tuma-enje prava i odgovornosti koje prete`e na stranu zajednice. Komunitarizam, isti-e autorka, «o-igledno vidi odgovornost kao jednosmernu ulicu».

U `etvrtom poglavlju, *Identitet i razlika: Feministi-ke i postmodernisti-ke kritike liberalizma*, autorka nam prikazuje radove predstavnica feminizma (Benhabib, Young, Cornell, MacKinnon). Feministkinje zameraju potencijalnu represivnost komunitarizma i njegov neuspeh da se pomeri dalje od «kantovske liberalisti-ke logike identiteta» koja formuli}e principe pravde polaze}i od kvaliteta koji su svim ljudima zajedni-ki.

Ve}ina feministi-ki orijentisanih autora/autorki svoje kritike liberalizma bazira na pitanjima identiteta i razli-itosti. Benhabib i Young posmatraju razli-itost kao startnu poziciju moralnog diskursa, koji napreduje polaze}i od sopstvenog iskustva pojedinca. Prema njima, pol, rasa, mogu}nost razli-utih biografija zna-e da ne mo`e postojati samo jedna subjektivnost. Logi-nost identiteta je nelogi-na. Buttler i Cornell posebno kritikuju liberalnu ideju selfa i odbacuju univerzalna prava sa njihovim komponentama jednakosti i sloboda. Krivi-no pravo ne sme tretirati `enu u skladu sa mu{kim penalnim normama i mora priznavati specifi-nost konteksta u kome se zlo javlja. Bez obzira da li je u statusu `rve ili prestupnika, pravo mora prepoznavati `ensku razli-itost u odnosu na mu{karca i u odnosu na druge `ene.

Drugi deo knjige – *Reafirmacija pravde* - osvetljava neke od novih ideja koje mogu poslu`iti kao izvori za rekonstrukciju teorija i institucija pravde. Peto poglavlje se osvr}e na rad Jurgena Habermasa, koji u svojim radovima tra`i re{enja za politi-ka i eti-ka pitanja kroz diskurs i komunikaciju. Habermasov moralni diskurs traga za konsenzusom kroz snagu argumenata nasuprot snage dominacije, koriste}i kriterijum validnosti i princip univerzalnosti socijalnih pravila. «Socijalna pravila su validna ukoliko su sa njima saglasni svi oni na koje ta pravila mogu uticati, a univerzalna ako slu`e interesu svih -lanova zajednice, a ne individualnim interesima ili interesima grupe».

Barbara Hudson navodi kritike upu}ene Habermasovoj «idealnoj teoriji» od strane feministi-kih autorki/autora i drugih koji podr`avaju njegov projekat reafirmacije Prosvetiteljstva, ali im zameraju formalizam eti-kih procedura. Habermasova teorija opisuje kako pravedno dru{tvo treba da izgleda, ali ne predla`e principe koji do njega vode. Autorka analizira teze najuticajnijeg Habermasovog dela novijeg perioda, *Between Facts and Norms*, u kome autor formuli}e svoju diskurzivnu teoriju prava postavljaju}i pitanje: «[ta daje legitimitet zakonu?». Iako konstatuje da Habermasov rad malo govori o krivi-nom pravu, Hudsonova obja{njava njegov zna-aj za razvoj krivi-nopravnog sistema koji bi na pravi-an na-in mogao odgovoriti zahtevima dru{tva rizika.

U {estom poglavlju autorka ispituje rad «afirmativnih postmodernista» Lyotarda, Derride i Bauman. Za razliku od Habermasa i feminista oni ne smatraju da je diskurs mehanizam za postizanje pravde. Umesto konsenzusa grupa ili individua kroz diskurs, za ostvarivanje pravde je neophodno postojanje bipolarnosti: ako jedna grupa ostvari

prava, druga mora ostati bez njih kako bi se moglo razumeti {ta su to prava. Postmodernisti uvode pojam «negativni Drugi», obja{njavaju}i neophodnost postojanja grupa koje }e biti ozna-ene kao negativne. Prava i privilegije u liberalnom dru{tvu se distribuiraju u skladu sa razlikama koje izme|u grupa postoje. Autorka ne samo {to nagla{ava da je najbitnija implikacija ovakve logike ta da liberalno dru{tvo ne samo {to ne smatra da treba da bude zabrinuto zbog „negativnih Drugih», ve} i negira njihova prava.

Postmodernisti-ka kritika negira idealizovanje prava pozivaju}i se na istorijske primere opravdanja ropstva, kolonijalizma, nacizma ili sada{nju praksu pravnog nasilja koje sprovode SAD kroz Savet Bezbednosti UN, razbijaju}i mit o pravu koje donosi mir i red. Postmodernisti, isti-e Hudson, prave jasnu distinkciju izme|u prava i pravde odbijaju}i bilo kakvo definisanje pravde. Pravda nema nepromenljivu prirodu, za njom se uvek iznova traga; «`udnja za pravdom je `udnja za ne-im {to je jo{ uvek nepoznato».

Poslednje poglavlje, *Sprovo|enje pravde u rizi-nom dru{tvu*, posve}eno je ljudskim pravima i razmatranju restorativnog prava kao jednog od modela koji je najbliskiji idealu diskurzivnosti. Da li su prestupnici monstri: «kreature -ije su crte dijametralno razli-ite od na{ih» ili «super-predatori», kako je u SAD etiketirana «najmla|a i najgora generacija koju je ijedno dru{tvo ikada imalo», pita se autorka. Da li je odgovor dru{tva izgradnjom «super-max» zatvora proporcionalna i adekvatna reakcija? Prihvatanje dualiteta: «monstri» i «normalni» zna-i, ka`e autorka citiraju}i Young-a, poricanje monstruoznosti koja vreba u svima nama i negiranje humanosti u svakome ko je ozna-en monstromom.

Rezimiraju}i kritike upu}ene liberalnom konceptu pravde, navedene u prethodnim poglavljima,

autorka zaklju-uje listu kriterijuma koje pravda koja te` i pravi-nosti mora da zadovolji. Pravda mora biti relaciona, diskurzivna, plurivokalna, reflektivna, mora voditi ra-una o pravima, a pre svega mora po}i od principa podjednako uva`avanja.

Restorativno pravo je predstavljeno kao jedan od obe}avaju}ih pristupa u odgovoru na zahteve savremenog dru{tva rizika. Hudsonova razmatra njegove karakteristike sa aspekata `rtve, prestupnika i zajednice, ukazuju}i na one segmente koji mogu biti problemati-ni u pogledu prava svake od strana uklju-enih u proces.

Poglavlje i knjiga zavr{avaju osvrtom na ljudska prava. Iako komunitaristi, feministi i postmodernisti sa razli-itih pozicija sagledavaju odre|ene teme, oni bez rezerve ostaju privr`eni ideji prava. Ljudska prava su postala najzna-ajnije pitanje modernog diskursa i ne iznena|uje, navodi autorka, da Stan Cohen opisuje sebe kako se prestao baviti kriminologijom u korist bavljenja ljudskim pravima.

Pitanja o neuslovljavanju i neotu|ivosti prava su tako|e raspravljana. Zaklju-ak koji Barbara Hudson izvodi jeste da neka prava moraju biti tretirana kao neotu|iva, dok druga mogu biti suspendovana samo u ekstremnim uslovima uz sna`no argumentovano opravdanje.

Knjiga Barbare Hudson upu}uje na duboko promi{ljanje o klju-nim eti-kim i politi-kim pitanjima modernog dru{tva. Sveobuhvatnom analizom filozofskih, politi-kih, pravnih, socijalnih teorija autorka razotkriva aktuelne izazove koji stoje pred pravdom u savremenim dru{tvima. Ona ne nudi kona-ne odgovore, ve} predla`e agendu za budu}e debate razlaganjem i preciziranjem samih pitanja. Kao {to i sama u uvodnoj re-i ka`e: «Moja je nada da sam mo`da zapalila neku iskru interesovanja za probleme pred kojima se pravda nalazi i poneku inspiraciju koja bi joj i{la u odbranu» (str. XVII).

Danica Vasiljevi}

CHRIS GREER

Sex Crime and the Media: sex offending and the press in a divided society
(“Seksualni kriminalitet i mediji: seksualni delikti i novinarstvo u podeljenom dru{tvu”)

(William Publishing, Devon, U.K., 2003, str. 229.)

Studija *Sex Crime and the Media* predstavlja svojevrsno istra`ivanje prikazivanja seksualnih delikata u {tampanim medijima u Severnoj Irskoj. Na veoma pristupa-an na-in, autor poku{ava da objasni prirodu novinarstva, poruke koje se putem dnevne i nedeljne {tampe {alju javnosti, kao i da uka`e na uticaj medijskog izve{tavanja na javnu reakciju na seksualni kriminalitet u savremenom dru{tvu. Knjiga, u stvari, predstavlja analizu press izve{tavanja o {irokom spektru seksualnih delikata, obuhvataju}i seksualna ubistva odraslih, seksualna ubistva dece, incest, homoseksualni kriminalitet, seksualne delikte nad hendikepiranim osobama,

prostituciju, pornografiju, silovanja, protivprirodni blud i seksualno uznemiravanje.

Upotrebljavaju i ilustrativne primere iz {tampe, autor poku{ava da razjasni slo`eni proces stvaranja novinskog -lanka, kao i uticaj odnosa izme|u novinara i izvora na njegovo kona-no oblikovanje, bilo da je re- o li-nom ili profesionalnom odnosu, na osnovu koga novinar dolazi do odre|enih saznanja o u-injenom seksualnom deliktu.

Studija je podeljena u 9 delova. U prvom, uvodnom delu, autor postepeno obra|uje prirodu novinskog izve{tavanja u Severnoj Irskoj, uz poseban osvrt na nagle promene, probleme i ograni-enja koja su se desila upravo u sferi izve{tavanja o kriminalitetu na navedenom prostoru.

Drugi deo studije, pod nazivom "Teorija i kontekst" detaljnije i opse`nije analizira stanje novinskog izve{tavanja u Severnoj Irskoj, poku{avaju}i da izdvoji i razgrani-i sve elemente radikalne i liberalne interpretacije, zastupljene dugi niz godina u {tampanim medijima, koje se, prirodno, odra`avaju i na prikazivanje seksualnih delikata u dnevnim i nedeljnim novinama. Izve{tavanje pisanih medija o seksualnom kriminalitetu u Severnoj Irskoj je u periodu od osamdesetih do devedesetih godina pro{log veka do`iveo ogroman porast uz fokusiranje pa`nje na senzacionalisti-ke doga|aje.

U tre}em poglavlju, autor na veoma zanimljiv na-in ukazuje na ozbiljnost, ali i atraktivnost teme o kojoj se pi{e. Poznato je, naime, da se u medijima prilikom izve{tavanja o kriminalnim doga|ajima, posebno o seksualnim deliktima naro-ito vodi ra-una o o-ekvanim reakcijama javnosti, zbog -ega se ne retko insistira na senzacionalizmu. Re-je o specif-noj tendenciji novinara da "izazove {ok" kod -talaca, istovremeno ukazuju}i na ogromnu dru{tvenu opasnost od konkretnog krivi-nog dela, kao i na traumu koju seksualni delikti izazivaju kod `rtava i visok procenat recidivizma kod u-inilaca ovog oblika kriminailiteta. Ovakvim na-inom izve{tavanja, me|utim, malo se vodilo ra-una o istinitosti informacija, a insistiranje na stereotipima je jo{ vi{e ote`avalo otvorene i progresivne rasprave o ovom ozbiljnom problemu.

^etvrti, centralni deo, studije pretstvalja empirijsku analizu press izve{tavanja o seksualnim deliktima u Severnoj Irskoj u periodu od 1985. do 1997. godine. U istra`ivanju su kori}ena dva zna-ajna izvora: analiza oko 500 novinskih -lanaka, pisama i izve{taja, povezana sa seksualnim kriminalitetom, kao i kvantitativni i kvalitativni podaci dobijeni intervjuisanjem 37 stru-njaka, koji se u svom radu bave izu-avanjem seksualnih delikata ili su na neki drugi n-in povezani sa ovom problematikom.

Intervjuisanjem su bili obuhva}eni novinari i urednici, pripadnici policije, socijalni radnici, advokati, kao i `rtve koje su pre`ivale seksualno nasilje. Za analizu novinskih izve{taja autor je koristio tri dnevne novine, *The Belfast Telegraph*, *The Irish News* i *The Belfast News Letter*, kao i dva nedeljna -asopisa, tabloida, *The Sunday Life* i *Sunday World Northern Edition*.

Autor nastavlja analizu u petom poglavlju, u kome ukazuje na postojanje brojnih faktora kojima je mogu}e objasniti dramati-an porast interesovanja {tampanih medija za seksualni kriminalitet u Severnoj Irskoj. Kao bitne faktore, posebno isti-e "tabloidizaciju" {tampe, takmi-arski duh koji je posebno izra`en kod novinskih izdava-kih ku}a, politi-ke promene u posmatranom periodu, kampanje razli-itih grupa i organizacija koje se bave ovom problematikom i sve ve}u senzibilizaciju novinara, ali i -itala-ke publike za seksualne delikte, o kojima se do tada veoma malo pisalo.

[esti deo knjige rezervisan je za ve-ite nesuglasice koje vladaju izme|u novinara koji pi{u o odre|enoj temi i stru-njaka, koji prilikom izu-avanja odre|ene pojave, statisti-kog prikazivanja i davanja prognoza i procena, koriste nau-ni pristup, na kome insistiraju i prilikom novinskog izve{tavanja. Osim toga, prikazana su i iskustva `rtava koje su pre`ivele seksualno zlostavljanje i izlo`eni njihovi predlozi za izve{tavanje {tampe o tome. Autor u ovom delu studije iznosi sporna stanovi{ta intervjuisanih osoba, poku{avaju}i da odgonetne klju-ne momente njihovog neslaganja kada je u pitanju novinsko prikazivanje konkretnih slu-ajeva seksualnog kriminaliteta.

Ve}ina ispitivanih stru-njaka je ipak potvrdila da je medijsko izve{tavanje o seksualnim deliktima doprinelo pove}anju dru{tvene svesnosti o seksualnom zlostavljanju, posebno kada su u pitanju deca u Severnoj Irskoj. Tako|e su ukazali na pozitivan uticaj razli-itih nevladinih organizacija i grupa koje svojom aktivno}u i kampanjama senzibili{u {iru javnost, isti-u}i da seksualno zlostavljanje dece postoji i u njihovom "zatvorenom i za{ti}enom" dru{tvu, da u-inioci nisu uvek "opasni stranci" nego da su u visokom procentu u-inioci najbli`i -lanovi porodice. Osim toga, postojanje ovakvih organizacija mo`e omogu}iti osobama koje su pre`ivele seksualno nasilje da shvate da nisu same, da to nije njihova gre{ka i da je pomo} dru{tva mogu}a. Time se znatno smanjuje rizik od sekundarne viktimizacije, koja se posebno kod ove vrste delikata -ini gotovo neizbe`nom.

Ispitivani stru-njaci su, me|utim, o{tro kritikovali novinare, posebno u tabloidima, za poja-avanje

stereotipa u vezi u-inilaca seksualnih delikata, upotrebom termina kao što su "monstrum", "zver", "manijak", smatrajući da upravo ovakvom demonizacijom u-inilaca seksualnih delikata skreću pažnju javnosti, ali i organa bezbednosti sa pravih izvršilaca, koji mogu biti naizgled obični, normalni porođajni ljudi. Ovakvim izveštavanjem, koje karakteriše pogrešno fokusiranje opasnosti i rizika se, po mišljenju stružnjaka, može naneti i direktna šteta potencijalnim žrtvama. Većina stružnjaka je zamerila i na senzacionalizmu i činjenici da se o seksualnim deliktima saopštava kada je delo već učinjeno, predlažući da se posebno u nedeljnoj štampi piše i o uzrocima, rizicima i prevenciji ovog ozbiljnog oblika kriminaliteta.

U sedmom delu studije, koji na izvestan način predstavlja nastavak iznošenja rezultata prikazanih u četvrtom delu knjige, autor ističe da najviše pažnju javnosti privlači seksualno zlostavljanje dece, posebno unutar porodice, gde dete doživljava dvostruko razočarenje, s obzirom da se u većini analiziranih slučajeva i na osnovu mišljenja stružnjaka kao najčešći u-inilac pojavljuje otac. Tako statistički podaci *Belfast Rape Crisis Centra*, organizacije koja se bavi pružanjem pomoći i podrške žrtvama seksualnog nasilja, ukazuju da se u preko 50% slučajeva svih seksualnih delikata kao nasilnik pojavljuje otac.

Pisanje dnevne i nedeljne štampe o navedenim deliktima se znatno razlikuje. Za razliku od već pomenutog senzacionalističkog pisanog izražavanja nedeljnih časopisa, uz upotrebu brojnih ilustrativnih sadržaja i specifične terminologije, u dnevnom novinama prisutne su štampa, konzervativne informacije o učinjenim krivičnim delima. Većina ispitivanih stružnjaka u tom smislu predlaže uspostavljanje neke sredine u novinskom izveštavanju o seksualnom kriminalitetu, jer i pored toga štampa nije jedini izvor informacija o kriminalitetu upravo, ona svakako predstavlja jedno od važnijih sredstava informisanja javnosti.

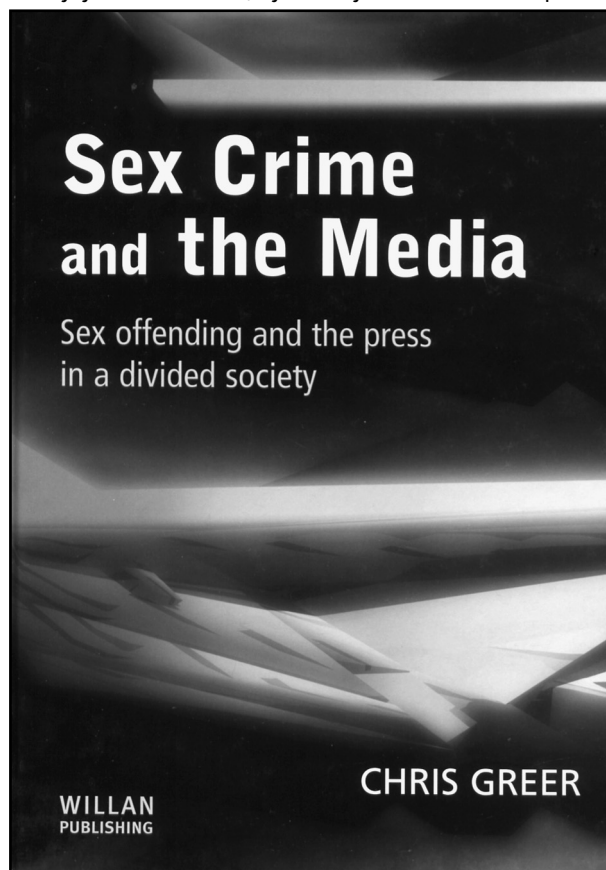
U osmom poglavlju, autor razmatra značaj društvenih zbivanja za novinsku produkciju. Takođe ukazuje na uticaj stružnjaka koji se bave ovom problematikom na pisanje medija, ističući obostranu odgovornost da javnost dobije koliko - toliko istinitu i jasnu sliku o karakteristikama seksualnog kriminaliteta u Severnoj Irskoj.

Većina intervjuisanih novinara se slaže da novine imaju obavezu da obezbede ispravnu i korisnu informaciju o konkretnom krivičnom delu o kome obavestavaju javnost. Sa druge strane, ukazali su na značaj angažovanja i stvaranja osećanja odgovornosti kod stružnjaka koji se

unutar vladinih ili nevladinih organizacija bave ovom problematikom, ističući njihovu nezainteresovanost za medijske aktivnosti, kao jedan od ključnih faktora nedovoljnog ili netačnog informisanja javnosti.

Sa druge strane, jedna od bitnih zamerki stružnjaka jeste neinformisanost novinara, odnosno nepoznavanje problematike o kojoj pišu. S obzirom da seksualni delikti obuhvataju specifičnu i kompleksnu problematiku, jasno je da je neophodna edukacija novinara i urednika, kako bi javnost na istinit način informisali o navedenoj pojavi.

U devetom poglavlju, u kome su dati zaključci i preporuke za dalje reagovanje, autor ističe da i pored toga štampa novinara ne retko može biti usmerena u pogrešnom pravcu, štampa se rizikuje netačno informisanje javnosti, novinsko izveštavanje o seksualnom kriminalitetu u konzervativnom društvu dovodi do povećanja društvene svesti i do smanjenja sekundarne viktimizacije, odnosno stigmatizacije žrtava ovog oblika kriminala. Na ovaj način, štampa mediji mogu postati jedan od ključnih mehanizama koji utiču na politiku postupanja prema žrtvama i žrtvama seksualnih delikata, na stvaranje većeg broja relevantnih organizacija, kampanja i političkih reformi, odnosno klime u kojoj se žrtve osećaju manje etiketirane i sprem-

nije da obelodane sopstvena iskustva seksualnog zlostavljanja.

Izazov svakako leži u iznalaženju ravnoteže između pozitivnih i negativnih aspekata novinskog prikazivanja seksualnog kriminaliteta, uz zajedničke, kooperativne napore novinara i stručnjaka da se javnost informiše na pravi način. Ovakva saradnja, koja podrazumeva intenzivnije angažovanje stručnjaka, brižljiviju selekciju članaka, uz ukazi-

vanje na uspešne preventivne mere, bilo da se radi o primarnoj ili sekundarnoj prevenciji, znatno može smanjiti rizik od seksualne viktimizacije.

Knjiga *Sex, Crime and the Media*, proizvod istraživanja i analize novinskog izveštavanja na području Severne Irske, predstavlja veoma korisno iztivo za novinare i stručnjake koji se sa različitih aspekata bave problematikom seksualnog kriminaliteta.

Biljana Mihić